

Ljubomir Madžar¹

Od distopije prema utopiji i nazad

– Između beznadežne stvarnosti i umišljene Arkadije –

Apstrakt

Ovaj rad predstavlja proširenu polemiku sa ekonomistima koji zagovaraju opsežniju i jaču državnu intervenciju kao način prevazilaženja sadašnje dramatične ekonomske situacije u Srbiji. Dok u pogledu dijagnostičke slike privrednog stanja postoji lako postignuta saglasnost, dalekosežne i istinski temeljne kontroverze iskrsavaju kad je reč o iznalaženju instrumenata, institucionalnih ustrojstava i strategija za konsolidovanje privrede i njenog postavljanja na putanju održivog dugoročnog razvoja. Jedno od krupnijih pitanja jeste mera u kojoj institucionalna ograničenja sprečavaju državu da vodi efikasnu gamu politika u kontrastu prema subjektivnim slabostima opredmećenim u nekompetantnom i nedovoljno posvećenom upravljačkom direktorijumu koji su zaposeli stručno nespremni i nedovoljno posvećeni kadrovi. Posebna pažnja je posvećena pobijanju stanovišta da sve teškoće potiču od pogrešnih ljudi koji su zauzeli visoka mesta u političkoj strukturi i koji sprovode pogubne politike što vode ekonomskom slomu. Ponašanje političkih aktera i organizacija tumači

---

¹ Autor je saradnik Instituta za strategijske studije i razvoj „Petar Karić“ Alfa univerziteta u Novom Beogradu. Intelektualna atmosfera i logistička podrška ovog Instituta bila je i ovoga puta dragocena u pripremanju jednog opsežnijeg spisa kao što je ovaj.

se kao institucionalno uslovljeno tako da je prostor za diskrecione odluke u odgovarajućoj meri sužen. Takođe je istaknuto da je i sam izbor osoba koje će biti postavljene u vrh upravljačke hijerarhije institucionalno uslovljen i u velikom meri van bilo čijeg proizvoljnog izbora. Predvidive i zasad neizbežne slabosti i pristrasnosti koalicionih vlada koje se oslanjaju na vrlo široke saveze veoma heterogenih stranaka istaknute su kao posebna teškoća i ometajuće ograničenje koje u doglednoj budućnosti neće moći da se ukloni. Kontroverze su se takođe pojavile u vezi sa kvalitetom ljudi na visokim položajima u politici i javnoj upravi, pri čemu ovaj autor pokušava da pokaže da (1) akademska dostignuća nisu naročito važna za ministre i druge visoko plasirane političke ličnosti, i (2) zastupljenost akademski afirmisanih osoba čini se da je u Srbiji daleko iznad relevantnih međunarodnih proseka, pri čemu su ekonomisti posebno dobro zastupljeni u vladajućoj hijerarhiji.

Identifikovan je i jedan broj tehničkih grešaka u radovima ekonomista koji traže širu i energičniju državnu intervenciju. Njihove neodmerene pritužbe na spoljnotrgovinske deficite prepoznate su kao neprimerene s obzirom na činjenicu da zemlja uživa priliv značajnog iznosa doznaka koje redovno stižu iz inostranstva, kao i stalan priliv stranih direktnih investicija i priliv po drugim osnovima; sve te komponente impliciraju značajan višak uvoza nad izvozom koji pod normalnim uslovima ne može niti treba da bude izbegnut. Jedna vrsta dualnog pandana ovom debalansu u količinama je rezultujuća neizbežna aprecijacija nacionalne valute; istina je da je valuta bila i još uvek je nepotrebno aprecirana, ali su zagovornici jake državne intervencije propustili da ustanove stvarni stepen aprecijacije i zahtevali su mnogo veću deprecijaciju nego što je prikladno. Unekoliko je prenaplašen i stepen spoljne zaduženosti u Srbiji pri čemu je privatni spoljni dug jednostavno sabran sa javnim; iako su oba potencijalno, pa i stvarno relevantni za ekonomsku politiku, razliku u pravnim režimima unutar kojih se oni regulišu i efektuiraju treba u svakom slučaju respektovati. Vredno je posebnog pomena da privatni spoljni dug, iako u slučaju suverenizacije može da postane krupan izazov za ekonomsku

politiku, to ipak nije neminovno a privatni kontraktualni režim ima za posledicu da je pri većini realistično predvidivih scenarija on manje javno opterećenje od državnog duga. Jedno krupnije neslaganje iskrslalo je u vezi sa uticajima koje na ekonomsku politiku Srbije vrše MMF i druge međunarodne organizacije; dok zagovornici državne intervencije vide ovaj uticaj kao silnicu koja nanosi znatnu štetu, u ovom radu se dokazuje da je njihov uticaj koristan s obzirom na systemska izobličenja i institucionalna ograničenja na ovdašnju ekonomsku politiku. Naročito je koristan bio uticaj tih međunarodnih organizacija u ograničavanju preterane javne potrošnje i u stvaranju povoljnog pritiska na njenu strukturu.

Rad se završava demonstriranjem jedne pogubne protivrečnosti sveukupne konceptijske strukture stanovišta zagovornika pojačane državne intervencije u tekuće funkcionisanje privrede. S jedne strane, ovi intervencionisti su krajnje nezadovoljni načinom na koji je vođena politika tokom minule decenije, pri čemu ukazuju na teške promašaje te politike i do u detalje analiziraju odgovarajuće loše rezultate. S druge strane, oni preporučuju više državne intervencije u privredu nego dosad. Njihova stanovišta su direktno suprotna onome što se zagovara u ovom radu. Oni državu kritikuju mnogo žešće a traže je daleko više; u ovom su radu, naprotiv, uvažena ozbiljna ograničenja na državne poduhvate, pa su visoki zvaničnici, zajedno sa pratećim ustanovama, mada uslovno, dobili delimičnu amnestiju; uprkos tome energično se predlaže dalekosežno povlačenje države iz tekućeg funkcionisanja privrede. Uzdržavanje od direktnog uplitanja u privredne tokove i u poslovna pitanja jedini je način oslobađanja ograničenog državnog kapaciteta za ono što jedino država može valjano da uradi – razvijanje i regulisanje vlasništva, zaštita ugovora, osiguravanje finansijske discipline i rekonstruisanje, te dalje razvijanje sudskog sistema.

Ključne reči: Institucije, ekonomska politika, makroekonomska stabilnost, spoljnotrgovinski bilans, spoljna zaduženost, javna potrošnja, liberalizacija privrede, uticaj međunarodnih institucija.

1. Uvodne opaske

Velike razlike u razumevanju i tumačenju krupnijih društvenih pojava i njihovih mena i odnosa uvek su uzbudljive, inspirativne i fascinantne. Srećan sticaj okolnosti doveo je do toga da se u stavovima o zaista bitnim ekonomskim i društvenim pitanjima moj najbolji prijatelj profesor Mladen Kovačević i ja razilazimo tako duboko kao da potičemo iz različitih galaksija. Njegov najnoviji spis (2010) dobar je rezime ako ne svih a ono svakako bitnih i u osnovi određujućih njegovih gledišta na bitne sastavnice privredne i društvene stvarnosti, pa je to istovremeno i bezmalo idealna prilika za sučeljavanje gledišta koja se tako dalekosežno razilaze. Profesoru Kovačeviću sledi zahvalnost za takvo celovito, sistematično i pregledno predstavljanje najvažnijih elemenata njegovog tumačenja aktuelne nesreće koja je zadesila ne samo našu privredu nego – kako Kovačević sa pravom opetovano podvlači – i mnogo toga izvan privrede: politiku, zakonodavnu delatnost, javnu upravu, moral, pa i društvo u celini.

Kad ljudi nastoje, a u velikom delu i uspevaju, da se u svojim razmatranjima i analizama dosledno pridržavaju logičkih pravila i kanona ispravnog rezonovanja, a ipak stižu do dijametralno različitih nalaza i spoznajnih uvida, nemoguće je ne biti intrigiran tom činjenicom i ne biti podstaknut da se ta neobična pojava razjasni i da se potraže, svakako dovoljno duboki, koreni ovakvih razilaženja. Fenomen upadljivo različitih zaključaka do kojih, poštujući logička pravila, dolaze različiti analitičari ne opседа me od juče. Intrigira me ta pojava već poduži niz godina, tako da sam na tu temu još davne 2004. godine (Madžar 2004) objavio poduži spis. Ispostavilo se da skoro uvek postoji jedan broj važnih elemenata o kojima ne mogu da se pribave pozitivina, iskustveno proverljiva znanja i o kojima, hteli ne hteli, moramo da donosimo ili prihvatamo izvesne procene ili apriorna stanovišta. Stvari o kojima se moraju činiti takve procene brojne su i raznovrsne, a mogu se podeliti na one o kojima se sigurna empirijska znanja u principu ne mogu pribaviti (npr. vrednosne ocene društvenih pojava) i one druge koje su empirijski spoznatljive ali zbog raznih razloga (nedostatak

vremena za elemente koji se brzo menjaju i kratkog su trajanja, visoki troškovi istraživanja, aktuelni iako potencijalno savladiv nedostatak teorijskih podloga i/ili analitičkih postupaka za pribavljanje izvesnih saznanja...) nisu proučeni u meri koja bi formiranje subjektivnih, po prirodi stvari proizvoljnih ocena učinilo nepotrebnim. Postoje, dakako, i slučajevi već poznatih, pozitivno ustanovljenih činjenica koje učesnicima polemičkih rasprava iz raznih razloga nisu poznate, pa oni, umesto sa proverenim nalazima barataju sopstvenim procenama. Iz toga takođe proističu neslaganja i polemičke raspre, ali se za takve ne bi, naravno, moglo reći da su legitimne.

U to davno vreme mučila me je, kao što me muči i sada, neodgonetutna enigma ekonomista koji, uprkos profesionalnoj vezanosti za ekonomsku nauku, zagovaraju i razvijaju antiliberalne stavove. I dan-danas, nakon što je protekla bezmalo čitava decenija od pisanja citiranog rada, teško je shvatiti kako neko može ozbiljno da se posveti ekonomiji a da se istrajno pridržava antiliberálnih, a u ono još ranije, socijalističko vreme *antitržišnih* stanovišta. Biti ekonomista a ne prihvatati ideju ekonomskih sloboda, pa i sloboda generalno, deluje kao neki krupan nesporazum, kao oksimoron kome se opiru i zdravorazumsko poimanje sveta privrednih zbivanja i imperativi rigoroznog logičkog rezonovanja. Bilo kako bilo, u citiranom radu identifikovao sam četiri osnova po kojima analitičari mogu strogo da se pridržavaju kanona stroge formalne logike a da ipak dođu do posve suprotnih rezultata. U međuvremenu sam nastavio da pratim naučne raspre i razne polemike i utvrdio još bar četiri dodatna osnova po kojima se ljudi, ispravno rezonujući, mogu legitimno razlikovati. Trebalo bi na tu temu pisati novi spis, ali taj bi bio bar dvostruko obimniji od onog prethodnog, ovde već citiranog.

U stručnoj komunikaciji između profesora Kovačevića i mene nisu iznikla samo neslaganja i polemička suprotstavljanja. Mnogo je toga u čemu se naše ocene podudaraju. Mi smo maltene dokraja usaglašeni u nadave važnom dijagnostičkom karakterisanju aktuelne ekonomske situacije u ovoj zemlji. Obojica mislimo da je ona krajnje nepovoljna i gotovo šokantna, na samoj ivici jednog scenarija koji će

mnoge od nas teško iznenaditi a bezmalo sve bolno pogoditi. Obojica mislimo da je stanje u koje smo dospeli beznadežno – ta reč se nije slučajno našla u naslovu ovog teksta – a da u bližoj pa i daljoj budućnosti možemo očekivati samo dalja *pogoršanja*. No, mi se suštinski razlikujemo u razmišljanjima koja slede i naslanjaju se na ovu neveselu dijagnozu. Profesor Kovačević je spreman da ovu pošast prosto pripiše nesposobnoj a, po njegovom mišljenju, možda i moralno problematičnoj upravljačkoj garnituri, čime bi ovu opštu nesreću analitički definitivno i veoma jednostavno želeo da zaključi. Ja, naprotiv, mislim da analiza ne treba pa i ne može da se na tome okonča, nego da pravo istraživanje tek ovde treba da *započne*. Ovo ekonomsko zlo koje nas je zateklo – a sa profesorom Kovačevićem spreman sam da ga okarakterišem i kao znatno širu društvenu pogibelj – predstavlja krupnu opštedruštvenu pojavu i moralo bi, uz ostalo, da ima i svoje objektivne, uz ostalo i duboke struktrune uzroke. Pripisivati sve nesposobnosti i eventualnoj moralnoj prikraćenosti upravljačkih elita odveć je pojednostavljeno i jednoj tako narasloj i kanceroidno razduenoj pojavi prosto neprimereno. Nastojanje da se ovo zlo koje se približava kataklizmi objasni delovanjem nedoraslih vladajućih garnitura predstavlja drastičnu i neprikladnu simplifikaciju koja do u detalj odgovara teoriji zavere o kojoj je Poper (2002/1963/, ss. 197, 484) govorio sa mnogo gorke ironije, nepobitno dokazujući da je pogrešna i nenaučna.

Ekonomska politika se ne formuliše i ne sprovodi u nekom socijalnom vakuumu, uz neograničen ili makar proizvoljno prlagodljiv prostor za biranje poželjnih alternativa. Ona je suočena ne samo sa standardnim resursnim i tehnološkim ograničenjima, sa kojima ekonomisti rutinski rukuju, nego i sa ograničenjima u upravljačkom sistemu koja u nekim društvima mogu da budu drastično prohibitivna i faktički pogubna. Ta ograničenja su poslednjih godina moja velika preokupacija (2011a, ss. 404-7, 410-18; 2009 ss. 13-73) i verujem da sam onima koji su rešeni da usredsređeno i studiozno čitaju, pokazao da bez uvida u ta ograničenja i njihovog suštinskog uvažavanja jednostavno nije moguće razumeti ekonomsku pa ni društvenu stvarnost

ove zemlje. Na ta ograničenja se neposredno nadovezuje strukturno slaba (ne toliko u pogledu moći u odnosu na ostatak društva koliko u obavljanju sudbinski važnih državnih funkcija) izvršna vlast, sa koalicionim vladama koje su notorno neefikasne i prosto onesposobljene za normalno funkcionisanje, a o nekakvoj efikasnosti da se i ne govori. I strukturna ograničenja u upravljačkom sistemu i, opet strukturno uslovljene i objektivno opredeljene, slabosti izvršne vlasti predstavljaju egzogeno zatečene *datosti* ovoga društva, njegove svojevrstne (do u zabrinjavajuće dugu budućnost) *invarijante* koje sputavaju ekonomsku politiku (kao i druge komponente javnog upravljanja) i čak je usmeravaju na pravce delovanja koji su suprotni – kako god da se definišu – opštem dobru i javnom interesu. Za mnogo toga što je naopako u našoj ekonomskoj politici i u politici uopšte odgovornost ne treba tražiti u delovanju upravljačkih elita i u njihovoj, kako bi Popper rekao, *zaveri*, nego u objektivno datom skupu okolnosti koji sprečava da se ostvari mnogo toga što je poželjno i nameće jednako mnogo onoga što je sa društvenog stanovišta ne samo štetno nego i pogubno. Iluzija je da bi neka alternativna upravljačka garnitura, neki mnogo sposobniji i etički superioran izvršni direktorijum po kratkom postupku ovu beznadežnu situaciju preokrenuo i od nje napravio Arkadiju u kojoj bismo svi bili zadovoljni i bezbedni. Bilo kakav alternativni upravljački komesarijat da dođe na komandne pozicije u ovom društvu, mnogo toga što nas predvidivo i opravdano užasava i dalje bi se događalo. To što je *sistemski* opredeljeno ne može se lako i trenutno ispraviti, zapravo preokrenuti prostim i pukim personalnim promenama.

Lako je predvidiva reakcija onih koji se na saglašavaju sa ovakvim rezonovanjem. Upravljački aranžman nije deo kosmičkog poretka, reći će oni, ljudi su ga stvorili, pa mogu i da ga usaglase sa potrebama jednog savremenog, efikasnog i novim potrebama i izazovima dobro prilagođenog društva. Takvo razmišljanje je naivno. Izgradnja valjanog institucionalnog sistema i pravnog poretka kroz koji se on formalizuje nije stvar tekućeg prilagođavanja nego golem civilizacijski poduhvat koji iziskuje decenije, a u nekim strateški

važnim komponentama i čitava stoleća. Izlažući se riziku potencijalnih zamerki zbog ulaženja u „preterane detalje“, ovde će upravo formulisana propozicija o ogromnom vremenu koje (mora da) protekne u razvijanju valjanog, racionalno strukturiranog zakonodavstva biti ilustrovana na jednom više nego poučnom nemačkom primeru. Reč će biti o nemačkom zakonu o stečaju. U svakom privrednom zakonodavstvu to je jedan od ključnih zakona, ali sigurno nije doslovno najvažniji. Važniji od njega je, primera radi, zakon o privrednim društvima. Neodoljivo je impresivan način na koji je u Nemačkoj donošen ovaj zakon, a jednako je upečatljiv opis koji je prezentirao Schoenfelder (2005, ss. 22-3). Novi nemački Zakon o stečaju izglasan je 1994., zamenivši dotadašnji Zakon donesen 1877. pri čemu ovaj nije znatnije menjan čitavih 117 godina njegovog važenja. Nacrt zakona je izradila jedna komisija formirana 1978. godine. Ta komisija je na nacrtu radila sedam godina, da bi ga potom revidiralo Ministarstvo pravde. Nakon toga, nacrt je bio predmet rasprave unutar vlade tokom sledećih šest godina. Sledila je skupštinska rasprava koja je trajala dve godine. Između izglasavanja Zakona i njegove primene napravljen je interval od pet godina; smatralo se da je to vreme potrebno sudijama i advokatima da se upoznaju sa novim zakonom i savladaju nove tehnike njegove primene. Da ne bi ispalo da je ovo plod neke nezdrave nemačke pedanterije i sitničavosti, Schoenfelder mudro dodaje (s. 23) da je slično vreme uzela i velika reforma stečajnog zakonodavstva u SAD realizovana tokom sedamdesetih godina minulog stoleća. Da bi se videlo kakav je grandiozan posao izgradnja racionalno izvedenog i delatnog pravnog poretka, možda je najbolje citirati De Sota (1989, ss. 55-7 i 131-77) koji ga tretira kao bitnu determinantu sveukupnog razvoja i na mnogo mesta ističe da je gradnja institucionalnog poretka opsežniji, teži i hazardniji posao nego i samo razvijanje realnog sektora privrede, uključujući infrastrukturu kao njegov najmarkantniji deo. De Soto pažljivo i precizno analizira koristi i troškove od inače komplikovanog i zametnog procesa uspostavljanja svojinskih prava, a jedan od odeljaka svoje monumentalne studije posvećuje *dugom* putu

ka privatnom vlasništvu (kao instituciji!) i prikladno ga naslovljava *The Long March Towards Private Property*.

2. *Hazardi razvoja uz kruta upravljačka ograničenja*

Nemogućnost brzog, jeftinog i bezrizičnog prilagođavanja zatečenih institucionalnih aranžmana valja prihvatiti kao činjenicu života koja se ne da zaobići i čije implikacije moraju da se i uvažavaju i u privrednom životu neizbežno trpe. Ignorisanje tog teškog *objektivnog ograničenja* u vapajućem je neskladu sa kanonima objektivne naučne analize, a zbog iluzija koje stvara u pogledu lakog i brzog prilagođavanja ekonomskih institucija sa društvenog i sa bilo kog drugog stanovišta izuzetno je štetno. Naučno je defektna i društveno kontraindikovana predstava i tvrdnja profesora Kovačevića i, dakako, njegovih nipošto malobrojnih istomišljenika da se uzročnici aktuelne ekonomske pošasti nalaze u loše iskombinovanim personalnim garniturama i da bi već sledeći izbori mogli ovom društvu da donesu spas od ove pogibelji koja uveliko već uzima egzistencijalne razmere. Ništa nije naivnije niti praktičnopolitički pogubnije nego uveravanje da će novi ljudi prosto doneti novi, efikasan sistem i samim tim ovu beznadežnu situaciju pretvoriti u zemlju znatno višeg blagostanja i zadovoljavajućeg privrednog razvitka. Za proteklih desetak godina menjale su se i vlade i, dobrim delom, prateće personalne garniture. Izvesne nijansirane razlike u performansama oni oštroidiji mogli su možda i da zapaze, ali nekih krupnijih promena, nečega što bi ličilo na izgledan preokret, zasigurno nije bilo. Uostalom, za dostizanje sadašnjeg tako nepovoljnog ekonomskog stanja nije bio dovoljan mandat jedne vlade; morale su sve one da daju svoj obol privrednom opadanju da bismo dospeli u ovu makroekonomsku provaliju.

U nerasudnom očekivanju nekih spektakularnih promena, takvih koje će nas ako ne trenutno a ono u doglednoj budućnosti vinuti na visoki nivo uljuđenog i najzad očovečenog življenja, ima zapravo nečeg mesijanskog. Gotovo proročki se nagoveštava da bi ipak mogao da dođe neki novi, pošten i visoko kompetentan upravljački

direktorijum koji će sve to što nas unazađuje otkloniti i sveukupnu situaciju bitno popraviti. Od toga nema ništa. Ko god da dođe, neće moći da se oslobodi teških ograničenja u zatečenom regulativnom sistemu, a, tako sputan u svojim akcijama, neće aktuelnu situaciju moći bitno da unapredi. Ako je uopšte postojao neki izuzetan istorijski preokret, neki trenutak koji bi mogao da se okarakterise kao tačka velikog društvenog singulariteta, onda je to bio oktobarski prevrat iz 2000. godine. Mnogi su od tog istorijskog preokreta očekivali ogromna poboljšanja, tom nabujalom optimizmu nisu odoleli ni akademski obrazovani, profesionalno afirmisani ekonomisti. Ispostavilo se da od toga nema ništa, a sveopšti osećaj koji se oformio po isteku decenije možda se najbolje da rezimirati jednom jedinom rečju: *razočaranje*.

Mnogi veruju da je tragična smrt pokojnog premijera Đinđića skrenula društvo na ovu civilizacijsku stranputicu i da bi inače bio ostvaren razvoj koji ne bi mnogo odstupao od nadahnuto artikulisanih očekivanja iz, sada već daleke, 2000. godine. Biće da je i to neuobičajeno kobna iluzija i jedna od mnogih pogrešnih procena. Izvesno je da u tim prvim godinama demokratske vlasti, dok je prvi demokratski premijer bio u punom zaletu, sistem nije bio postavljen na društveno efikasnu putanju sa koje, po zakonu trajektorijske uslovljenosti, ne bi mogao da skrene. U prvih par godina nakon oktobarskog prevrata nisu (mogle da budu) donesene odluke koje bi predodredile dalji razvoj tako da bude onemogućena involucija čiji smo sada nevoljni svedoci. Važna indikacija u prilog ove tvrdnje nalazi se i u citiranom radu profesora Kovačevića, koju ovoga puta sa zadovoljstvom i afirmativno navodim. On se, naime, poziva na svoj intervju iz 2002. godine (Kovačević 2002), citirajući pri tom i Jovana Dušanića (verovatno 2002), gde ozbiljno upozorava na deformacije u kretanju makroekonomskih agregata i preporučuje zamenu već tada važećeg modela jednim bitno različitim *alternativnim*. U jednom radu objavljenom nedugo posle Đinđićeve tragične pogibije (Kovačević 2004) upozorava da je „koncept reformi potpuno defektan i da se sve više pretvara u koncept 'spržene zemlje'“ (up. Kovačević 2010, s. 193). Za taj koncept se kaže da je kreiran *pre tri godine*, što će reći 2001.

godine, na samom početku tek uspostavljenog Đinđićevog mandata. Pogrešno je, dakle, po Kovačevićevom – a bogme dobrim delom i po mom mišljenju – bilo već ono što je kao razvojni koncept kreirano u Đinđićevo vreme.

Ovde je potrebno dokraja precizirati poentu ovog razmatranja. Ona se ne sastoji u tome da se dokaže da je Đinđićeva vlada bila u ekonomskoj politici neuspešna; predmet ovog ekskursa nije ocena efikasnosti te vlade. Naprotiv, poenta je u tome da se istakne da čak ni taj neponovljivi istorijski singularitet nije doneo niti personalnu postavku (npr. u stilu princa na belom konju) niti onu globalno racionalnu politiku kojoj se nadaju utopijski zaneseni istraživači, zajedno sa profesorom Kovačevićem. To su oni koji veruju da bi se sve suštinski nabolje promenilo samo ako bi i kad bi došlo do korenitih personalnih promena na vrhu vlasti. To bi se eventualno desilo samo ako bi uzroci ekonomske propasti bili u tom personalnom sastavu; budući, međutim, da je mnogo toga što nas po(t)kopava sistemski opredeljeno, sama personalna promena, omogućavajući tek marginalne pomake, ne može doneti zaokret koji svi žele a oni naivniji i – doduše, uslovljavajući ga potpunom promenom vladajućeg komesarijata – hrabro predviđaju. Ako se čudo nije desilo u vezi sa oktobarskim obratom i zahvaljujući njemu, ne treba ga zadugo u budućnosti ni očekivati. Takvi obrati se možda gusto seju ali zasigurno retko niču; istorija ne pruža mnogo prostora za takve singularne promene epohalnih razmera.

Rizici nesporazuma u ovakvim raspravama su golemi, pa treba vrlo precizno utanačiti još nekoliko stvari. Prvo i najvažnije je da se naglasi da se snažno insistiranje na manjkavostima upravljačkih aranžmana i objektivnim sistemskim, tj. institucionalnim ograničenjima – a u znaku tog insistiranja oblikovani su mnogi moji tekstovi, uključujući i ovaj – nipošto ne sme shvatiti kao stav da su samo ti objektivni činioci produkovali naš ekonomski sunovrat. Subjektivni doprinos nesposobnih, a možda i moralno upitnih kadrova (u isticanju ove druge manjkavosti Kovačević mnogo oštrije gazi i nastupa daleko sigurnije od mene) nesumnjiv je i nipošto se ne sme potceniti. Naročito

je pogubna vertikalna podela vlasti, koja je negacija standardne podele vlasti kao sredstva njene kontrole i koja se svodi na podelu političkog prostora na neprikosnovene feude, tj. podela vlasti zbog koje je kadrovska politika već po definiciji izopačena: nema toga kome nije jasno da se na odgovorna i dobro plaćena mesta dovode partijski aktivisti i poslušnici a ne kompetentni i u praksi dokazani ljudi. Našu ekonomsku propast produkovale su, dakle, institucije, ali i ljudi koji su u okviru tih institucija delovali i neupućeno i naopako. O korupciji ne postoje serije zvaničnih podataka, pa da se čovek sa dovoljno sigurnosti lati njihove analize, ali biće da nije slučajno da se u tom pogledu na listama Svetskog ekonomskog foruma iz godine u godinu nalazimo na samom dnu, na mestima kojih možemo samo da se stidimo. Iza ekonomskog proloma stoje, prema tome, i ljudi i njima zadate i na kraći rok nepromenljive institucije. Naučna istina zahteva da se celovito i bez pristrasne selektivnosti obrade i uvažavaju obe ove komponente. Ekonomska profesija se dala na razradu samo jedne od ovih dveju determinanti – na ljude u rukovodećim elitama i njihove promašaje, a onaj manje vidljiv i teže spoznatljiv *institucionalni činilac* ostao je mahom van analitičkog fokusa. Upravo stoga u svojim sam se radovima tokom poslednjih petinu godina usredsredio na taj *nepersonalni, tj. objektivno dati* činilac naših trajnih i sve pogubnijih ekonomskih nepravilnosti. Da bi zaista bila istinita, naučna analiza treba da obuhvati sve relevantne aspekte razmatranih pitanja. Pola istine nije istina, a dobro se zna da je delimična istina neretko gora od potpune neistine.

Stoga upravo ovde valja emfatično naglasiti da kritičkoj analizi treba podvrgnuti ne samo institucije i upravljačke mehanizme, nego i grдно izopačene ljude koji su se našli u našoj vlasti. Osiljeni i bahati, oni sebi dozvoljavaju neverovatne izjave, kao što je jedan visoko pozicionirani zvaničnik sebi dozvolio da izjavi da će svesno *kršiti propise* (izgleda da im nije dovoljno što propise krše ćutke i neformalno nego to zlo još i reklamiraju!). A i o njihovim postupcima, pravim nepočinstivima, skuplja se polako zamašan empirijski materijal. Izgleda da su ti zvaničnički nestašluci pre plod viška moći nego manjka pameti. Osim ako poznatu izreku lorda Actona o tome da apsolutna

moć apsolutno korumpira ne bi trebalo dopuniti napomenom da apsolutna moć apsolutno i zaglupljuje. Zato uglavnom nemam primedbe na gromoglasne kritike koje našim političarima upućuje profesor Kovačević. Naprotiv, na te primedbe gledam sa velikim simpatijama. Puni sebe, ovi naši dužnosnici dozvoljavaju sebi daleko više nego što prosečan stomak može da svari. Kao takvi, oni daju obilan materijal za izučavanje mnogo čega što u civilizovanoj sredini nije dozvoljeno. Profesor Kovačević je našao vremena i volje da se posveti izučavanju tog higijenski ne baš besprekornog materijala. On se dobro upustio i dao se *uputiti* čak i u sitne detalje njihovog delovanja. Vidi se da je u to uložio dosta entuzijazma i nemali napor.

Oni koji su kritikovani verovatno bi imali šta da uzvrate, pa neka to i čine; ćutanje bi inače moglo da izgleda kao znak odobravanja: *Qui taceat consentire videtur*. Neki od njih mogli bi da uzvrate napomenom da imaju daleko važnija i preča posla od upuštanja u ovakvu komunikaciju sa profesorom Kovačevićem. Bilo kako bilo, takve proročki intonirane osude imaju u sebi dosta toga što je privlačno i sva je prilika da u javnosti nailaze na znatno dopadanje. Inače, ove žestoke Kovačevićeve invektive mogle bi da se pokažu kao donekle društveno korisne čak i ako se ispostavi da (neke od njih) *nisu tačne*. I kad nisu tačne, one bi mogle preventivno i edukativno da deluju. Baš kao u onoj narodnoj priči gde roditelj istuče dete *pre* nego što ga sa krčagom pošalje po vodu. Jedino se tu i tamo kao nedopadljiv, pa i neprihvatljiv, pokazuje žestoki i silno ostrašćeni *stil* profesora Kovačevića. Reči su vrlo teške i koriste se sa visokom frekvencijom. Neki od nas ne smatraju da je umesno ići i na konkretna imena – *Nomina sunt odiosa* – a pogotovo ne orijentisati se na njihovo tako izrazito i prečesto *ponavljanje*. To liči na – a možda i vodi u – svojevrsnu tabloidizaciju profesionalne komunikacije, jednu modifikaciju koja niti joj podiže nivo niti uvećava ugled.

3. Međuzavisnost personalnih činilaca i sistemskih uslovljenosti

Uz sve, mora se ipak dodati da sistemski učinci idu daleko dalje i šire nego što se to čini kritičarima koji su isključivo usredotočeni na *ličnosti* političara i njihovih neodvojivih trabanata. Naime, i sam personalni izbor u visokom stepenu sistemski je opredeljen; od sistema zavisi da li će se na raznim mestima naći ovakvi ili onakvi ljudi; dobar deo onoga što čine nesposobni ili čak nemoralni ljudi u krajnjoj liniji ide na adresu sistema. Time se ne iscrpljuje dijapazon tema povodom kojih smo ekonomskoj politici upućivali identične kritike. Takva pitanja su, pored ostalih, (1) nedozvoljeno odlaganje i besprimerno otežanje restitucije, (2) naglašeni oportunistički u servisiranju državnih deviznih obaveza uz odlaganje isplata u što dalju budućnost, (3) neodmerena aprecijacija nacionalne valute (iako verujem da sam pronašao važan razlog zbog koga je stepen te neodmerenosti *manji* nego što se to u celoj profesiji generalno smatralo – Madžar 2012a, ss. 59-64), kao i (4) predizborno, opet demagoško i oportunističko, ekonomski neopravdano podizanje plata i penzija, pri čemu aktuelna vlast kupuje glasove novcem onih koji će glasati. Tu je i politika naglog otvaranja privredi konkurenciji silno nabujalog uvoza iz većeg broja zemalja, pri čemu je u kritici te politike profesija pokazala visok stepen saglasnosti. I tu se doduše mogu naći kontraargumenti koji i jednoj i drugoj strani komplikuju dokazni postupak i zagorčavaju život. Upravo natuknuti razlog zbog koga je stepen aprecijacije faktički manji nego što većina veruje, a svodi se na postojanje legitimnog i neizbežnog deficita u bilansima robe i usluga i tekućih transakcija u privredi kakva je naša, jedan je od elemenata koji komplikuju dosadašnju tako jednostavnu a možda i nedozvoljeno pojednostavljenu sliku. Uz nužan i nezaobilazan *legitimni* deficit, nivo deviznog kursa *ne može biti onakav kako smo ga bezmalo svi zamišljali*; on mora da odražava legitimni deficit i onima koji tog deficita nisu svesni mora da izgleda apreciran i kad to *uopšte nije*. Toj optičkoj varci podlegli su mnogi od nas, a profesor Kovačević više nego većina ostalih. Drugi posložnjavajući element sam nedavno

doznao u usmenoj komunikaciji od samog profesora Labusa: carinska zaštita je, kao i sve ostalo u našoj javnoj upravi, bila toliko komplikovana da je pružala idealan milje za bujanje korupcije; ocenjeno je da nema drugog načina da se to zlo iskoreni nego da se sama ta zaštita, ako ne sasvim eliminiše, a ono bar žestoko saseče!

Mogu se navesti i dodatne stavke kod kojih nije baš zabeleženo eksplicitno slaganje, ali bi do njega sigurno došlo da su se stekle odgovarajuće okolnosti. Takvi su (1) hipertrofirana javna potrošnja i državna prinuda kao *modus operandi* njenog povremenog opasnog uvećavanja i *upornog održavanja* na dugoročno neodrživom nivou, (2) iz prethodnog proistekle i sa upravo navedenom stavkom (1) povezane prevelike plate u javnom sektoru koje su, pored ostalog, delovale kao činilac nepodnošljivog podizanja troškova u privatnom sektoru (uz dvostruko veći rast nego što je bilo povećavanje produktivnosti rada); uz dvostruko veće plate i radni napor negde na polovini onog u privatnom sektoru, odnos u stvarnom nagrađivanju penje se na čitavih 4:1, (3) nelikvidnost i finansijska nedisciplina koje su narasle do stepena koji nagoveštava pa i aproksimira urušavanje pravnog sistema, u čemu se država sa svojih milijardu evra nepodmirenih obaveza prema privatnim firmama pokazue kao glavni protagonista; iskrsava pitanje kako ona može da garantuje ugovore i održava red u odnosima između privrednih subjekata ako je sama u toj važnoj stvari žalosno kompromitovana i, napokon, (4) gotovo neshvatljivo posložnjavanje upravnih procedura i administrativnih postupaka, pojava od kojih se stranim investitorima diže kosa na glavi (v. Savet stranih investitora – FIC 2011, *passim*, posebno ss. 11-13); to je dobrim delom uslovljeno neznanjem i primitivizmom u odnosima sa poslovnom i najširoom javnošću – što nekompetentniji kadrovi, to složenije procedure – ali i svesnim zapetljavanjem postupaka da bi se što više umnožile mogućnosti za korupciju (FIC 2011, s. 13).

Insistiranje na objektivno datom institucionalnom okviru koji ograničava domete ekonomske politike nipošto, dakle, ne isključuje kritiku konkretnih mera i akcija niti konkretnih ličnosti koje iz tih akcija na krajnje nesrećan način stoje i istrajavaju. U prethodnom odeljku je

istaknuto slaganje u pogledu dijagnoze *beznadežnog* stanja u koje je dovedena privreda Srbije. Da ne bi ispalo da se u prevelikom broju nalaza dijametralno razilazimo – što bi sigurno bacilo senku na profesiju, jer kakva bi to bila nauka u kojoj se njome zauzeti delatnici baš ni u čemu ne slažu – neka bude naveden još jedan broj važnih *opštih* konstatacija i ocena u kojima su stavovi potpuno usaglašeni. Tako obojica smatramo da tekuća recesija (neki se sa dobrim razlozima opredeljuju za termin *kriza*) nije unesena sa strane niti predstavlja refleksiju ili posledicu svetske privredne recesije. Naša kriza je istinski autentična; neminovno bi se pojavila i bez svetskog ekonomskog spoticanja, a Kovačević i ja pouzdano znamo da se neće ni završiti sa okončanjem svetske recesije. Kuću smo (kao država) prodali i pare potrošili; nema te eksterne promene koja bi mogla da otkloni nevolju kakva nastaje kad se vratimo u život i bez kuće i bez novca. Time je naznačeno još jedno krupno *opšte* slaganje: to što su prilivi od privatizacije, donacija, dodatnog zaduživanja i oni ostvareni po drugim osnovama mahom skretani u tekuću potrošnju prava je pogibelj i težak promašaj u razvojnoj i svakoj drugoj politici. Obojica smo kritikovali i strategije privatizacije, doduše sa dijametralno različitih, moglo bi se reći suprotstavljenih pozicija. Slaganja su, prema tome, brojna, što se vidi i iz lako uočljivih afirmativnih citiranja koja su u vezi sa raznim mojim prilozima sadržana u Kovačevićevom radu (2010, ss. 193, 196-7). Isto se vidi i iz mojih radova, iz mesta gde i ja njega afirmativno citiram.

Ne bi ipak trebalo zaključiti da su naša slaganja tolika da razlike padaju u duboku semantičku senku. To sigurno nije slučaj. Neslaganja su markantnija i dalekosežnija nego slaganja. Osnovna i zaista nepremostiva razlika sastoji se u tome što profesor Kovačević sveukupno aktuelno privredno urušavanje pripisuje personalnom sastavu organa vlasti i javne politike, tj. *ljudima* koji su se našli na rukovodećim položajima. Moj pristup je nesravnjeno uravnoteženiji: kritikujući često, neretko baš jetko, forume i ličnosti koji stoje iza brojnih politika, ja veliki ponder pripisujem institucijama i slabostima upravljačkih mehanizama, uz koje se baš niko ne može proslaviti u

regulisanju privrede i usmeravanju njenog razvoja. Uzeću slobodu da kažem da je moja kritika efektivnija i da dublje zaseca u živo tkivo aktuelnih regulativnih aranžmana, pa možda i u integritet i ugled kadrova koji su angažovani u odgovarajućim delikatnim aktivnostima. Da bi bila ubojita, kritika treba da je objektivna; paušalne kritike, one koje su – kako bi rekao Kovačević – „van prostora i vremena“, jedva da ikoga mogu da dotaknu. Ne mogu delotvorne da budu ni kritike koje se zasnivaju na traženju onoga što je, s obzirom na opstajuća institucionalna ograničenja, nedostupno i neostvarivo; onaj ko traži nemoguće sam sebe unapred osuđuje na neuspeh.

U vidu krajnje sažetog rezimea, široka i razučena (slično mojima) Kovačevićeva razmatranja mogu se složiti u dve sintetičke krupne poente, pri čemu su obe za mene krajnje neprihvatljive. **Prvo**, on svu težinu determinantnih činilaca za bukvalno urušavanje naše privrede, kako je upravo istaknuto, svaljuje na subjektivne elemente u ovom teškom problemskom neksusu. To on čini rezolutno i beskompromisno i pored toga što (valjda na samo) jednom mestu ipak dozvoljava da se teškoće javljaju i zbog niske upravljivosti: „Shvatam da su brojna ograničenja u Srbiji vrlo teška...“ (s. 205); no, kao da mu se čini da je napravio prevelik ustupak, on istu rečenicu (naravno!) nastavlja sa jednim *ali*...Nastavak rečenice glasi *ali nikako se ne bih mogao složiti da se zbog toga ništa ozbiljnije ne može postići*. Niko ni ne tvrdi da se baš ništa ozbiljnije nije moglo postići – inače bi moje ne tako malobrojne kritike upućene vlastima i njihovim politikama izgubile svaki smisao – ali takvim zaključkom profesor Kovačević se legitimise kao ekonomista koji odbija da sagleda zaista teška upravljačka ograničenja sa kojima se suočavaju regulativne institucije i forumi ovlašćeni za vođenje javne politike u ovoj zemlji. Kad tako, uzgred i neprimetno, izražava svoje „shvatanje ograničenja“, onda se to bolje nego bilo kakvim našim izrazom može okarakterisati jednom idiomskom sintagmom na engleskom jeziku: *paying lip service*.

Drugo, uverenje da se sve može rešiti promenom vlasti, dolaskom jedne „kompetentne i moralno čiste garniture“ toliko je utopijski pristrasno da nema dovoljno jakih reči kojima bi na pravi

način moglo da bude okvalifikovano. To je neviđena naivnost i propuštanje da se vidi problemski splet koji možda više nego bilo šta drugo opredeljuje našu čemernu ekonomsku i društvenu stvarnost. Kad bi to bilo tako jednostavno, kad bi radikalni skok u bolje sutra zavisio samo od pameti i konstruktivnih opredeljenja alternativnih garnitura, sigurno bi se našle takve koje bi u takvom spektakularnom konsolidovanju privrede našle svoju političku računicu. Da je to ostvarivo, već bi se našao neko ko bi to realizovao i bio nagrađen neviđenom zahvalnošću i svim što uz takva priznanja ide. Čista je utopija da bi takva alternativna garnitura uz postojeće sistemske prepreke mogla da se nađe. Zloupotrebom regulativnih ustrojstava i – kako se bar tvrdi i ovde i u inostranstvu, uključujući i tvrde zamerke iz raznih foruma Evropske unije – raširenom, endemično ukorenjenom korupcijom institucionalni poredak je spušten na tako nizak nivo da bi njegova normalizacija i dizanje na razinu prihvaćenih međunarodnih standarda – očigledno predstavljala ogroman, čak teško zamisliv skok. Veliki skokovi su zaleteli u daleko nepoznato prostranstvo, a katastrofalno su okončavani i u daleko većim zemljama i civilizacijski starijim društvima od našeg. Takvi skokovi uglavnom nisu mogući, a i kad su mogući najbolje je okanuti se i same pomisli na njih. Jer, kad su poželjni nisu mogući, a kad su mogući, štetni su i ubitačni. Jedan od duhovnih otaca naše struke (A. Marshall) čak je verovao da su i neprirodni: *Natura non facit salta* ne samo da je rekao nego je to prihvatio kao svoju životnu maksimu.

Alternativa sigurno postoji, ali je nažalost znatno lošija (dozvoljavam i drukčije ocene i neću biti iznenađen ako se na osnovu njih dođe i do drukčijih zaključaka) od onoga što imamo sada na političkoj pozornici. To što sada imamo na vlasti meni se, kao i velikom broju drugih građana, ne dopada, ali je ono što figuriše kao rezervna opcija još *gore*. To je – da upotrebim svoju omiljenu metaforu – kao u grčkoj tragediji: iz pogubne situacije postoji nekoliko izlaza, ali su svi tragični. Uostalom, kad bi ta opcija istinski bila ono što nemali broj građana pretpostavlja i čemu se nada, ona bi valjda našla načina da se najzad dokopa vlasti. To se po svemu sudeći uz ranija i sadašnja

programska opredeljenja neće desiti. Ako važi latinska *Fortes fortuna adiuvat*, onda bismo morali da zaključimo da nam ta alternativna garnitura *nije jaka*, jer nikako da se dogodi da joj (i) sreća bude naklonjena. Stoga ćemo, kao i dosad, biti u (ne)prilici da se mirimo sa najmanjim od alternativnih zala. Ako je priroda ikada bila „voljna da pravi skokove“, onda je to bilo sada već poprilično udaljene 2000. godine. Ta istorijska šansa nam je izmakla. Intuicija govori da se takvi istorijski singulariteti teško i retko javljaju. Samo uz povišenu dozu nade tako nešto bi moglo da se očekuje u nekoj doglednoj ali ipak ne baš bliskoj budućnosti.

4. *Učinci ekonomske politike s obzirom na (ne)pomerljivost institucionalnih ograničenja*

U prethodnom odeljku odlučno je odbačena ideja brze popravke sistema i trenutnog otklanjanja institucionalnih smetnji u formulisanju i realizaciji ekonomske politike. Naveden je i primer *vrlo* dugog rada na važnim zakonima ukoliko se krene sa pretenzijom da oni budu istinski delotvorni. Ako igde važi ona narodna da je kuso sve ono što je brzo, onda je to slučaj u izradi zakona i njihovom užem stručnom ali i najširem javnom pretresanju. Osnovni argument artikulisan je u prethodnom tekstu, ali ga vredi još jednom naglasiti u nešto modifikovanoj formulaciji. Svaki razuman čovek, uključujući i eventualne pripadnike tog roda u krugovima nesmiljenih i neumornih kritičara vlasti, lako će prihvatiti stav da su privrednosistemske prepreke (kako smo u socijalističko vreme prikladno nazivali institucionalna ograničenja, jedna od važnih smetnji i zapreka u vođenju ekonomske politike. Ako se to prihvati, neizostavno se mora prihvatiti i propozicija da su ista ta ograničenja smetnja i u daljem institucionalnom prilagođavanju i u najšire shvaćenom razvijanju „privrednog sistema“. Jer, institucionalna prilagođavanja i ekonomskopolitičke intervencije pripadaju istom rodu društvenih akcija i poduhvata: namenjeni su ili povećavanju upravljivosti sistema ili samom neposrednom upravljanju, a u izvođenju odgovarajućih

pomeranja ili svrsishodnih delanja upućeni su mahom na iste kadrove, istu ekspertizu i iste upravljačke i administrativne kapacitete. Stoga, ako se dozvoli da u datom upravljačkom kontekstu postoje teškoće i prepreke u vođenju tekuće politike, onda utoliko pre mora da se uvaži da postoje, ali i da u još većem stepenu otežavaju samo razvijanje privrednosistemskih okvira unutar kojih se tekuća politika koncipira i sprovodi. Razvijanje institucionalnog poretka teži je, hazardniji i politički izazovniji zadatak od „pukog“ vođenja politike unutar zadanog institucionalnog okvira.

Alternativni način izvođenja iste propozicije jeste da se krene od neformalnih institucija – tradicije, sistema vrednosti, čvrsto uvreženih obrazaca ponašanja, kolektivnih sećanja i dugim postojanjem osveštanih uverenja o bitnim elementima društvene organizacije – koje su važan element u svakom društvu i na mnoga društvena zbivanja i promene utiču čak i kad se to jasno ne razaznaje ili tek provizorno naslućuje (up. Pejovich 2008, ss. 155-63). Neformalne institucije su plod duge evolucije i na vekove protegnutog organskog slaganja pojedinih elemenata, a imaju neki svoj razvojni obrazac i ritam koji je u osnovi neupravljiv. To je ono što, kad je reč o ovdašnjoj tradiciji i obrascima ponašanja, M. Sekulović (2004, ss. 47-54, 65-6) sasvim primereno naziva *paternalističkim sindromom*, tumačeći ga, opet posve umesno, dovoljno široko da obuhvati mnogo toga što se našlo u našem aksiološkom i bihevioralnom bagažu. U neupravljivost neformalnih institucija, bar kad je reč o vremenskom horizontu smeštenom u doglednoj budućnosti, mo(g)(r)ao je da se uveri i sam Mao Ce Tung, ne uspevši da svojom kulturnom revolucijom promeni psihološku i moralnu konstituciju kineskog čoveka. Jedini koji je u toj šikari nasleđenih obrazaca i verovanja uspeo nešto da raščisti i podosta da izmeni bio je neponovljivi K. Ataturk.

Neformalne institucije su velika prepreka za one opcije institucionalnog razvitka koje su na liniji onoga što se obično podrazumeva pod modernizacijom društva (up. Perović /Milosavljević/ 2011, ss. 139-48). Neformalne institucije (1) predstavljaju ozbiljna ograničenja za uvođenje novih formalnih institucija, i to u smislu da

ove potonje u datom društvenom miljeu jednostavno ne mogu da se prime, (2) nameću se kao ograničenja i u tom smislu da, čak i kad izvesna presađivanja uspeju, silno umanjuju njihovu efikasnost, često u meri koja je dovoljna da institucionalne novotarije dobro kompromituje i velikim delom uspori dalji institucionalni razvoj, i (3) čini se da je jedini izgledan put za (unekoliko) celishodno razvijanje i trajno menjanje neformalnih institucija zagarantovana i uverljiva zaštita građanskih prava i individualnih sloboda koja bi pojedincima omogućila koliko-toliko nesmetano eksperimentisanje sa novim obrascima življenja i delanja, što bi vremenom dovelo do imitiranja i širenja tih obrazaca kad se (i ako) pokažu kao delotvorni; no, same postojeće, tj. zatečene neformalne institucije velika su prepeka u izgradnju institucionalnih ustrojstava za garantovanje takvih prava. Zaključak je neposredan i direktno sledi: ideja o nekakvoj brznoj prepravci institucionalne armature predstavlja veliku utopijsku tlapnju i rezultat je nerazumevanja elementarnih pravilnosti – neko bi rekao i *zakonitosti* u društvenom razvoju.

Država je deo institucionalne armature društva, pa za nju važi sve što je upravo rečeno za institucije uopšte. Ona je, kako baš proizlazi i iz Kovačevićevog (2010) teksta, sva ogrezla u promašajima i zloupotrebama. Žalosni učinci na nivou sveukupne privrede ubedljivo svedoče o njenoj obespokojavajućoj neefikasnosti. Nema tog *Veća mudrih* (i časnih!) koje bi na brzu ruku moglo da rekonstruiše takvu državu. Sa lošom državom dugo će ovo društvo morati da živi, kao što je, uostalom, živelo i u našoj prošlosti, koja nam zbog vremenske distance i selektivnosti kolektivne memorije izgleda mnogo bolje nego što je u stvari bila (Perović /Milosavljević/ 2010, ss. 171-92). Samovoljna, korumpirana i voluntaristički orijentisana država naša je dugoročna ako ne i trajna kob. Korupciju posebno valja naglasiti jer je to jedan od pogibeljnih načina – ne baš jedini ali verovatno najotrovniji – na koji država surovo i neposredno eksploatiše ovo društvo (v. Begović 2007, ss. 98-100 i 156-94). Zato bi za privredu i celo društvo Srbije najbolje bilo da u neposrednim upravljačkim akcijama u privredi i oko nje države bude što manje. To bi joj omogućilo da bude *veoma*

jaka tamo gde joj je mesto – u razvijanju pravnog poretka, zaštiti svojine i ugovora, jačanju i održavanju finansijske discipline, a time je obuhvaćeno i ono najvažnije – delotvorna zaštita građanskih prava i ljudskih sloboda. Takvom bi zaštitom bio otvoren prostor za smelije eksperimentisanje i *postepeno* menjanje onoga što ponajviše treba menjati. Tako bi se makar stvorila nada za promenu onoga što se, nažalost, menja najteže i uz hazarde kakve je teško unapred i predviđati a kamoli pouzdano sprečavati. Kad se država okrene svom pravom (*proper*) poslu, suštinski će biti smanjene i mogućnosti za korupciju i druge zloupotrebe: država je najopasnija kad počne da barata sa resursima i da manipuliše sa većim količinama novca. Država je potencijalno opasna u celom svetu, a u Srbiji je znatno pogubnija nego u velikoj većini drugih zemalja. Temeljno pravilo sa dalekosežnim strateškim implikacijama bilo bi ono koje se svodi na *hands-off approach*.

Kad se govori o (ne)uspesima, kako reformi tako i politika unutar datog institucionalnog okvira, mora se uzeti u obzir i nepredvidivi a potencijalno uvek opasan stohastički činilac. Reklo bi se da iskustvo govori da u stvarnim reformskim poduhvatima postoji teško sagledivo mnoštvo (mahom stohastičkih) činilaca, od kojih je svaki sam za sebe dovoljan da reformu osujeti. S druge strane, da bi reforma, pa čak i neka značajnija ekonomskopolitička akcija unutar datog *privrednog sistema*, istinski uspela mora da se stekne, tj. simultano da se aktivira, veliki broj činilaca, od kojih su mnogi stohastički a među njima još uvek obespokojavajuće brojni oni koji su unapred nedovoljno sagledivi i u uslovnom probabilističkom smislu. Stoga je neuspeh reforme mnogo verovatniji, pa u neku ruku i mnogo prirodniji, nego njen uspešan ishod. Štaviše, reforma je dovoljno kompleksna i dovoljno nepredvidiva da nije rasudno očekivati da neodgodivo uspe baš u prvom pokušaju. Mnoga pomeranja u *privrednom sistemu*, kao i unapređenja u odgovarajućem *ekonomskom sistemu*, tj. u samoj privredi definisanoj relevantnim realnim agregatima, realizuju se kroz više pokušaja, iako to i nije u punoj meri vidljivo, pored ostalog i zato što arhitekti takvih promena nerado otkrivaju neuspele pokušaje. Mnogo

toga što je bilo pokušaj koji nije okrunjen uspehom prikazuje se kao dobro odrađen posao u konačnom rezultatu kad se ovaj najzad pokaže kao uspešan.

To implicira da ne moraju da budu potpuno bezvredni i beskorisni ti prethodni pokušaji koji nisu doveli do očekivanog i planiranog ishoda. Kroz te prethodne pokušaje sa čijim se jalovim epilogom nije računalo skupljalo se dragoceno iskustvo, oni mogu da se tretiraju kao delovi jednog složenog i produženog procesa učenja kakav je gotovo inherentan svim većim akcijama. Čisto je semantičko pitanje da li će se i ti prethodni pokušaji bez planiranog i opipljivog rezultata tretirati kao promašaji koji se nisu dali izbeći ili kao delovi jednog vrlo široko definisanog poduhvata u kome su ti prvi zaleti ipak potrebni i funkcionalni jer su deo učenja bez koga ceo veliki posao ne bi mogao da bude obavljen. Otud bi i rasprava ranih tranzicionih iskustava u Poljskoj, pa i u Rusiji, mogla uslovno, u jednom ograničenom smislu, da ih okarakterise kao vredne i funkcionalne, uprkos tome što su generalno okarakterisani kao neuspeli. Naime, opravdano se može posumnjati da bi kasniji poduhvati bili uspešno okončani da *oni koji nisu uspeli nisu u tim prethodnim pokušajima gemerisali potrebna znanja i akumulirali prateća iskustva*. Neka ovaj misaoni tok bude završen jednim otvorenim pitanjem, enigmom koja bi mogla da bude predmet naknadnih analiza: koliko su Sachsovi *neuspesi* – a tvrdnja da je reč o neuspesima nije baš praćena celovitom i ubedljivom argumentacijom – bili od koristi, pa tako i funkcionalni i celishodni, u koncipiranju i ostvarivanju reformi koje su usledile a za koje se bezmalo postulira da su uspešne.

Profesor Kovačević nije dovoljno objektivan, nije naučno akribičan a nije baš ni fer kad opšti sud o upravljačkim garniturama u našoj skorašnjoj prošlosti – reč je manje-više o minuloj deceniji – sudi na izrazito selektivan način. On te vajne, kako ih on naziva, samozvane vizionare prosuđuje samo na osnovu akcija za koje zna, ili mu se prosto čini, da su bile neuspešne. Kad se uđe u jedno turbulentno vreme, posle velikog preokreta iz oktobra 2000. godine, neizbežno je da bude i uspeha i neuspeha, dobro pogođenih ali i neposredno promašenih

poteza. Tako su česte situacije u kojima stvarnost ne dopušta čekanje, a među munjevito preduzetim akcijama mora biti i takvih za koje se u *ex post* vizuri ispostavlja da su neuspele, a neretko i veoma štetne. Nije sigurno da selektivnost priliči čak i tabloidizaciji, a u analizama koje imaju pretenzije na naučnost sigurno nije dozvoljena.

Nemoguće je biti u isti mah i objektivan, tj. naučno utemeljen, a selektivan. U nizu operacija, među kojima se nalaze one za koje se može tvrditi, ili samo pretpostaviti, da su bile promašene i štetne, bez teškoća se daju uočiti i one koje su izuzetno uspele i još danas predstavljaju osnovu za neke ohrabrujuće rezultate u ovoj, inače čemernoj, panorami ekonomskih potonuća. Takvo je, primera radi, smirivanje inflacije (da se baš ne kaže interna stabilizacija) u početnom periodu vođenja nove ekonomske politike, neposredno nakon dolaska nove vlasti. Bilo je to lepo dostignuće, koje smo osetili i kao potrošači, makar da je fiksiranje deviznog kursa, shodno međunarodnim i receptima i iskustvima, bilo najvažniji instrument i postupak u tom smirivanju cena. Tu je zatim hrabro likvidiranje one četiri velike banke, čiji je kapital bio negativan i ogroman po apsolutnoj vrednosti a koje su se bile pretvorile u žive rane naše privrede, gutajući *dnevno*, kako je javljano u medijima, na stotine hiljada maraka. Tu je potom korenita reforma i modernizacija sistema poslovnog bankarstva, uz smelo otvaranje vrata stranim bankama i uz neke javnosti nedovoljno poznate akcije njihovog bezmalo „privođenja“ u privredu Srbije; bankarski sektor je već godinama najbolje reformisan i najviše modernizovan, svakako najefikasniji i sa svetskim standardima najbolje usaglašen. Nije nepoznato da su druga i treća stavka u ovom nabranjanju – likvidacija upropaštenih socijalističkih i stvaranje uslova za dolazak stranih banaka – predmet kontroverznih ocena, pri čemu se na njih kritički obrušavaju i eksperti koji ovde zasluženno slove kao merodavni. Pa ipak, trebalo je pomenuti navedene akcije kao stavke o kojima bar deo profesionalne javnosti ima afirmativne ocene. To bi doprinelo objektivnosti analize. I, najzad, mora se pomenuti uvođenje PDV-a: nije primećeno da se iko o tom svetski prihvaćenom porezu negatorski izrazio iako je i u medijima i u profesionalnoj literaturi bilo dosta tekstova u kojima su se sasvim

ozbiljno i *kritički* pretresala pojedina *kritična* pitanja koja su iskrsla u vezi sa vrlo složenom operacijom njegovog uvođenja. Bez fanatičnog priklanjanja istini nema objektivne naučne analize: *Amicus Plato, amicus Socrates, de magis amica veritas.*

5. Baština minulih vremena

U teoriji ekonomske politike utvrđeno je da je jedan od važnih uslova za njenu uspešnost poverenje privrednih subjekata i čitave javnosti u njene institucije, opredeljenja i postupke. Poverenje je nevidljivi ali zato ne manje delatan kapital od koga silno zavisi i spontano funkcionisanje tržišnog mehanizma i samo delovanje ekonomske politike. O njegovim mnogostrukim implikacijama i široko rasutim a moćnim dejstvima pisano je, i to veoma dobro, i u našoj stručnoj literaturi (Rose-Ackerman 2001). Poverenje je jedan od onih neobičnih „resursa“ koji se *vrlo* solidnim delovanjem i ponašanjem strpljivo gradi i akumulira decenijama a može neodgovornim potezima da se uništi po kratkom postupku. U burnoj prošlosti ove zemlje bilo je nekoliko udara na poverenje kakvi jedva da su mogli da budu zabeleženi u drugim, pogotovo sa nama uporedivim zemljama (dve hiperinflacije u raumaku od par godina, zamrzavanje privatne štednje, puzeća ali i otvorena inflacija tokom čitavih decenija...). Time je zabrinjavajuće istančan, da se ne kaže potrošen, jedan „resurs“ koji je suštinski značajan za ekonomsku politiku, pa i za institucionalnu izgradnju. Sa nedovoljnim poverenjem male su šanse za neku osobito uspešnu ekonomsku politiku. Ali to znači da se deo onoga što se u tekućem periodu percipira kao neuspeh ekonomske politike ima pripisati nekim davnim politikama i njihovim promašenim akcijama. Gorka baština socijalističkog poretka proizvodi dejstva koja se ne daju lako zapaziti i koja velikim delom ostaju prosto izvan našeg analitičkog fokusa. Neka bolna spoticanja ekonomske politike, pa i njeni markantniji promašaji, mogu deo korena da imaju u dalekoj prošlosti, dok mi toga uopšte nismo ni svesni, a o nekim pouzdanim *merenjima* da se i ne govori.

Da bi se utvrdila možda ne baš vidljiva poenta ovog rezonovanja, najbolje je da se eksplicitno artikuliše. Poenta nije u tome da se analitički ustanovi uticaj davno registrovanih kretanja na uslove i rezultate aktuelne ekonomske politike – taj poduhvat je van domašaja raspoloživog analitičkog instrumentarijuma i s njim povezanih mogućnosti – nego je sva poenta u apelu da se u oceni ekonomske politike i njenih aktuelnih dosega bude nešto oprezniji, možda čak „mekši“, a u svakom slučaju dovoljno obazriv da se tvrdnje i stvarni ili tobožnji nalazi kvalifikuju dovoljno vidljivim interpretativnim ogradama. Odnos napetosti između građana i države – činjenica koja na kredibilitet takođe baca debelu senku – ima kod nas dugu tradiciju u koju se ovde ne može ulaziti (v. Perović /Milosavljević/ 2010, ss. 139-42, 171-9). Vekovima u prošlosti država je bila tuđinska i eksploatatorska na najgrublji, doslovno predatorski način, pa je najprirodnije bilo da se prema njoj zauzme krajnje neprijateljski stav i da se razvije široka lepeza tehnika kako da joj se doskoči i umakne. Posle je došlo nacionalno oslobođenje, valjda najsvetliji period u svekolikoj istoriji Srba, ali je po logici inercije i duboko uvreženih obrazaca ponašanja i dalje do silnog izražaja dolazilo rezervisano pa i neprijateljsko ponašanje prema državi. Možda je baš tu sadržan deo odgovora na pitanje kako to da se vladajući direktorijumi smenjuju iz decenije u deceniju, a u poslednjih desetak godina mnogo i češće, a da se na stilu vođenja politike i u njenim rezultatima baš i ne primećuju vidljivije promene. Zato profesor Kovačević i njegovi istomišljenici uzalud čekaju Godoa; Godo nikako da stigne a za naših života teško da će imati šanse da se pojavi.

Kad je reč o istorijskoj retrospektivi neće biti zgoroga da se podseti da se u evaluaciji izvesnih pojava ili procesa bilo šta može okarakterisati kao uspešno ili neuspešno i čak kao dobro ili loše samo u odnosu na relevantne alternative. Alternative, doduše, mogu da budu i reformska iskustva (i dometi!) u drugim zemljama u tranziciji (ZUT), ali nije baš uvek očigledno da su ona relevantna. Svaka zemlja je slučaj za sebe, jedinstvena i neponovljiva, a malo ih je koje su i po svojoj istorijskoj sudbini i po političkoj i socijalnoj strukturi bliske Srbiji.

Stoga je možda saznanje pouzdanije komparaciju usmeriti na iskustva i rezultate nekih proteklih razdoblja u samoj Srbiji. I tu je moguće sukobljavanje različitih mišljenja, ali čini se da bi (su?) mnogi procenili da su ta ranija iskustva bila još znatno nepovoljnija od ovog čemera sa kojim se suočavamo danas. Srbija je, nažalost, u takvim istorijskim situacijama da se retko dobro poredi sa nečim boljim; poređenja su obično između zla i goreg. Treba se setiti naših hiperinflacija, pa i izjave pokojnog B. Atanackovića da će naštampati onoliko novca koliko god bude traženo i potrebno; teško da se u istoriji centralnog bankarstva može pronaći neka slična guvernerska izjava. Tu su zatim sankcije i bombardovanje. Neki će, doduše, reći da su te stvari izvan ekonomske politike, a drugi će ih tretirati kao posledice šire shvaćene politike čije su pojedine komponente i te kako povezane sa ekonomskom politikom, kako god usko da se definiše. *Beznadežnost* sadašnje makroekonomske situacije izgleda da je stvar posve usaglašenog profesionalnog konsenzusa. No, kako ona stoji u odnosu na katastrofe pretrpljene u prošlosti? Moguće je da će i tu mišljenja biti podeljena a ocene suprotstavljene, ali neki dodatni elementi za bolje analitičko utemeljenje evaluacije sigurno se i odatle mogu izvući. Opet bi moglo da se kaže: da bi bila naučna, analiza i prateća interpretacija treba da budu celovite i obuhvatne; izostavljanje elemenata koji bi naše ocene mogli makar da iznijansiraju – ako već ne i sasvim da preokrenu – znak je određene pristrasnosti i praksa koja bi lako mogla da nas odvuče u sablazan selektivnosti.

Zanimljiva pojava koju sam u usmenoj komunikaciji par puta upozoravao profesora Kovačevića još uvek me ako ne opsesa a ono redovno prati. Vlast koju kritikujemo demokratski je legitimizovana na izborima za koje, koliko je poznato, niko nije ustvrdio da nisu poštene ili, daleko bilo, da predstavljaju nekakvu elektoralnu krađu. U poređenju sa minulim samoupavnim vremenima, to menja ceo kontekst i kritiku iz redova profesije, koju sam inače okarakterisao kao pozitivnu i poželjnu pojavu, čini unekoliko delikatnom. Kako znamo da narod ne preferira ono što je sam izabrao preko glasačkih kutija, nego (da je za njega bolje) ono što mi mislimo

da bi mu odgovaralo? Kod nekih drastičnih zala, kao što je nezaposlenost, beskućnost i dohoci od kojih se ne da ni živeti ni umreti, ova dilema neće pričiniti veće teškoće: narod je na izborima nešto odabirao, ali valjda nije ove neprilike od kojih iskaču oči. Uprkos tome, ostaje tračak sumnje u legitimnost kritika upućenih legitimno izabranim političkim organizacijama i njihovim čelnicima. U svakom slučaju, kritika ima drukčiju osnovu i traži mnogo suptilnija opravdanja od kritike kakvu smo gromoglasno upućivali autoritarnim vlastima u jednopartijskom sistemu (zašto li su nas samo trpeli kad su imali i sredstva i znanja da nam se, makar silom i prinudom, žestoko suprotstave?; zašto li je bilo moguće izgraditi karijeru na kritici te demokratski nelegitimizovane vlasti?; zašto li su nas tako *liberalno* i bez inhibicija pozivali u brojne komisije od kojih su se neke bavile doslovno fundamentalnim elementima tadašnjeg sistema?).

Anticipirajući unekoliko deo teksta u kome će biti reči o kadrovima u sadašnjoj vlasti, ovde je možda pogodno mesto da se pozabavim jednom aporijom koju je postavio profesor Kovačević a koja mi je nametnula popriličnu, kako bi se na ruskom reklo, *galavalomku*. Profesor Kovačević me, naime, pita (2010, s. 171): kad su ovi koji su se zatekli na vlasti, kako ja tvrdim „dobri“ (nisam rekao *odlični*, jer to pleme je poodavno izumrlo, ako je ikad u ovim predelima i postojalo), kako to da je „narod“ glasao za druge? Odgovor bi mogao da se da u nekoliko iskaza. Prvo, zvaničnici na visokim mestima ne donose odluke shodno svom profesionalnom znanju i razumevanju nego onako kako ih goni politička konkurencija, a ova potonja je sistemski a ne personalno opredeljena. Opaka dijalektika političkog života prosto predodređuje da se najviše gubi kad se ide za nekim ekonomskoteorijski utemeljenim elementima javnog interesa i opšteg dobra. Konkurencija je najjača kad vlast, priklanjajući se makar i privremeno, opštem interesu traži od biračkog tela žrtve, a ono što ostaje kao trajna kob Srbije jeste da je prinuđena da bira između loše vlasti i još (mnogo) gore alternative. Ovu joj, dakako, pruža relevantna opozicija, tj. onaj savez stranaka koji ima nezanemarljivu verovatnoću da uzme vlast. U tome se sastoji i ono što sam nazvao *paradoksom kritike* (2011a, ss. 391, 429): vođeni željom za

boljim i višim ekonomskim performansama, kritičari vlasti povećavaju verovatnoću njenog pada, a time i verovatnoću instaliranja alternativne garniture koja, onako inferiorna, može samo znatnije da obori te učinke čijim je poboljšavanjem na prvom mestu kritika i inspirisana. Proizlazi da kritičari *in ultima linea* rade baš protiv onog interesa čijim je afirmisanjem nadahnuta celokupna njihova kritika! Na drugom sam mestu (2011, ss. 427-33) pokazao fundamentalnu razliku između ekonomske računice i političke aritmetike: na istrajnom i doslednom isterivanju onoga što je na liniji nekog *opštedruštvenog* ekonomskog optimuma ne dobijaju se glasovi. Narod obožava obećanja brzih i po mogućstvu što većih dobitaka a ne mari ako je odgovarajući trošak sa povezanim gubicima i mnogokratno veći od onog što dobije. Gubitke i troškove potpuno će zanemariti samo ako su pomaknuti u nešto dalju budućnost. Birači operišu sa ubitačno visokom diskontnom stopom.

To je posebno slučaj kod nas sa dubinski potkopanim ako ne i sasvim zbrisanim poverenjem. U ZUT su skoro po pravilu na prvim sledećim izborima padale prve demokratski izabrane vlade koje su se svojski i nesebično založile za radikalne i ireverzibilne institucionalne transformacije, za sistemsku pomeranja koja su istinski u interesu zajednice kao celine, ali sa troškovima i koristima predvidivo vremenski raspoređenim na način koji ne koncentriše sve koristi već u sadašnjem periodu. Moglo bi se čak reći da je verovatnoća pogubljenja na izborima utoliko veća ukoliko se garnitura na vlasti više zalaže za prave društvene koristi, ukoliko svojim delovanjem nastoji, a uz to i uspeva, da bolje aproksimira – kako god da je definisan – nepatvoreni društveni *optimum*. Oni koji su (malo) upućeni u političku teoriju ne bi mogli da se iznenade pojavom da pravi reformski prvoborci svoje političke glave gube već na prvim, a u svakom slučaju na bliskim budućim izborima. Iznenadenje je mera neznanja. Profesor Kovačević i ja bismo, da smo se upustili u politiku, baš na opisani način izgubili glave, kao što je i D. Dragutinović na jednoj od političkih krivina diskretno napustila svoje ministarsko mesto. Profesor Kovačević bi ipak poginuo pre mene, jer izgleda da je mnogo manje od mene svestan nemilosrdnog istrajavanja i dalekosežnih implikacija upravljačkih

ograničenja, pa bi više od mene tražio ono što nije ostvarivo. A najkraći put u neuspeh vodi preko ispostavljanja zahteva i fiksiranja ciljeva koji su izvan domena dostupnog i operativno izvodivog.

Nije mali broj onih koji se daju iznenaditi kad neki upravljački komesarijat, sastavljen od veoma kompetentnih pa i moralno besprekornih, ljudi, bude po kratkom postupku takoreći oduvan sa političke pozornice. Odgovor neretko može da se nađe u izrazitim specifičnostima i tako tipičnim nepredvidivostima politike kao takve: u preovlađujućem raskoraku između ekonomske računice i političke aritmetike nema ničeg egzotičnog kad politički poginu baš oni najbolji, oni koji se više nego što zatečena situacija može da podnese okrenu realizaciji opcija bliskih opštedruštvenom optimumu. Među sablažnjive manjkavosti političkog sistema spada i ona netom pomenuta, a to je što berba glasova tako često biva više nego oskudna upravo na varijantama koje su sa stanovišta društva kao celine istinski racionalne, osobito na onima koji krupne koristi mogu da donesu u nešto dužoj perspektivi. Logički koralat ove propozicije jeste da se glasovi mnogo lakše kupe na varijantama koje više donose na kratak rok, osobito u slučajevima kad su dobiti *trenutni*, pa makar da su budući troškovi i po nekoliko puta veći od tih kratkoročnih ili trenutnih koristi. Oni što su manje upućeni u logiku funkcionisanja političkog sistema – neki bi rekli u odsustvo logike u njegovom delovanju – čude se kad u turbulencijama, kakve generiše češće nego što bi moglo da se očekuje, stradaju baš oni najbolji. Ovo čuđenje priziva u sećanje jedan važan rezultat iz teorije informacija, onu poznatu propoziciju prema kojoj je iznenađenje mera našeg neznanja.

Profesor Kovačević se na mnogo mesta u svom radu bavi spoljnom zaduženošću zemlje i njenim pogubnim implikacijama i širokim spektrom štetnih posledica (v. 2010, s. 195). On je natuknuo i jednu ideju koja se, nažalost, ne da empirijski proveriti sa stepenom pouzdanosti kojim bi nalaz ostao van svake sumnje. On, naime, dozvoljava i mogućnost da su brojni pogrešni ekonomskopolitički potezi povučeni pod pritiskom međunarodnih organizacija sa kojima su naši zvaničnici pregovarali o otpisu dugova. Veruje u mogućnost da je

naša strana popuštala zato što je bila ucenjena tim otpisom, što su ustupci sa naše strane bili neka vrsta cene za taj otpis. Budući da – neki će reći naivno i lakoverno – verujem da su strani uticaji na našu ekonomsku politiku bili pretežno, da se ne kaže *isključivo* pozitivni, ideja o nametanju destruktivnih mera ovdašnjoj ekonomskoj politici veoma mi je daleka i neprihvatljiva. Za loše mere ne treba nam podrška ekspertize sa strane, za greške i promašaje više je nego dovoljna domaća kreativnost. Ali, ako bi se ideja profesora Kovačevića makar u nekim sastavnicama i aspektima pokazala kao tačna, bio bi to još jedan primer razornog *sadašnjeg* delovanja nemile baštine minulog socijalističkog zemana. Naime, dugovi sa kojima su se nosili naši zvaničnici početkom ovog stoleća akumulirani su mahom u to socijalističko vreme. Ako bi se ispostavilo da je sa ovom hipotezom profesor Kovačević dobro dijagnostifikovao međuzavisnost zaduživanja u prošlosti i odlučivanja u periodu neposredno nakon oktobarske promene iz 2000. godine, proizišlo bi da odgovarajućim greškama u ekonomskoj politici plaćamo grehe prošlosti. Prema jednoj latinskoj poslovice, od loše proizvedenog voća otaca potomcima neugodno trnu zubi. Kad bih mogao da prihvatim tu hipotezu, mogli bi na osnovu nje da se izvedu zanimljivi zaključci. Tako mi ostaje prosto da zažalim što mi ta hipoteza izgleda sasvim neprihvatljiva. I pored toga što je deo tog duga nastao pripisivanjem kamata u periodu u kome nam nije bilo omogućeno da ga otplaćujemo, sve i da smo raspolagali potrebnim sredstvima, kao što, čini se nismo. Neretko sam bivao fasciniran idejama i tvrdnjama koje su veoma zanimljive iako su, nažalost, netačne.

6. Nomina odiosa: ekonomska ekspertiza i praktična politika

Profesor Kovačević mi grdno zamera što sam o ekonomistima koji su ušli u vlast i našli se na visokim položajima u državnoj hijerarhiji izneo povoljna mišljenja. Naročito mu je teško pala konstatacija da su neki od njih vrhunski u struci ili, kako sam se bez okolišenja i sasvim neposredno izrazio *najbolji među nama*. To je mom

oponentu i, iznad svega, velikom prijatelju jako zasmetalo. Tu sintagmu je sistematski i kontinuirano provlačio bezmalo kroz ceo svoj tekst; bilo je dangubno da se u celom tekstu korišćenje te sintagme izbroji, ali možda neće biti preterano ako se proceni da je ponovljena nekih dvadesetak puta. *Najbolji među nama* pokazali su se u Kovačevićevom tumačenju kao najgori. Budući da je i to jedno poprilično neslaganje, stvar zaslužuje izvestan komentar.

Pre svega, valja istaći jednu opštu napomenu. Nije neophodno, a nije u svetu niti uobičajeno, da se na vrhunska *politička* mesta u najšire definisanoj državnoj upravi postavljaju krupni specijalisti ili čak naučnici velikog formata. Kao političke ličnosti, oni koji se dokopaju ministarskih položaja i drugih visokih mesta, to ovi zvaničnici najčešće i nisu. Postoj svakako izuzeci kao što su vojska i centralne banke. No, i kod vojske stvari su štaviše izvarirane, pa je, čini se, koren uhvatilo uverenje da čak i ministri vojni treba da budu civilne ličnosti, što će reći ne baš oni koji su visoki specijalisti u vojnim naukama. To je, uostalom, trenutno slučaj i kod nas, a nije primećeno da se iko zbog toga dao skandalizovati. A o drugim resorima da se i ne govori. *Drugo*, moglo bi se pokazati to pravilo da na visoke položaje u državnoj hijerarhiji ne bivaju postavljani vrhunski specijalisti ima i svoju duboku logiku. Odluke koje se donose na tim visokim nivoima retko su takvog tipa i karaktera da se odnose na nekakve usko definisane segmente stvarnosti i da pogađaju (opet!) usko zamišljene skupine procesa i pojava kod kojih je potrebna baš takva specijalizovana ekspertiza. Većina odluka u izvršnoj vlasti generiše široke lepeze posledica i poseduje jednako široke skupine implikacija za čije objektivno ocenjivanje ne može biti dovoljna uska specijalizacija niti krug predmetno specifikovanih i strogo ograničenih znanja koja ne izlaze van okvira neke jasno opredeljene struke. Naprotiv, za te krupne i posledicama bogate odluke na visokim nivoima izvršne i drugih grana vlasti *generalisti su mnogo pogodniji od specijalista*. Stoga nije slučajno da i u svetu te visoke funkcije obavljaju i položaje zauzimaju mahom *generalisti*. Oni su za celovito odmeravanje posledica daleko bolje osposobljeni nego *specijalisti*, pa su tako i pozvani da sagledavaju čitave različite klase

efekata koje proizvode krupnije odluke. Otud oni mogu da ih i donose sa boljim opštim uvidima i razumevanjem njihovih široko izvariranih aspekata. Sledi da ne bi moglo da bude pogrešno niti mimo sveta ako bi se na ministarskim i sličnim mestima našli „nestručnjaci“. *Treće*, kao za pakost, ekonomisti, i to oni profesionalni pa i visoko specijalizovani, u Srbiji su veoma mnogo zastupljeni u izvršnoj vlasti i državnoj upravi. U poslednjih desetak godina na ministarskim i drugim visokim položajima baš je bilo mnogo ekonomista (tu su i kolektivna tela kao što su Fiskalni i Monetarni savet, pa silni savetnici visokih zvaničnika od predsednika Republike, preko premijera sve do ministara, pa verovatno i dalje). Čak nam je i premijer ekonomista, i to stručnjak od formata, bar za one koji su imali izvestan uvid u oblast na koju je bio profesionalo orijentisan. Izgleda da ne postoje empirijske analize profesionalnog sastava vladajućih garnitura po pojedinim zemljama, i to takvih koje bi obuhvatile široko odabrane institucije svih triju grana vlasti i javne uprave, ali se usuđujem da postavim hipotezu da bi se Srbija po zastupljenosti ekonomista na tim visokim položajima našla u samom svetskom vrhu. *Četvrto*, o formatu pojedinih ličnosti teško je razviti nekakvu egzaktnu analizu, a još teže neosporivo dokazati tvrdnje o njihovim profesionalnim formatima i stručnim dometima. Ukusi i kriteriji su različiti i vrlo različite ocene mogu da budu približno jednako legitimne. O ukusima se ne da raspravljati. No, neki elementi za ovakvu ocenu mogu se indirektno oformiti. Primera radi, oba pomenuta saveta produkuju razne materijale sa analizama i preporukama. Uz rizik da mi se opet spočitne nekritičnost i proizvoljnost, usudiću se da kažem da su ti materijali na vrlo visokom profesionalnom nivou. Izlažući bokove još žešćoj kritici od ove dosadašnje, učiniću korak dalje i kazati da sam se sa analizama deficita, javnog duga i održivosti aktuelne orijentacije u javnim finasijama baš *dao impresionirati*.

Kad se sve sabere i oduzme, zaključujem da nam vlast, mnogim manjkavostima urpkos, uopšte nije loša u izboru profesionalne ekspertize. Mislim da se u ovoj oceni neću pokolebati i kad njome na sebe navučem dodatnu grdnju. Napominjem da nemam nikakav

angažman u savetničkom ili bilo kakvom drugom svojstvu, pa ne bi moglo da mi se uzvрати onom latinskom *Propria laus sordet*. Neki cinik bi možda rekao da u tom silnom angažovanju ekonomista i jesu (neki) koreni našeg ekonomskog posrnuća pozivajući se možda na onu Bizmarkovu *Drei Professoren, Vaterland verloren*, ali to bi opet bila jedna od onih propozicija koje su duhovite i zanimljive, ali na sreću nisu istinite. Bar ne za mene sve dok ostajem u svom uverenju da struka i ekspertiza ne igraju u strateškom političkom odlučivanju osobito važnu ulogu, a da karakter opredeljujuće determinante ishoda u tim složenim procesima igraju *interesi* u kombinaciji sa *moći* kojom su poduprti.

Kad je rečeno da su oni koji su ušli u vlast dobrim delom *najbolji među nama*, valja radi jasnoće i preciznosti istaći da se nije mislilo na sposobnosti i performanse koje će ti ljudi ispoljiti kao političari. To se unapred baš i ne da odrediti, a ako i može, ekonomska specijalnost ne garantuje niti čak obećava da bi takva (pr)ocena bila pouzdana. Da li bi neko mogao da bude uspešan na visokim mestima u političkoj i administrativnoj hijerarhiji – to svakako najbolje mogu da procene sami političari koji su generalisti po svom intelektualnom profilu, a pragmatičari po svojoj akcionoj orijentaciji. Profesor Kovačević i ja poprilično se razlikujemo i kad je reč o stavu o važnosti strogo shvaćene stručnosti i specijalizovanih znanja za poslove na visokim mestima u upravljačkoj hijerarhiji. On veruje da je ta strože definisana stručnost veoma važna, a meni se čini da u tom stepenu sigurno nije važna. Takođe je sigurno da stručnost nije smetnja u obavljanju tih odgovornih poslova, pa joj se može pripisati izvesna važnost, ali *uslovna i umerena*. Neka osobita, veoma visoka stručnost nije ni potreban ni dovoljan uslov za uspešno obavljanje odgovornih funkcija u političkom životu i službama u javnoj upravi. Insistiranje na nekoj visokoj stručnosti preterano je i neprimereno.

Uostalom, ako bi očekivani ili traženi nivo stručnosti bio otprilike onakav kakav je inkorporiran u Kovačevićevim priložima, pa bogme i u dobrom delu mojih spisa, problem eventualne nedoučenosti tih visoko pozicioniranih kadrova veoma lako bi se rešio. To što mnogi

od nas pišu nije nekakva paradigma visoke i teško razumljive analitike, nego je, naprotiv, sasvim pitko, lako razumljivo i najvećim delom može da se čita bez hartije i olovke u ruci, tj. bez potrebe da se komplikovana mesta razjašnjavaju odgonetanjem formula ili hermetično formulisanih logičkih iskaza. Analitika otelovljena u tim našim radovima najviše se sastoji od raznih zbirova, razlika, količnika i procenata; svaki prosečno pismen čitalac može te stvari lako da čita i pouzdano da razume. U stručnosti kakva je uglavnom zastupljena u našim radovima oni sa manjkom takve osposobljenosti lako mogu da se dignu na „potreban“ nivo. Zaključak bi mogao da bude šokantan za neke profesionalce koji bi struku hteli da prikažu nešto istančanijom i hermetičnijom nego što jeste, a sadrži dve sastavnice. *Prvo*, za poslove na tim visokim mestima u vladajućoj „strukturi“ stručnost i nije toliko važna koliko želi da se prikaže; i, *drugo*, po standardima kakvi se daju razabrati kod većine naših radova eventualni nedostatak može prilično brzo i bez većeg napora da se namiri. Neka bude dodato i to da je politički sistem pun kojekakvih izopačenih motivacija, pa, pored ostalog, može i da „pokvari“, pa i da izopači, stručnjake koji se u njega uključe; to što se (k)od njih da videti kad su već ogrezli u političkim radnjama ni u kom slučaju nije reprezentativno za nivo njihove stručnosti pre nego što su se u tim „radnjama“ razvodnili pa i devalvirali. Struka, čak i kad nije preterano rafinirana, traži celog čoveka i trajni angažman; političar ne može ostati u struci kad se ubaci u karusel brojnih procesa neprestanog odlučivanja i beskrajnih sastanaka.

Ostaje ipak sa se vidi da li je baš očigledno da su ti ljudi nedoučeni i stručno nekompententni za obavljanje odgovornih političkih poslova, čak i ako bi ta visoka specijalizovana stručnost bila potrebna – kao što nije – za tu delikatnu aktivnost. Prvo bih hteo odlučno da pobijem, a time i odbacim, jedan „argument“ na kome profesor Kovačević mnogo insistira. On ističe materiju kojom su se prethodno bavili – jedan je doktorirao na optimalnoj mreži gradova, drugi se bavio privrednom istorijom i tako redom – pa, uz tvrdnju da je ta materija daleko od onoga što se njemu čini kao važno za uspešan rad na visokim mestima u državnoj hijerarhiji, zaključuje da su oni za

delovanje na tim visokim mestima prosto neobučeni i nesposobni (2010, s. 126). Teško je zamisliti išta manje umesno i manje primereno pitanjima koja se u tom kontekstu razmatraju. *Prvo*, materija kojom su se bavili i nije baš toliko irelevantna za rad na tim visokim mestima kako se profesoru Kovačeviću pričinjava. Primera radi, ekonomika gradova je jedno od onih fascinantnih područja na kojima se na zadivljujući način ukrštaju bitni sastojci planiranja i komplikovano a teorijski izazovno delovanje tržišnih procesa. Svakome ko bi hteo da razume složena međudejstva plana i tržišta moglo bi da se posavetuje da se udubi u ekonomiku i teoriju razvoja gradova. Isto tako, privredna istorija pruža uvide u tako brojne i tako bogato izdiferencirane ekonomske situacije i međuzavisnosti da je teško poverovati da mnoge od njih nisu od pomoći u razumevanju tekućih (ne)prilika koje kroz političke odluke imaju da se rešavaju.

Drugo, a znatno važnije od ovog prethodnog, jeste okolnost da ljudi, posebno oni iz akademske zajednice orijentisani na istraživanje i nastavu, ne prestaju da uče sa doktoriranjem ili nakon što napuste profesionalno bavljenje nekom oblašću za koju se profesoru Kovačeviću čini da je bez značaja za rad na visokim mestima kakva ovi ljudi zauzmu u državnoj hijerarhiji. Ljudi često menjaju svoju užu specijalnost i u novoizabranim područjima neretko se pokazuju kao izuzetno uspešni. Jedan Kovačevićev i moj zajednički prijatelj, nažalost već oko tri decenije pokojni, uopšte nije ni bio ekonomista nego diplomirani matematičar, student generacije u to svoje davno vreme, a u oblasti ekonomije napisao je jedan broj radova koji i dan-danas plene svojom dubinom, vredni su čitanja i čak pogodni za citiranje. U mom sećanju još žive dva davno umrla i neizmerno draga ekonomista od kojih sam naučio daleko više nego od većine profesora, a nijedan od njih ne samo da nije bio školovani ekonomista nego, štaviše, nije bio završio ni fakultet! Od jednog sam sa velikom korišću učio matematiku i razne kvantitativne modele, a od drugog pre svega čvrste logičke konstrukcije koje nisu bile matematički formalizovane ali su bile jednako rigorozne. I ovaj drugi je, doduše, koristio korelacionu i regresionu analizu na nivou koji je u to vreme bio bez premca. Ovde

izuzetno moram da pomenem njihova imena, da ne bi ispalo da je sve ovo ciljno uobličena izmišljotina; to su dragi pokojni prijatelji Dančika Nikolić i Strašimir Popović.

A sad valja pokušati dovoljno jasno i koherentno ponuditi kontraargumentaciju za par imena koja profesor Kovačević najčešće pominje u svom radu – provlači ih faktički kroz ceo tekst – i to tako da njihova imena ne budu pomenuta a da se o njima ipak daju relevantni sudovi. Jedan od njih bavio se političkom ekonomijom, predajući je na jednom masovnom neekonomskom fakultetu, što ga po Kovačeviću diskvalifikuje za visoko ministarsko mesto na kom se našao nakon oktobarskog prevrata iz 2000. Taj čovek je, međutim, dalekosežno preobrazio taj predmet na fakultetu na kome ga je predavao i napisao jednu opsežnu knjigu (nekih 600 strana) u kojoj je izložio mnoga dostignuća savremene ekonomije i sasvim je približio sličnim savremenim udžbenicima u razvijenom svetu. Važnija od toga je činjenica da se on intenzivno bavio rafiniranim ekonometrijskim modeliranjem, posebno tzv. *computable general equilibrium model*-om (CGEM), i već se po tom osnovu svrstao u najuži zamislivi vrh *najučenijih* domaćih ekonomista. Teško je odoleti iskušenju da se ne pribegne jednoj moćnoj metafori koju je kreirao baš profesor Kovačević, doduše u usmenoj komunikaciji i u jednom posve drukčijem kontekstu, u vreme nesrećnog bombardovanja u režiji NATO. Sa svoje četiti računske radnje i svojim zbirovima i količnicima, najžešći kritičari ekonomske politike, makar da su mnoge od tih kritika tačne i opravdane, delovali su u odnosu na tog modeldžiju sa njegovim CGEM kao Indijanci sa lukovima i strelama u odnosu na moderno vatreno oružje belih doseljenika.

Drugi kod Kovačevića često (i nepovoljno!) citirani ekonomista autor je jedne kritičke knjige o ekonomskoj destrukciji iz poslednje decenije minolog stoleća, jedne od apsolutno najvrednijih knjiga koje su se pojavile u našoj profesionalnoj javnosti, knjige koja je na tržištu doslovno „planula“ iako se pojavila u vreme velike oskudice, koja je u kratkom intervalu doživela dva izdanja i o kojoj sam na raznim mestima objavio *četiri* osvrta, odnosno prikaza. Više nego o bilo

kom radu nastalom u okviru ovdašnje ekonomske profesije. Deluje mi ne samo netačno nego i apsurdno da se takav (doduše, u to vreme mladi) naučnik proglasi za minornog ekonomistu. On je u deceniji nakon preokreta iz 2000. ostvario neke istinski krupne reformske preobražaje, usput je počinio i neke greške za koje se i meni čini da su veliki promašaji, ali kad se sve saldira, za mene nema sumnje da ostaje jedan lako uočljiv pozitivan bilans. Dobro znam da o tom njegovom bilansu ima i suprotnih mišljenja, ali svaki od nas, uz samopodrazumevajuću obavezu da prati, proučava i uvažava i tuđa *različita* mišljenja, svoje sudove može da donosi jedino na osnovu sopstvenih rezonovanja i uvida. Svako vreme donosi promene, pa je i u ovom najnovijem došlo do vidnih pomeranja. Zato ću ovde sebi dozvoliti da primetim, svestan činjenice da prestajemo da budem gospodari reči koje smo pustili u javnost, da mi se čini da bi za Srbiju bilo bolje kad bi se ovaj delatnik povukao sa ovdašnje političke scene, ali to je već druga priča koja izlazi van okvira svega o čemu je ovde reč.

Profesor Kovačević je krajnje nepovoljno ocenio i jednog delatnika koji se u hijerarhiji izvršne vlasti našao na samom vrhu, a koji je, inače, profesionalno bio angažovan kao konsultant. Mi svi imamo problem nedovoljnog uvida u oblasti koje su dosta udaljene od našeg profesionalnog angažmana, pa se možda sme i oprostiti netačna ocena učinaka ljudi na tim dalekim područjima. Iako ta sadržinska udaljenost učinaka koje profesionalci daju u tim *različitim* oblastima ne obavezuje na *poznavanje* tih učinaka, ona sigurno obavezuje na *uzdržanost i opreznost u njihovoj evaluaciji*. O stvarima koje ne pratimo najbolje je ne davati sudove, pa makar da se javi rizik po osnovu one latinske *Qui taceat, consentire videtur*. Tj. da ćutanjem odobravamo ono što iziskuje oprezno i promišljeno procenjivanje. Sticajem okolnosti moja istraživačka delatnost doticala se i pomalo ukrštala sa njegovom konsultantskom i naglašeno aplikativnom. O profesionalnim dometima toga čoveka stekao sam veoma visoko mišljenje. On je i moj učenik. Naravno da sam zaboravio kad je i kako kod mene polagao. Međutim, sa zakašnjenjem od nekih četvrt veka saznao sam kako je taj ispit tekao od njegovih ispisnika koji su polagali kad i on. Ispričali su mi da sam,

nakon što je on završio ispit, rekao da sam toliko impresioniran njegovim odgovorima da nisam siguran da bih i sam tako zaokruženo i tako efektno odgovorio! Biće da i ovaj detalj, makar i sasvim delimično, govori o intelektualnim potencijama ovog čoveka.

7. *Nomina odiosa: suprotstavljene grupe ekonomista i razlika između njih*

Ovo razlaganje moglo bi da se nastavi *ad nauseam*, ali to nema svrhe. I ono je, tako skućeno, dovoljno da se pokaže da je profesor Kovačević u svojim ocenama napravio krupne *greške*. Neka bude samo dodato da je jedan od onih o kojima se krajnje nepovoljno izrazio doktorirao na hiperinflaciji. Disertacija mu je objavljena u vidu jedne vrlo obimne knjige, sa modelskom aparaturom vanredno visokog nivoa i sa istančanim izvođenjima koja traže oštru olovku, mnogo hartije i mnogo strpljenja. Prosto je neshvatljivo da se o autoru jedne tako komplikovane a umesne i tačne analize može imati bilo kakvo drugo mišljenje osim superlativnog. Uvažavajući tuđa mišljenja, ne želim da se ijednog momenta smetne s uma da i moje nije bez značaja. Napisao sam suviše mnogo referata za izbor, te sijaset recenzija, prikaza i osvrta da bi mogla da mi se odrekne sposobnost evaluacije koja je valjda nešto *iznad proseka*.

U jednoj stvari ja sigurno imam uočljivu prednost u odnosu na profesora Kovačevića. On je dosta usko usredsređen na međunarodne ekonomske odnose, iako znam da je ne jednom iskakao i u druge oblasti. Ipak, sa svojom orijentacijom na teoriju razvoja, planiranje, ekonomsku politiku i institucionalnu ekonomiku ja obuhvatam mnogo šire problemsko područje. Meni ovi mlađi redovno donose svoje knjige, a mnogo puta se desilo da mi uruče i fotokopije aktuelnih i naročito zanimljivih knjiga iz strane, posebno američke, profesionalne produkcije. Tu je i moj dugogodišnji prijatelj Svetozar Pejović koji me na doslovno dnevnoj bazi obasipa člancima koje dostavlja preko *E-maila*, koji mi redovno šalje svoje knjige, ali koji se često zaleti pa mi

pošalje i knjige drugih autora, zaduživši u jednoj prilici za isporuku nikoga drugog do svoju suprugu.

Ovih nekoliko naizgleda nevažnih detalja prezentirano je ovde svesno i sa jasnom namerom. Namera je da se pokaže da su i moja orijentacija i vlastiti stil rada takvi da mi daju nešto širi uvid u domaću naučnu produkciju a verovatno i širu obaveštenost u aktuelne tendencije u svetskom naučnom stvaralaštvu. Tako sam, primera radi, stekao uvid u jednu zaista izvanrednu knjigu o institucionalnim aspektima privrednog rasta, najbolju koju sam na tu temu u životu pročitao, upoznao se sa njom još dok je bila u rukopisu, a znam da u vreme pisanja ovog teksta (kraj marta 2012) profesor Kovačević još ne zna da i postoji. Slučaj je hteo da je autor te (za mene) *najbolje* knjige iz oblasti u kojoj je napisana upravo jedan od ekonomista za koje moj oponent u žestokom stilu tvrdi da je nekompetentan. Samo se po sebi razume da on i u ovim stvarima može da ima suprotno mišljenje, ali ovde su ti detalji navedeni da bi se objasnilo zašto *ja* imam drukčije stavove koji u ovom radu dolaze do punog i dovoljno prepoznatljivog izražaja. Naše ocene ne mogu da ne zavise od naše obaveštenosti o relevantnim autorima i njihovim dometima. Kad mi profesor Kovačević, u žaru kritike, zamera što te funkcionere toliko hvalim, pa još i očekujem da mi „svi bespogovorno veruju na reč“ (s. 130), moram priznati da je to jednim delom *tačno*. Zaista verujem da će mi to bez velikog obrazlaganja prihvatiti oni koji su obavešteni. Za neobaveštene to svakako ne mogu da očekujem jer za njih ono o čemu nisu uspeli da se obaveste faktički i ne postoji. Obaveštenima ne treba mnogo govoriti, a neobaveštenima govorenje mnogo i ne vredi.

Uz sve, iako su moja iskustva u praktičnom radu na reformama vrlo skromna, ipak su vidno opsežnija od onih koja je akumulirao profesor Kovačević. Skupila su se u dovoljno vidljivom iako možda ne i impresivnom dijapazonu, od raznih timova angažovanih na prestrukturiranju vlasništva, preko Mikulićeve komisije, do savetničkog tima A. Markovića. Tu je i nešto međunarodnih iskustava u Jordanu i Gvajani. *Ko na brdu ak' i malo stoji, više vidi on onaj pod brdom...* To *malo* je nešto jače podvučeno da bi se naglasilo da nije bogzna šta, ali i

takvo kakvo je obimnije je nego kod mnogih koji se tako lako zaleću u kritike. Pored svega, a možda i uprkos svemu, trudeći se da, koliko mi pamet omogućava, argumentativno utemeljim sopstveno mišljenje, u isto vreme se trudim da dobro razumem, a kad je odgovarajuća prilika i uvažim, i tuđa mišljenja. To kod profesora Kovačevića nisam zapazio. On kao da se ljuti kad o nekim ljudima neko ima suprotna, ili samo drukčija, mišljenja od njega. Tako on dosta burno, da se ne kaže vehementno, reaguje na napomenu A. Presnala da je jednu studiju o konkurentnosti iz 2003. izradio „tim naboljih srpskih ekonomista“. *Vita brevis, ars longa*; u ograničenom vremenu nema čovek mogućnosti sve da prati, pa se odsustvo uvida u rad mlađih ekonomista može razumeti ako ne i opravdati. Ali zato je dobro što je naveo tim koautora te studije. Tako je meni, kao autsajderu za ovu oblast, od sedam ekonomista koji su uradili makroekonomski deo poznato šest, a od takođe sedam koji su autori mikroekonomskog dela poznato tri. O onima koji su mi poznati imam pozitivno mišljenje i vidim ih kao kohortu koja će od nas preuzeti baklju naše ne baš plameno razgorele ekonomske nauke i možda je učiniti jačom i svetlijom.

Mora se reći da su oni koje Kovačević kritikuje zaista u javnosti lansirali toliko tvrdnji i mišljenja da i sam mislim da bi i za njih i za društvo bilo daleko bolje da su „ostali gospodari tih reči“, tj. da su ih mudro prećutali. Onome ko hoće da ih naruži doista su pružili obilan materijal. No, ja sebe ne svrstavam u te, kako bi Kovačević rekao, „skupljače bisera“. Ja imam posve različitu, možda bi smelo da se kaže, suprotnu filozofiju odnosa prema profesionalnim kolegama, pa i prema stvaraocima uopšte. Smatram da ljude treba – i to isključivo – ceniti prema onome što su pozitivno uradili, po njihovim visokim dosezima, pa možda baš i po najvišim dometima. Ti maksimalni dometi su njihovi pravi doprinosi, a ono što su rekli ili napisali brzometno ili nepromišljeno ionako će biti zaboravljeno i potonuti u duboke virove irelevantnosti. I najbolji pisac može da kreira lošu tvorevinu; obrnuto ne biva ili, ako se desi, predstavlja krajnji izuzetak. *Exceptio confirmat regulam*. Slično se odnosim i prema jednom izgredniku kad ga je jedan mladi zvaničnik, koji se zaista vinuo na vrlo visoke položaje u

vladajućoj vrhuški, a koji je profesionalno i radno bio mnogo bliži meni nego profesoru Kovačeviću, bez mnogo obzira načinio u odnosu na nas obojicu. On je, naime, i mene kao i profesora Kovačevića, strpavši nas dakle u isti koš, rekao da smo iz jednog davnoprošlog vremena i da smo pregaženi novim razvojnim tendencijama. Profesor Kovačević se duboko uvredio i, pošto mi je istinski i doista veliki prijatelj, ražalostio se više zbog mene nego zbog sebe sama. Žestoko je tom prilikom protestovao, a o tome je kasnije u više navrata i pisao. Ja sam mu rekao da je to odistinski neprimereno, ali da je u celoj stvari najnepovoljnije to što bi u njegovoj izjavi moglo da se nađe i poneko zrno istine. Mi stari marksisti nismo svi baš sve zaboravili pa smo zadržali nešto od one sposobnosti za samokritiku i bar deo odgovarajućeg imuniteta na „odbranaštvo“.

Jedan broj kritičara mlađeg eksperta o kome je reč u prethodnom pasusu – ne nužno i sam profesor Kovačević, premda se i on toj poziciji opasno približava – pada u jednu zanimljivu kontradikciju. S jedne strane bezrezervno hvale i uzdižu pokojnog premijera Đinđića, a s druge strane žestoko kritikuju jednu od njegovih ključnih kadrovskih odluka. Sticajem okolnosti bio sam u prilici da sasvim neposredno, baš iz prve ruke, pratim planove kadrovskog raspoređivanja znatno pre nego što je oktobarski preokret i doneo mogućnost realizacije unapred pripremanih odluka o postavljanju na ključna rukovodeća mesta; Đinđić je davno pre nego što je DOS uzeo vlast tom tada mladom ekspertu namenio guvernersko mesto, a iz cele konstelacije kadrovskih planova bilo je jasno da mu i po isteku tog mesta slede vrlo visoki rukovodeći položaji. Đinđić je imao ogromno poverenje u njegove sposobnosti, odlučnost i (o)(pre)danost stvari novog ekonomskog i političkog poretka. To se možda najbolje vidi baš iz javnih kritičkih primedbi koje mu je Đinđić uputio, a koje citira i profesor Kovačević (2010, s. 163): „Sa /tim mladim čovekom – Lj. Madžar/ nije moguće razgovarati o ozbiljnim temama...“ To pokazuje i kvalitet rada i uverenost kritikovanog da taj rad dobro vide i drugi. To pokazuje i njegovu, valjda na učincima zasnovanu, neustrašivost i, pogotovo, odsustvo poltronskog „šlihtanja“. To je i znak prijateljskog

poverenja u samog Đinđića za koga je moglo lako da se pretpostavi da se sposobnog čoveka neće lišiti samo zato što ovaj pokazuje tvrde znake samouverenosti i što oko tri sata ujutro žovijalno i nonšalantno primećuje „Laki je nešto nervozan“.

U svakom slučaju, ocena profesora Kovačevića jako se razlikuje od suda pokojnog premijera Đinđića, a pošto se ovaj potonji naveliko i poduže bavio kadrovskom politikom, a kao neposredan akter bio životno zainteresovan za *dobra* kadrovska rešenja, možda nije odveć rizično stati na gledište da je Đinđićeva ocena bila tačna a ne Kovačevićeva. Profesor žestoko kritikuje još jednog visokog zvaničnika koji je poznat i po tome što je učestvovao u reformskim aktivnostima u Poljskoj i Rusiji. Stekao se utisak da mu negira sve domete i rezultate, ali sa jednim izuzetkom: pozitivno ga citira jedino kad se kritički izjašnjava o čoveku pomenutom u prethodnom pasusu, onom čija je knjiga, i to u dva izdanja, bila rasprodana po kratkom postupku. I ovde se pokazala, reklo bi se nedozvoljena, selektivnost: čovek je u svemu grešan i neuspešan osim u onom delu u kome kritikuje ličnost pogođenu antipatijom samog Profesora.

Zanimljiva je i visoko indikativna okolnost da je profesor Kovačević ne samo kivan na nekompetentne i moralno upitne dužnosnike (šta, zapravo, od toga ili, ako je u pitanju i jedno i drugo, koliko ima nekompetentnosti a koliko moralne nedostatnosti, o kakvoj bi kombinaciji tih dveju izopačenosti moglo da se radi?), nego i ljuto ozlojeđen na pripadnike same profesije. On tako paušalno optužuje gro profesije, ako ne i celu profesiju, zato što ignoriše „vrlo nepovoljne odnose“ u sferi spoljnog zaduživanja (2010, s. 196), a za BDP kaže da su ga uveličavali i razvojne izglede mu prenaduvavali „brojni akademski ekonomisti i tzv. ekonomski analitičari“ (s. 197). Za vajne članove profesije ustvrdio je da im se manjak morala vidi i po tome što tolerišu lažna obećanja isplate svakom građaninu po 1.000 evra iz priliva po osnovu privatizacije, a velika zamerka profesiji data je i po osnovu njenog „lakog“ priklanjanja diktatima MMF-a. Po osnovu ovih nekoliko napomena javlja se veći broj popriličnih nedoumica. Politika je, uz ostalo, i jako komplikovana i u mnogo dimenzija uslovno

strukturirana i relativizovana. Bilo je to jasno i pre Makijavelija, a sa njim i nakon njega to je opštepoznato a možda i široko prihvaćeno. Ako je onaj mladi bivši guverner o kome je bilo reči tom neistinom omogućio da u Srbiji pobedi *superiorna* politička opcija – a i suprotna strana služila se svim i svačim – onda je ta *laž* čin nemorala samo u prvoj aproksimaciji, a ukoliko je bila sredstvo za *sprečavanje većeg zla*, mogla bi, doduše uz izvestan napor volje, da se proglaši za moralni čin. Za takve postupke na latinskom postoji poseban termin: *pia fraus*.

Što se tiče precenjenosti BDP, tu je Profesor stvarno u pravu: kad zbog rasta cena *brzo* raste njegova nominalna vrednost, a zbog politike devizni kurs ostaje bezmalo nepromenjen, onda se ta naduvana vrednost iz godine u godinu deli sa manje-više istim brojem, pa se zasigurno dobija serija precenjenih vrednosti ovog ključnog makroekonomskog agregata. Da nema alternativnog načina obračuna realnog BDP, na osnovu ovakvog obračuna dobila bi se čak i serija precenjenih stopa rasta. No, ostaje pitanje da li se baš *sva* profesija u ovu elementariju nije dala ubediti (mene je, npr., Kovačević u to ubedio), a ako je (pre)velik broj pripadnika našeg esnafa ostao neubeđen, jedno od pitanja koje bi *moglo* (ne nužno i *moralo*) da se postavi jeste nismo li možda u dokazivanju te činjenice ispoljili manjak koherentnosti i ubedljivosti. No, najveći problemi iskrsavaju u vezi sa onim postavkama u kojima se na stranu grešnika i nedoučenih stavlja maltene cela profesija, tj. „brojni akademski ekonomisti i tzv. ekonomski analitičari“. Ako je to tako masovno, trebalo bi se upitati nema li tu neke *objektivne*, što će reći u ovom slučaju *sistemske* zakonitosti, pa bi pravi pristup bio da se ta „zakonitost“ izuči i proverí. Druga sumnja mogla bi da se javi u vezi sa nama samima: ako smo u nekim pitanjima (ono o precenjenosti BDP ne spada u njih) toliko usamljeni i nikako da profesionalno mnjenje pridobijemo za sebe, ne bi li jedna od mogućnosti bila da možda baš *mi* nismo u pravu. *Sumnja* bi u ovom sklopu trebalo da bude ključna reč: *Dubitando ad veritatem pervenitur*. Iste nedoumice javljaju se i povodom tvrđenja na s. 193, gde se kaže da je do izražaja došlo samo „zalaganje malog broja

kolega...za napuštanje „vizija“ koje je tim „vizionara“ kreirao pre tri godine (tj. dok je premijer bio pokojni Đinđić – Lj.M.).

A to navodi i na treću sumnju. Ponesen nekim svojim jačim tvrdnjama, Profesor bezmalo celu profesiju karakteriše kao moralno problematičnu (kao što je npr. citirani iskaz na s. 196), a to je suviše jako tvrđenje da bi moglo da ostane bez posledica. Moglo bi, pre svega, da se ispostavi kao netačno; svi smo grešni, ali teško bi moglo da se pokaže kao tačno da smo u tom izopačenju baš tako daleko otišli. Tu bi pod određenim pretpostavkama mogla da se pojavi i jedna logička poteškoća: ako se kao moralno definiše ono što se unutar jedne profesionalne ili druge zajednice generalno ili većinski prihvati kao dozvoljeno, legitimno ili prosto *dobro*, kako bi cela ta zajednica ili čak samo njen većinski deo mogao da ogrezne u kaljuzi nemorala? A druga važna napomena jeste da, čak i ako smo u nekim, možda i važnim, uvidima silno izgrešili, trebalo bi se čuvati komotnijih formulacija koje bi „neprijatelji profesije“ mogli proizvoljno da univerzalizuju. Ne bi trebalo dati povoda za verovanje da smo *tutti quanti* toliko zabludeli da od naših istraživanja istina više gubi nego što dobija. To bi moglo da bude loše po profesiju (što nikako ne bih voleo; sad govorim *pro domo sua*), ali bi u isti mah – ovo je daleko važnije – bez veće potrebe oborilo kredibilitet ekonomista, pa društvo ne bi bilo spremno da prihvati ni ono malo što su oni eventualno sposobni da doprinesu.

Sad mi preostaje formulisanje jedne pomisli za koju nisam baš siguran da ću moći valjano da je uobličim. Sintetička ocena koja iz ovog nauma treba da usledi samo se posredno i tak delimično tiče samog profesora Kovačevića. Reč je o društvu njegovih istomišljenika i takoreći idejnih saveznika. On je bez sumnje član tog društva iako ne bi bilo ispravno potpuno ga izjednačiti sa njima. Reč je o ekonomistima koji povišenim tonovima prizivaju, umesto da prozivaju, državu (da se poslužim jednom veoma uspelom doskočicom profesora Cvjetićanina) i u njoj vide nešto kao *deus ex machina* koji treba svet da izleči od slabosti što nas popadoše poput one pene „bjele i krvave“ iz poznate narodne pesme. O dubokoj protivrečnosti u kojoj se valja ova dosta brojna skupina ekonomista (nipošto svi) biće reči pri kraju ovog teksta.

Ali ovde valja istaći da se profesor Kovačević našao u lošem društvu. On ih zdušno podržava, veruje da su oni a ne „oni drugi“ na tragu naučne istine i obilno ih i afirmativno citira. A ti ekonomisti su „loše društvo“ zato što su, u celini gledano i uz čast izuzecima u meri u kojoj ih ima, *vidno* lošije obrazovani od „onih drugih“. Na poslednjem skupu u organizaciji Akademije ekonomskih nauka, održanom 16. marta 2012, najiskrenije sam, i u granicama svog uvida koji nije savršen ali je možda potpuniji od većeg broja drugih, izdvojio i imenovao četiri „najnačitanija“ ekonomista. To sam učinio na osnovu uvida u njihovu istraživačku produkciju i, posebno, na osnovu konsultovanja literature koju su citirali i *sadržinski* interpretirali. Pošto sam ih tada imenovao, mogu i ovde. Ne mogući da ih rangiram prema učenosti koju su ispoljili u citiranju i *sadržinskom* korišćenju citiranog, ja sam ih poređeo prema abecednom redosledu njihovih prezimena. Ispalo je da su to sledeći naši ekonomisti: Boris Begović, Boško Mijatović, Miroslav Prokopijević i Božo Stojanović. Mogao je tu da bude dodat i Milić Milovanović, utoliko pre što je objavljivao u uglednim međunarodnim časopisima, a nedavno je objavio jedan temeljno pripremljen udžbenik iz mikroanalize koji je na nivou vrhunskih svetskih udžbenika, a u našoj javnosti predstavlja pomak kakav će zadugo biti prepoznatljiv. U vrh profesije već uveliko na velika vrata ulazi mladi Dejan Trifunović, ali se on bavi jednom komplikovanom i visoko matematizovanom problemskom oblašću da nema elemenata za njegovo svrstavanje u bilo koji od dva suprotstavljena tabora. Ipak, onaj tabor koji veruje u svoju intelektualnu premoć može da se nada njegovom pridruživanju; suviše je analitičan i metodološki rafiniran da bi upao među one koji nisu uvereni da dominiraju upravo u tim atributima. Veliko je iskušenje da tu uvrstim i Aleksandru Jovanović, Dragana Lakićevića i Iliju Vujačića, ali to ne mogu jer nisu ekonomisti, iako ih svrstavam u stubove ovdašnje liberalne misli. U tom vrhu morao bi da se nađe i Miroslav Labus, ali se od toga uzdržavam jer mi je on, iako mlađi, previše blizak po godinama; bilo bi pretenciozno da ga ja bilo gde klasifikujem.

Time se došlo do tražene delikatne poente. Profesor Kovačević se našao u društvu ekonomista za koje bar ja, takav kakav sam, nalazim

da je nedovoljno informisano i učeno, a neću da kažem da je baš i manjkavo. Tu ima da se doda još par nedopadljivih, nelaskavih stvari. Pouzdano znam da neki članovi tog, kako ga pokadšto nazivam, *antineoliberalnog* kruga nisu pročitali nijedan solidan udžbenik iz uže oblasti kojom se profesionalno bave. Kad se kaže *solidan*, misli se na jedan celovit i obuhvatan, tipično raspoloživ u više izdanja, na engleskom jeziku i kritički evaluiran u većem broju prikaza i eventualnih širih osvrtā. Neki članovi ovog kruga čak i ne čitaju na engleskom. Mislim da se *dobar* ekonomista koji ne čita na engleskom ne samo danas nego zadugo već ne da ni zamisliti. To bi bilo kao da se u srednjem veku neko bavi filozofijom ili medicinom a da ne čita latinski. Ta na latinskom su u originalnoj varijanti artikulisani i čuveni Njutnovi zakoni, a na taj originalni iskaz i dan-danas se kadikad naleti; tako onaj prvi glasi *Corpes omne perseverare in statu suo quiescendi vel movendi*. A profesor Kovačević se našao u grupi ekonomista od kojih neki ne znaju engleski! *O tempora, o mores!* Mi moramo i njih nekako da prihvatimo jer su i oni deo naše struke i čak naše društvene stvarnosti. Ali to prihvatanje, kao i sve drugo, treba da bude *kritičko*. Bar mi bivši marksisti smo duboko prožeti tim *kritičkim odnosom prema svemu postojećem*. Zato sam u usmenoj komunikaciji onima koji su mi vrlo veliki prijatelji, a oni znaju najbolje da ovo nije nikakvo lažno podilaženje, rekao bez snebivanja: Drugari, vi nastupate sa pozicija predlaganja nekog rešenja, a vi ste u stvari više deo problema nego valjanog rešenja!

8. Pokušaj dokazivanja jednog specifičnog viđenje pozivanjem na svetska iskustva

Specifično viđenje iz naslova ovog odeljka predstavlja tvrdo uverenje profesora Kovačevića i grupe njegovih istomišljenika da je ono najvrednije i najznačajnije što se da izdvojiti u privrednoj istoriji sveta u stvari rezultat nekakvog prosvećenog inženjeringa iza koga stoji moćna i javnom dobru posvećena država. Netačnost i upadljiva neprikladnost ovakvog shvatanja trebalo bi da bude očigledna već na

prvi pogled. Taj pogled, doduše, treba da je dovoljno širok da obuhvati najkrupnije trendove i događaje u svetskoj privrednoj istoriji, a da se, s druge strane, ne zagubi u zbunjujućim detaljima kakve je, analizirajući vrlo kratke periode u razvoju samo nekih zemalja, nakitio jedan Čang ili poređala izvesna novinarka Naomi Klajn koju ne bi trebalo ni pominjati a kamoli citirati. Ono što bi u privrednoj istoriji sveta trebalo videti pre svega drugoga jeste ono što je najkrupnije i što je celoj savremenoj civilizaciji utisnulo svoj neizbrisivi pečat. Ono što će valjda bez prigovora prihvatiti i moju najtvrdi antiliberalni prijatelji jeste da se Industrijska revolucija odigrala spontano i bez ikakve državne diržističke intervencije. Ona je i nagovestila i oživotvorila jednu novu eru u razvitku čovečanstva, donevši spektakularan prekid u funkionisanju sveta, pretvorivši jedan stagnantan svet u neočekivano dinamičan i ekspanzivan i pokrenuvši trendove koji u poslednjih par vekova planetu čine bitno različitom nego što je bila tokom dužeg niza prethodnih *milenijuma*.

Ako ništa drugo, iz impresivnog iskustva pojave i daljeg toka Industrijske revolucije može se zaključiti da se krupni, epohalni preokreti u razvoju svetske privrede i čovečanstva kao celine *moгу dogoditi bez državnog posredovanja i bez nekakvog intervencionističkog inženjerstva*. Oni kojima je bliža ideja slobode i liberalnog poretka skloni su i veruju da su sposobni da iz toga zaključe mnogo više, a to je da država sa svojim intevencionističkim zahvatima i redistributivnim eksproprijacijama ne samo da nije potrebna da bi se uz povoljan sticaj okolnosti iz osnova preobrazila svetska privreda, nego da u takvim epizodama može da bude i štetna. Ako se bez posredovanja države dogodilo nešto što je u modernom dobu doslovno opredelilo sudbinu čovečanstva, onda bi kao minimum trebalo zaključiti da se veliki pozitivni preokreti mogu dogoditi bez državnog *direktnog* angažovanja u privrednom životu. Kad se kaže da su se najkrupnije stvari u privrednoj istoriji sveta desile bez *neposrednog* angažovanja države, onda to ne znači da se napredak čovečanstva može obezbediti i bez nekih temeljnih, univerzalno obavezujućih pravila. U to kakva su ta pravila i kakvo je njihovo koordinirajuće i usmeravajuće dejstvo ovde

se ne može ulaziti. Dovoljno je naglasiti da su ona prvenstveno moralnog karaktera i tradicionalnog domašaja, pružajući se do u daleku istoriju zemalja i naroda. Budući da je to zasebna i upadljivo izdvojena tema, preostaje mi samo da se pozovem na monumentalni Hajekov opus u kome je ta globalna, bukvalno planetarna tema više nego temeljno i sa raznih aspekata obrađena (Hajek 2002/1973/, ss. 42-58 i Hayek 1998/1960/, ss. 55-67 i 133-44).

Nešto konkretnija i tvrdim empirijskim činjenicama modernog razvoja unekoliko približena rasprava može se zapodenuti povodom često isticanog uverenja artikulisanog i kod profesora Kovačevića i kod njegovih takoreći idejnih saboraca. Oni su čvrsto prihvatili *jednu od interpretacija svetskog razvojnog iskustva* koje su u opticaju i u međunarodnim naučnim krugovima, a to je da su razvijene zemlje u nekakvim početnim fazama svog razvoja vodile tvrdnu protekcionističku politiku, da im je to omogućilo da se ekonomski osnaže i da posle budu uspešne u konkurenciji na slobodnom svetskom tržištu, te da se ispolje kao protagonisti i korifeji često spominjanog *laissez faire*-a. Sve to, dakako, na štetu onih zemalja koje su iz nekih razloga zakasnile u razvoju i koje takav *laissez faire* osuđuje na večito zaostajanje. To je ideja poznatog *kicking away the ladder*: nakon što su se popele na visoke nivoe razvoja, te zemlje su, ritnuvši se takoreći, odbacile merdevine tako da se nijedno drugo društvo više ne može popeti na taj nivo.

Iako prilično rašireno i u svetskoj društvenoj misli, takvo tumačenje je netačno. Duboki koreni ekonomskog razvoja daju se nazreti u prilično dalekoj prošlosti, i to u Engleskoj koja se prva, a zadugo i jedina, oslobodila autoritarne dominacije kraljevske vlasti, pa još 1215. izborila ključne društvene slobode, a tokom vremena tu vlast stavila pod kontrolu drugih izvora moći. Ključna reč kojom se objašnjava začetak progressa u za to vreme najnaprednijoj zemlji sveta jeste *sloboda*. Nije slučajno da je dokument u kome su osnovne slobode i važna građanska prava i formalno artikulisani nazvan *Magna charta libertatum*. Sloboda je fundamentalni činilac tada nagoveštenog i možda stidljivo začetog ekonomskog i društvenog napretka i jedna

neopipljiva proizvodna snaga koja će ostati presudna za sva potonja pomeranja na sve više i više razvojne nivoe. Sa svojom prinudom i konfiskatornim posezanjima u imovinu privrednih subjekata, država je mogla da se ispolji pre kao kočničar nego kao pokretač procesa ekonomskog i socijalnog razvitka (v. Lendis 2004/1998/, ss. 219-72).

Umesto sage o nekakvom mudrom državno izvedenom protekcionizmu kao začetku i temelju ekonomske moći razvijenih država, treba se setiti merkantilističke politike koja je zapravo javni oblik i implementaciona strategija tog protekcionizma i koji je u istoriji ekonomske politike nedvojbeno označen kao najcrnji i društveno najštetniji oblik državnog mešanja u privredne tokove. Uostalom, veliko delo A. Smita bilo je inspirisano kritikom merkantilizma, željom da se istaknu njegove štetne posledice i odlučnom namerom da se dokaže da je slobodno, državnim posezanjima neometano tržište pravi aranžman za postizanje efikasnosti i nezamenjivi motor uvećavanja „bogatstva naroda“, savremenim jezikom rečeno – pogonska sila privrednog razvoja. O dometima i mogućim učincima slobodnog tržišta valja, naravno, pažljivo pratiti i izučavati iskustvena svedočanstva, ali se i iz čiste teorije ponešto da naučiti. Po jednoj teoremi iz oblasti spoljne trgovine zemlji se isplati da ukine svoju carinsku zaštitu *čak i kad njeni partneri nastavljaju da se štite!* Ta prelepa matematička teorema dokazane je u knjizi jednog Friedmana, čoveka na čije je ime profesor Kovačević poprilično alergičan. Ovoga puta ipak nije reč o Miltonu Friedmanu nego o njegovom sinu Davidu (Friedman 1997/1996/, ss. 282-7). Friedman dozvoljava da pod specijalnim okolnostima carinska zaštita može da bude korisna za zemlju i navodi dva takva slučaja. Prvi je kad „naši“ (za njega su to američki) izvoznici imaju monopolski položaj, pa restrikcijom ponude mogu da povećaju cenu, ali odmah umesno dodaje da je ukupan rezultat te manipulacije negativan, tj. da su gubici „ostatka sveta“ u koji se izvozi veći od „naših“ dobitaka. Drugi slučaj proishodi iz poznatog „argumenta industrije u pvoju“ (up. Salvatore 2009/1988/, s. 821) i odnosi se na novoosnovana preduzeća koja su u prvoj fazi svog razvoja mnogo manje rentabilna od granskog proseka. Dalje se obrazlaže da su ona i

nekonkurentna i, kako se tvrdilo, nesposobna da prežive taj izazovni početni stadijum; Friedman sasvim umereno primećuje da bi takva preduzeća, ako su *u ukupnom rezultatu* zaista rentabilna, mogla taj početni period eventualnih gubitaka da tretiraju *kao ulaganja* pa da ga premoste baš kao što premošćuju i samo investiranje koje prethodi nastanku svake firme. Potom navodi vrlo specijalnu situaciju u kojoj taj argument nije primenjiv, a to je sticaj okolnosti u kome je uspešno stasanje dotle nepostojeće *grane* uslovljeno paralelnim i koordiniranim razvitkom *drugih grana*. To je slučaj u kome tržište nije u stanju da *inicira* razvoj izolovano posmatrane grane i gde je potreban celovit i širok *razvojni program*, pa pokretanje razvoja prevazilazi okvire i dosege tržišta i zadire u domen planiranja kao vantržišnog mehanizma koordinacije. Za profesora Kovačevića sam fotokopirao formulaciju i dokaz temeljne teoreme o štetnosti carinske zaštite, ali dosad nisam primetio nikakav efekat. Inače, ova knjiga D. Friedmana, kao i jedan broj drugih njegovih radova, istinski je fascinantna – provokativna, neobična, neopisivo lucidna i originalna – pa je svesrdno preporučujem svima koji žele suštinski da unaprede svoje razumevanje ekonomskog života. Da **Milton** Friedman ništa drugo nije stvorio osim što je profesiji podario takvog sina, već bi i samim tim mnogo učinio za ekonomsku nauku. Jedan američki ekonomista je rekao da, ako neko želi da se istinski oduševi ekonomskom naukom i uzbudi povodom nje, neka upozna (*meet*) Davida Friedmana.

Merkanilizam je u ekonomskoj struci ostao na tako lošem glasu da se i dan-danas kontraindikovani i mnogostrano štetni potezi na liniji zaštite domaće proizvodnje – po pravilu iznuđeni organizovanim delovanjem partikularističkih grupa za pritisak – jednostavno i efektno kvalifikuju kao *merkantilistički* (up. Hanke 2012, posebno s. 26). Ozbiljnije istorije svetske privrede (Lendis 2004/1998/, posebno ss. 47-62, 79-96) jasno pokazuju da je oslobađanje preduzetničke inicijative, a posebno njeno izvlačenje ispod plašta državnog patronata, bilo ona presudna snaga koja je pokretala krupne razvojne inicijative i generisala snažne razvojne tendencije u engleskoj privredi. Naravno, bilo je tu i pribegavanja sili i pretnji prinudom, imala je tu šta da radi i ratna flota

(Lendis 2004/1998/, ss. 172-80), ali je iza svega toga ipak stajao oslobođeni preduzetnički interes koji je i državnoj politici utiskivao svoj prepoznatljiv pečat. Ovdašnji antiliberarno orijentisani ekonomisti jednostrano i tendenciozno pripisuju te rane komercijalne uspehe (iz vremena osnivanja i širenja Istočnoindijske kompanije) ekstenzivnoj i tvrdoj državnoj intervenciji, dok je iza svega u krajnjoj liniji stajala probuđena i sve snažnija preduzetnička inicijativa. Kao minimum morali bi da navedu i uvažavaju postojanje, ako ne i legitimnost, jedne bitno različite interpretacije tih ranih razvojnih uzleta koji su bili predznaci ako ne i preduslov kasnije impresivne ekonomske ekspanzije.

Premeštajući se na novije etape u svetskom ekonomskom razvitku, a posebno na pomeranja i tendencije koje delom opredeljuju i savremena zbivanja, ne može a da ne padne u oči jedna drastična pristrasnost u tumačenju tih savremenih ili za savremena kretanja relevantnih iskustava. Pažnja antiliberarno nastrojenih ekonomista usredsređuje se na nekoliko država za koje se njima čini ili za koje prosto veruju da mogu „nekažnjeno“ da ustvrde da je država u svojstvu aktera koji direktno interveniše pravi arhitekta njihovog ekonomskog uspeha. Južna Koreja je omiljeni i često citirani primer. Čak i kad su usredsređeni na te, u stvari malobrojne države, zemlje koje bi komotno mogle da se tretiraju kao izuzeci, oni se potvrđuju kao dodatno jednostrani, uz drastičan uklon prema tezi koju se svom snagom upinju da dokažu. Naime, detaljnija analiza pokazuje da je i u tim zemljama *poslovni svet (tzv. biznis), a ne država, odigrao u uspešnoj privrednoj ekspanziji ključnu ulogu* (uostalom, kako bi uopšte širenje privrede moglo i da se zamisli bez centralne uloge poslovnih krugova?). Državi se pripisuje više važnosti nego što je ona mogla da ima; široko svetsko iskustvo pokazuje da su činovnici najkorisniji i da najviše doprinose razvoju kad ne ometaju one koji jedini mogu da realizuju kompleksne procese i operacije u proizvodnji, prometu, logističkom obezbeđenju privrednih transakcija, finansiranju i organizacionom prestrukturiranju. Važnost pravnog poretka, zaštite svojine i ugovora i delotvornog sudstva bez koga je nezamisliva neophodna finansijska disciplina ovde se, naravno, podrazumeva. To su područja na kojima je uloga države

nezaobilazna. No, preterano isticanje države, uz maltene ignorisanje onih koji izazovan i težak posao uvećavanja proizvodnje i prometa *jedini* imaju da obave, stvara pogrešnu sliku o državi kao isključivom kreatoru dostignuća koja se u nekima od ovih privreda ističu kao osobito uspešna. Svetsko iskustvo je nedvosmisleno pokazalo, a o tome je postignuta izvesna usaglašenost stavova koja se približava konsenzusu, da država sama u načelu ne obavlja direktne ekonomske i poslovne funkcije, a kad se u taj delikatni posao zaleti, rezultat je veća šteta od koristi. Država kao takva, kad je o privredi reč, ništa ne stvara; ona, kad je uspešna, jedino pruža uslove (poslovični *ambijent*) u kojima će stvaralački posao uvećavanja ekonomskih agregata *obaviti drugi*.

9. Neprimenjivost empirijske verovatnoće delotvornosti intervencije

U analizama i tumačenjima antiliberalno orijentisanih ekonomista zapaža se i dalja jednostranost i pristrasnost, daleko krupnija od pomenutog jednostranog isticanja države u procesima koje je na svojim plećima izneo poslovni svet. To je krajnje jednostran odabir zemalja na osnovu čijeg iskustva oni biraju da izvode i potkrepljuju svoje empirijske generalizacije. Tu jednostranost oni ispoljavaju kako pri izboru zemalja za koje veruju da su dokaz uspešnog (i neophodnog!) delovanja države, tako i pri izboru onih koje percipiraju i tumače kao neuspešne. Kod onih prvih dokazuju da državi pripada sva zasluga za uspehe, a kod ovih drugih da je neuspeh posledica „nesrećne“ okolnosti da *sopstvena* država nije bila na pravi način angažovana nego se u rešavanje krupnih problema umešao neko drugi, obično „surove“ međunarodne organizacije. Kad je reč o prvoj komponenti te greške, o biranju zemalja koje su pogodne za isticanje državnih zasluga za njihov uspešan razvoj, omaške u koju je duboko ogrezao i profesor Kovačević, ona u logici ima čak dva svoja tehnička izraza, i to na latinskom koji je za specijalne nazive tradicionalno osveštan. Nazivi tih logičkih grešaka su *a parte ad totum* i *pars pro toto*. U svetu se dosad namnožilo nekih dvestotinak država, a dugo ih je

već (i to znatno!) više od stotine. U tom vrlo velikom broju država antiliberalni prijatelji odabiraju *naglašeno mali broj onih za koje utvrde da su uspešne i za koje povrh toga veruju da iza uspeha stoji država*. Oni potom sve zaključke koji su im po volji zasnivaju na tom vrlo uskom krugu država, koje se za sve relevantne svrhe mogu tretirati kao izuzeci. S druge strane, oni potpuno ignorišu neuporedivo veći broj zemalja u kojima se o ulozi države ne može ništa pozitivno kazati, a posebno iz vidnog polja prosto izbacuju one zemlje u kojima je država krajnje neuspešna, a ekonomska i druge politike odgovarajućih vlada pokazale se kao očigledna katastrofa. Teško je zamisliti pristup koji bi bio u većem raskoraku sa imperativima naučne akribije. Videti samo zemlje u kojima je – i to ne baš dokazano a često i upadljivo *nedokazano* – državna intervencija bila tobože uspešna, a ignorisati sve one u kojima je država izazvala nesagledive štete – to je nedozvoljen postupak na samoj ivici, makar i nehotičnog, falsifikovanja odgovarajuće argumentacije. Nije, stoga, nikakvo čudo što takav pristup vodi u zablude i naopake zaključke.

Lako je pokazati analogne greške koje ovakav pristrasno selektivan pristup produkuje na suprotnom kraju skale država poređanih po njihovom sintetičkom ekonomskom (ne)uspehu. Nije mali bio, a nije ni sada, broj država u kojima je ekonomska politika šokantno neuspešna. Neuspeh politike i prateće makroekonomsko urušavanje često ide tako daleko da vlade prosto abdiciraju od sopstvene ekonomske politike. To one čine tako što, kad voda dođe do poda, pozivaju međunarodne organizacije tražeći od njih savetodavnu i, posebno, finansijsku pomoć. Dovedene na samu ivicu propasti, te zemlje su komplikovane, rizične i nezahvalne za bila kakav tip intervencije, pa makar to bila (ko)intervencija ekspertske i finansijske moćnih međunarodnih organizacija. Kod tih privreda dovedenih u beznadežnu poziciju „stopa smrtnosti“, tj. procenat neuspeha, mora da bude visoka. Jer, međunarodne organizacije se ne pozivaju dok situacija ne postane bukvalno kataklizmična. Hvatajući se za ono što oni cene kao veliki broj neuspešnih ili bar polovično uspešnih intervencija, antiliberalni ekonomisti, oni što su sa profesorom Kovačevićem

upadljivo kongenijalni, glatko zaključuju da su izazivači ovih katastrofa kasno pozvane i u nemoguće situacije dovedene međunarodne organizacije, smećući s uma elementarnu činjenicu da su probleme na ivici nerešivosti izazvale domaće ekonomske politike i da pomoć spolja ne bi bila ni pozvana da prethodno u unutrašnjoj izvedbi već nisu bile sve lađe faktički potonule. A onda ta grupa ekonomista – ne želim da svu ovu municiju ispalim na samog profesora Kovačevića, jer on nije sam ni kriv – lakonski zaključuje da su privrede ovih zemalja iništile baš međunarodne organizacije i da je za žaljenje što se te zemlje-žrtve nisu oslonile na „domaću pamet“. Teško je i zamisliti nešto apsurdnije i više udaljeno od istine, pa i zdravog razuma.

Naročito je apsurdno kad se za neupeh reformi u Rusiji optužuje Jeffrey Sachs, a uz njega i njegov tadašnji kalfa a naš donedavni ministar B. Đelić. Pa kad je Sachs tako loš i kad su Rusi „domaćom pameću“ sve to mogli bolje da reše, zašto su ga uopšte zvali?! Valjda je blisko pameti zaključiti da su ga zvali zato što su osećali da je njihovo znanje ispod Sachsovog i da, nemajući iskustva u postsocijalističkim turbulencijama, ne znaju kako iz njih da se bez velikih gubitaka izvuku. A posebno se antiliberalnim prijateljima mora zameriti što ignorišu dobro poznata ruska izopačenja i deformacije pri kojima *nikakva* ekspertiza ne može da pomogne. Uz onakvo urušavanje pravnog poretka, uz onoliku privatizacionu pljačku i grabež, uz korupciju i državne zloupotrebe kakve jedva da su u to vreme igde u svetu mogle da se zapaze i uz predsednika države koji je bio više pijan nego trezan – *nikakva* ekspertiza nije mogla da pomogne. Razlog je vrlo jednostavan i sastoji se u okolnosti da uzroci ruske propasti nisu ni bili u manjku ekspertize nego u nezapamćenoj socijalnoj patologiji koja po prirodi stvari sa ekspertizom nema veze niti je pod njenim bilo kakvim uticajem. Tražiti uzročnike ruske propasti u nekakvim pogrešnim naučnim koncepcijama težak je promašaj i otkriva slepilo za ogromne, doslovno goleme društvene realnosti koje su ravne opštenacionalnoj nesreći i u svom razornom delovanju ostaju nedodirive za bilo kakve naloge znanja i razuma. Uostalom, zar i opšti slom svetskog socijalističkog poretka nije ponešto otkrio o defektnom

znanju na kome se on navodno temeljio i nije li dokaz da su krajnji uzročnici propasti unutra a ne vani, pa makar da sa te spoljne strane nastupaju i Sachs i naš autentični izdanak ministar Đelić. Ceneći da bi Đelić poželeo da ga u ovoj stvari više ne branim, tu nit rezonovanja ovde ću okončati.

Privodeći ovaj odeljak kraju, a razvijajući argumentaciju u izvesnoj gradaciji, napred prezentirana obrazlaganja mogu se dodatno pojačati. Sve i da su postojale zemlje za koje antiliberalni ekonomisti tvrde da su se usrećile državnim dirizmom, nipošto ne sledi da će ono što je *navodno* dobro proradilo u tim – a zna se da su malobrojne – zemljama biti uspešno i kod nas. Najpre, čak i ako bi se verovatnoća uspeha čisto mehanički računala kao količnik broja zemalja u kojima je država uspešno vodila razvoj i ukupnog broja zemalja, sa tom verovatnoćom bi trebalo računati pa zaključiti da *iz činjenice da je dirizizam bio uspešan u nekim zemljama ne sledi da će očekivane rezultate dati o kod nas*. Kad se teorijski mogući ishodi pomnože sa pripadajućim verovatnoćama, dobija se sasvim drukčija, manje ohrabrujuća slika. U situaciji u kojoj je klasična (na frekvenciji zasnovana) verovatnoća mnogo manja od 1 sasvim je pogrešno i nedopustivo na (tek!) jedan slučaj u toj distribuciji verovatnoća primeniti najveću moguću, tj. jediničnu verovatnoću. Zagovornici široke državne intervencije u ovom slučaju zapravo jedan (opet tek, i to malo) verovatan događaj pretvaraju u izvesnost! Kontraindikovano i, prosto rečeno, promašeno.

Ova analiza ipak ide još i dalje. U toj (kako bi se izrazio pokojni profesor Sava Obradović) distribuciji frekvencija nisu sve jedinice jednake, pa ni klasični frekvencijski pristup obračunu verovatnoća nije primeren. Svaki slučaj je specifičan i zaseban. Za Srbiju je na mnogo mesta dokazivano, a biće da je i dokazano, da predstavlja vrlo specijalan slučaj izrazito niske upravljivosti, uključujući već istaknutu činjenicu neuobičajeno slabih koalicionih vlada (Madžar 2011a, ss. 447-8, 459-60). Iz te negativne specifičnosti sledi da pristup na bazi verovatnoće, *tout court*, nije primenljiv. Može čak i veliki broj zemalja da se istakne uspešnom državnom

intervencijom – što, dakako, nikada neće biti slučaj – pa da iz toga ništa ne može da se zaključi o celishodnosti te intervencije za Srbiju. Sve i kad bi tako nešto važilo za druge, za Srbiju, zbog njenih institucionalnih manjkavosti, i to posebno onih iz političke sfere, to jednostavno ne bi važilo. To sam u jednoj usmenoj raspravi fomulisao na sledeći način. Kad bi u uzorku od sto zemalja, sačinjenom radi ispitivanja efikasnosti državne intervencije, bilo 99 zemalja gde je ta intervencija uspešna a samo jedna sa neuspešnim državnim mešanjem, bio bih u velikom iskušenju da postavim hipotezu da je ta jedna jedina zemlja upravo Srbija. Zaključak je jednostavan. Kad je reč o efikasnosti države, iskustva drugih zemalja, kakva god da su, na Srbiju jednostavno nisu primenljiva; ona mora da se posmatra kao svojevrsan izolovani i samosvojni univerzum.

10. Međunarodni monetarni fond i Vašingtonski konsenzus

U prethodnom odeljku već je pokazana neprimerenost, pa i apsurdnost tvrdnji kojima se odgovornost za promašene domaće politike prebacuje na međunarodne organizacije, među kojima je dežurni krivac upravo Međunarodni monetarni fond (MMF). Naporedo sa MMF-om pominje se i Vašingtonski konsenzus (VK). To povezivanje je sasvim opravdano, jer je MMF, zajedno sa Ministarstvom finansija SAD, a uz „saučesništvo“ Svetske banke (SB) zaista pripremio taj recept za ono što se iz te vašingtonske perspektive poima kao racionalna i zdrava ekonomska politika. Antiliberalni ekonomisti su ovo problemsko područje prilično zamrsili ubacivši u razmatranje i tzv. *neoliberalizam* pripisujući mu kojekakve umišljene defekte i neopisive opačine, identifikujući kao supočinioce i pomenute tri institucije uz nejasno naznačenje kruga navodno fanatičnih i dogmatičnih privrženika tog *neoliberalizma*. Pretpostavka je da i MMF i SB i pomenuto Ministarstvo finansija duvaju u istu tikvu, a da mu neoliberalizam dođe kao nekakva teorijska podloga – antiliberali bi rekli ideološka potka – za tu sablazan koju tvori VK. U antiliberalnim raspravama teškoće se javljaju već na prvom koraku jer je VK vrlo

precizno definisan u onih deset tačaka, kako to već međunarodni činovnici vrlo umešno i precizno rade, dok je neoliberalizam ostao maglovit, difuzan i totalno neodređen. U nastavku će biti istaknuto da se neoliberalizmu ništa ne može zameriti ako je on identičan sa VK jer je ovaj potonji samo rezime važnih zahteva koje valja ispuniti da bi se uneo i očuvao red u ekonomskoj politici.

Antiliberalni kritičari „globalnog poretka“ kaštiguju, doduše i neoliberalizam i VK, ali, budući da to čine odvojeno, ispada da su to dve različite stvari. Upravo tu se javljaju ozbiljne teškoće. *Šta je to za tu grupu ekonomista neoliberalizam*. Sam profesor Kovačević grmi protiv njega u mnogim svojim radovima, a u (2010) toga ima na dovoljno velikom broju mesta da nije primereno sve to citirati. Šta je za Kovačevića neoliberalizam ostaje teška misterija, pa je na toj liniji s njim teško polemisati. Da li je to načelo da cene treba da budu formirane na tržištu, da li je zahtev da sva tržišta treba u konačnici da budu otvorena prema vani i prema unutra, da li je to postulat da tržišna privreda treba svoju institucionalnu osnovu da ima u privatnoj svojini, da li uverenje da je konkurencija pravi i društveno racionalan mehanizam tržišnih usklađivanja?... Sa ovom nedoumicom imam veliku teškoću jer, za šta god da se prisetim da bi moglo da bude liberalno, zaključujem da je poželjno i da ima svoje mesto ne samo (makar i delimično) na pozitivnom, nego bogme i na normativnom planu. Kad bi sam profesor Kovačević sebe naterao da ponudi sopstvenu definiciju neoliberalizma, veliko je pitanje da li bi mogao da mu ostane tako ostrašćeno suprotstavljen. Liberali inače ne prezaju od eksplicitnih i preciznih definicija liberalizma (Prokopijević 2012, ss. 1-2 i Madžar 2012a, s. 1). Terapeutski savet svim antiliberalima bio bi da pokušaju svaki za sebe to isto da učine.

U prethodnom odeljku već je izložena argumentacija u prilog stava da je nekakva osuda MMF-a neprimerena i neumesna. Rezimirajući, (1) MMF nikad ne dolazi nepozvano nego početni impuls za saradnju sa njim dolazi od zemlje u kojoj se angažuje, (2) taj poziv se upućuje tek kad zemlja svojom vlastitom politikom svoju privredu dovede na sam brid pogibeljnog sloma, (3) uzorak zemalja koje traže

pomoć od MMF-a daleko je od toga da bude reprezentativan; to su naglašeno ugrožene i bezmalo upropaštene zemlje za koje se ispostavilo da ne može da ih rehabilituje sopstvena ekonomska politika, nesumnjiv i očigledan uzrok njihove privredne propasti, (4) MMF daleko delotvornije interveniše nego što bi to činila vlastita ekonomska politika jer bi u suprotnom slučaju očajničko obraćanje MMF-u bilo besmisleno, (5) suditi (ne)uspešnost delovanja MMF-a po onome što je učinio u tim prethodno upropaštenim privredama, zbog upravo navedenih razloga (1)-(4), neprimereno je i u naučnom pogledu neprihvatljivo. Tome se mora dodati i vrlo važna napomena (6) delovanje MMF-a bilo je u Srbiji više nego dobrodošlo, i to pre svega zato što je sistematski kočio, a na mahove i sprečavao, ovdašnje vlasti u njihovom razornom nastojanju da tekuću potrošnju povećaju daleko preko granice aktuelnih proizvodnih mogućnosti. Protivrečno je tako žestoko i beskompromisno, zapravo bespoštedno, kritikovati domaću ekonomsku politiku, a u isti vreme reziliti MMF uz implilicito, iako možda i nesvesno, zazivanje te razorne politike da umesto MMF-a baš na celom frontu nastavi svoje pogubno delovanje. MMF *nije* sa našom politikom bio na istoj strani; to se jasnije nego ikad pokazalo februara 2012. kad je njegova delegacija napustila Beograd neobavljena posla ali i „zamrzla“ onaj prethodno sklopljeni aranžman iz predostrožnosti. U periodima aktivne saradnje MMF je delovao blagotvorno u doslovnom smislu reči ograničavajući naše vlasti u razobručenom trošenju; ovo je prilika da ponovim svoju češće korišćenu metaforu: da nije bilo dragocenih prepreka u režiji MMF-a, pojeli bismo i sopstvene uši.

Ako je rezime filozofije i akcionog nastupa MMF-a dat u onih deset čuvenih tačak (Dušanić 2008, ss. 23-31, posebno s. 24), pismen ekonomista nema šta da mu zameri. Jedino što bi moglo da bude diskutabilno jeste *brzina otvaranja privrede međunarodnoj konkurenciji*, ali se MMF u pogledu te brzine u stvari i na izjašnjava; on u tim tačkama precizira kakva treba da bude krajnja konstelacija kojoj treba stremiti, a pitanje putanje kojom u tu konstelaciju valja dospeti potpuno je odvojeno i tim tačkama nije obuhvaćeno. No, i ovde bi, bez prejudiciranja, trebalo ispitati primenjivost logike D. Friedmana

izložene u 7. odeljku. Ako privreda nasleđena iz socijalističkog vakt, kako se ispostavilo i istraživački utvrđeno u uporedivim ZUT (v. Winiecki 2001, posebno ss. 5-10) predstavlja trulo i neupotrebljivo ekonomsko tkivo, onda ni zaštita, koja po prirodi stvari mora da bude vremenski ograničena, ne može da bude od bilo kakve pomoći. U protivnom, bilo bi valjda izvodljivo da se privredi u ograničenom periodu konsolidovanja odobravaju specijalni krediti, koji bi delovali kao zamena za tu vanjsku zaštitu i bili analogni subvencijama, ali koji bi kasnije, kad se ta privreda oporavi i stane na noge, bili u celosti otplaćeni. Čini se ipak da ova globalna operacija nije izvodljiva jer gro privrede nasleđene iz vremena samoupravnog socijalizma nema šanse da se ni uz ovakvu podršku digne na nivo konkurentnosti kakav je potreban za uspešno uključivanje u međunarodnu razmenu. To što je grbo rođeno nema šanse da se temeljno popravi ni uz oslonac na preporuke naših maštovitih ekonomista.

Profesor Kovačević (2010, ss. 176-8) se uznemirio zbog navodne brzine sa kojom smo se upustili u tranziciju, zbog tobožnje šok terapije koju smo navodno nekritički prihvatili od stranih savetodavaca, ako nam čak nije i nametnuta. Odmah treba reći da, ukoliko je posredi ovo drugo i ako zaista nismo imali snage da se tom nametanju suprotstavimo, onda nema mesta nikakvoj kritici. Sila boga ne moli, a što se baš mora ne može da bude ni teško. Ako je, međutim, „nasilni“ koncept neke međunarodne organizacije prihvaćen bez preke potrebe, a to uz ostalo znači *bez prisile*, onda tek nije odgovornost na toj organizaciji nego opet na domaćoj vlasti koja je prihvatila štetan pristup razvojnom usmeravanju ili tekućem uravnotežavanju i pored toga što na to nije prinuđena. Istina je, međutim, da se ne radi o nametanju nekakvog „štetnog“ koncepta nego, upravo suprotno, o uticajima i ograničenjima upravljanim na sprečavanje velikih šteta koje su redovno pripremane u domaćoj režiji. Radna preporuka za identifikovanje odgovornih za ekonomskopolitičke promašaje bila bi da se u traganje za „krivcima“ uvek kreće iz sopstvenog dvorišta i dobro prokrstari unutar njega.

Važniji od traganja za ovakvim grešnicima u domenu regulative jeste argument poznat pod tehničkim nazivom *window of opportunity* koji izlazi van okvira ekonomske nauke i lociran je u sferi *političkih uslova* za izvođenje tranzicije. Mi ekonomisti smo tipično nezainteresovani za šire, neekonomske okolnosti od značaja za makroekonomska zbivanja, pa ih tako često i zanemarujemo. Pri tom zaboravljamo da su krajnje, i to one presudno važne determinante i ekonomske efikasnosti u užem i razvojnog potencijala u širem smislu locirane daleko izvan privrede, u domenu politike iz koje, opet *in ultima linea*, potiču opredeljujući regulativni i upravljački impulsi. Politički uslovi se menjaju u vremenu, kao i sve drugo u svetu. Pogodnosti u vezi sa tim uslovima mogu da se ukažu u jednom kratkom intervalu, kad treba delovati brzo i silovito; to znači da u ograničenom vremenu treba izvesti veliku masu promena (*šok!*) jer već u doglednoj budućnosti te političke pogodnosti mogu da se izgube, pa ono što je u tom *window of opportunity* bilo ostvarivo postaje nemoguće. Neke zemlje (Poljska) su, dovijajući se kako su u tom škripcu znale i umele, kombinovale i gradualizam i strategiju šoka, pri čemu je mnogo toga bilo iznuđeno ili je čak bilo plod neznanja i nesnalaženja a ne baš uvek dobrog planiranja i svesnog usmeravanja. Bilo kako bilo, to što je uspešno proradilo u drugim zemljama nije nužno dobro i za Srbiju. Svaka je zemlja slučaj za sebe i neselektivno pribegavanje stranim iskustvima je potencijalno opasan pristup, osobito ako se ta iskustva nedovoljno poznaju i ako se ne vodi računa o različitosti uslova pod kojima se moraju realizovati ti hazardni poduhvati.

A posle svega, i važnije od svega, pozivanje na šok terapiju u Srbiji, uz pokušaj identifikovanja nekakvih šteta koje nam je ta terapija učinila, promašeno je i zapravo groteskno. O šok terapiji u Srbiji ne može biti ni reči. Tranzicija se, **sasvim naprotiv**, oteгла kao gladna godina. Ako i zbog čega ima smisla zakukati, onda je to zbog nepodnošljive sporosti kojom se odvija to što bi neki još uvek hteli da nazivaju tranzicijom. Uveliko je već postalo jasno da ta sporost nije opredeljena nekim objektivnim teškoćama i ograničenjima nego odražava голу i ružnu političku (ne)volju. Sve dok neprivatizovana

preduzeća – a privatizacija je, uz makroekonomsku stabilizaciju i otvaranje i liberalizovanje tržišta, osnovna sastavnica tranzicije – stranke tretiraju kao dobrodošao izborni plen, mala je verovatnoća da će pregnuti da to što je preostalo prebace u privatnu svojinu i tako izgube *sadašnju* kontrolu nad njima. Sa profesorom Kovačevićem ja imam teškoća ne samo kad su posredi analitička izvođenja i teorijska tumačenja, nego i kad se radi o činjenicama, što u principu ne bi trebalo da bude slučaj.

Ostaje da se kratko razmoti i slučaj Kine koju antiliberali uporno ističu kao primer uspešne privrede poznate po tome što se njome tobože upravlja dijametralno suprotno onom stilu kakav je inkarniran u Vašingtonskom konsenzusu (VK). I to jedva da može da bude dalje od istine. Moglo bi da ih se dojmi kao posve šokantno ako se (do)kaže da je Kina primer zemlje koja se, s obzirom na svoje specifičnosti, uzorno pridržava VK-a iako predstavnici MMF-a ne svraćaju u Peking, ne bar u svom uobičajenom svojstvu. Kina je primer zemlje koja uspeva da održi finansijski red i koja je opreznom i konzervativnom politikom dohotka – a delom i odsustvom te politike budući da ogromna pouna rada održava plate i zarade na nivou koji bezmalo garantuje visoku konkurentnost – obezbedila visoku rentabilnost i zavidan razvojni potencijal svoje privrede. Njen devizni kurs je u osnovi jedinstven, a određen je tako da kineski izvoz čini neodoljivo konkurentnim. Njeni spoljnoekonomski bilansi su notorno povoljni, jedna je od malobrojnih zemalja sa stalnim i visokim suficitom u bilansu tekućih transakcija; više nego što je iko mogao da poveruje, ona svojim ogromnim suficitom, direktno ili posredno, finansira deficite preovlađujuće većine zemalja.

Neko bi mogao da primeti da Kina još uvek ima ogromno učešće državnih preduzeća u vlasničkoj strukturi svoje privrede i da se time igrešila o „božju zapoved“ broj 8 iz VK (Dušanićeva taksonomija). I ta bi primedba, pa čak i sama pomisao u tom smeru, bila potpuno pogrešna, jer je sva u duhu *statičkog* pristupa institucionalnoj analizi i mehanizmima privrednsistemskog prilagođavanja. Kao što u klasičnoj makroekonomskoj analizi i u teoriji rasta nije od značaja samo nivo

makroekonomskih agregata nego i dinamika njihovih promena, tako je i kod sveukupne institucionalne armature od značaja ne samo postojeća konstelacija nego i pravac i tempo njene transformacije. Malo je zemalja u kojima je institucionalni poredak pokazao tako izrazite dinamičke tendencije, takvu upadljivu promenu, kao što je to bio slučaj sa Kinom. Učešće privatnog sektora u privredi može još uvek da bude znatno manje nego u velikom broju tržišnih privreda, ali je *brzina* kojom se to učešća u poslednjih tridesetak godina povećavalo impresivna i jedinstvena. Slična zadivljujuća brzina se lako uočava i u samom preoblikovanju institucionalnih aranžmana posredstvom kojih se regulišu i usmeravaju makroekonomski tokovi. Ne treba zaboraviti da su pre nekih (i biće nepunih) pola veka u Kini na selu preovladavale brojne i poglavito velike „narodne“ komune, najcrnji i najdestimulativniji oblik kolektivismu kakav poznaje novija svetska ekonomska istorija, a da je ubrzanim tempom uveden sistem za koji može da se kaže da je skoro dijametralno suprotan: dugoročni zakup, individualno prisvajanje, jasno specifikovane obaveze isporuke državi nakon čega proizvođač ima punu slobodu raspolaganja onim što je proizveo... Za Kinu može da se kaže, naročito kad su u pitanju ključne tendencije institucionalnog razvoja, da je Kina uzor liberalnog poretka: u poljoprivredi je načinjen upravo opisani radikalni otklon od kolektivismu, a u nepoljoprivrednom sektoru, uprkos još uvek velikoj zastupljenosti državnog vlasništva, opšti ton razvoju daje zadivljujuće dinamičan sektor privatnog preduzetništva i ogroman priliv stranih direktnih investicija sa novom tehnologijom i novim stilom, pa i filozofijom, poslovnog upravljanja.

11. Verodostojnost nekih međunarodnih kritika međunarodnih organizacija

Stiglic je profesoru Kovačeviću (2010, ss. 181-2, 187-8) silno prirastao za srce, ali su njegovi saveti (Stiglicovi, a Kovačevićevi su predmet evaluacije u celom ovom tekstu) nepromišljeni i naopaki. On povišenim tonovima urgira da se treba okanuti MMF-a i da nipošto ne

treba slušati njegove savete. Pri tom on s uma smeće fundamentalnu činjenicu da napola upropašćene i ekonomskopolitički deprimentno neuspešne zemlje nemaju drugog izbora: one inače MMF pozivaju sa velikim zakašnjenjem (kad postane očigledno da se više nema kud), a delegacije se instaliraju u odgovarajućim prestonicama kad je već jasno da je đavo odneo šalu. Domaći vladajući „baroni“ (izraz D. Cvjetićanina) gone svoju *političku aritmetiku* i prema MMF-u imaju izrazitu averziju jer im se sa svojom *ekonomskom računicom* meša u posao. Ne treba zaboraviti da su ovde u Srbiji jedan kredit MMF-u otplatili pre roka da bi mogli lakše da vršljaju po – na najboljem putu da budu devastirane – javnim finansijama. Stiglicove urgencije su čak neozbiljne jer diskvalifikuje – takvu kakva je – ekspertizu međunarodnih organizacija a da *nikakvog uvida nema u nivo i opseg domaće naučne produkcije iz relevantnih oblasti*. Kad bi mogao da vidi šta i kako pišu neki od ovdašnjih antiliberala, osobito onih koji ne znaju engleski i ne čitaju referentne udžbenike sa područja svojih užih specijalizacija, sva je prilika da bi brzo i u svom stilu radikalno promenio mišljenje. Uz sve, ako je to što MMF čini po ekonomskopolitički *neuspešnim* zemljama nekakvo intervencionističko nasilje, Stiglic ne može da zna da je alternativa oslanjanja na „domaću pamet“ nesavršeno gora. Zato bi mu verovatno bilo bolje da je ostao gospodar onih reči koje je nepotrebno objavio.

Profesor Kovačević (2010, s. 182) afirmativno citira Stiglicu kad govori o tome kako se međunarodne institucije uvek rukovode apsolutističkom (? – Lj.M.) ideologijom i da im „je strana svaka humanost i altruizam“ (s, 182), povodom čega je nemoguće ne začuditi se, pa i zaprepastiti. Potpuno je nova ova koncepcija po kojoj *modus operandi* u međunarodnim privrednim i finansijskim odnosima treba da bude *humanost*, pa čak i *altruizam*. Uobičajeno je i opšteprihvaćeno, čak i profesionalnim konsenzusom poduprto, gledište da se ekonomski i finansijski odnosi, uključujući i one međunarodne, uspostavljaju na osnovu *interesa* a ne nekakvog milosrđa. Ako bi se u mikroekonomiji, kao fundamentalnoj ekonomskoj nauci, funkcije cilje temeljile na dobrotvornosti i milostinji, ne bi moglo da se dođe do operativnog

načela kojim bi se za tržišne aktere specifikovalo učešće u raznim privrednim procesima, pa samim tim, a i nezavisno od toga, učešće u raspodeli. Mikroekonomski optimumi ne bi mogli da budu jednoznačno određeni, a sva je prilika da se ne bi došlo ni do višestrukih ravnoteža koje pokadšto iskrsavaju i u standardnoj, akademski sankcionisanoj mikroekonomiji. Pored toga što nisu dobri kao operativno načelo u ekonomskoj nauci, humanost i altruizam imaju i tu manjkavost da generišu jednu nipošto naivnu manjkavost tržišta, a to je moralni hazard: kad bi se videlo da međunarodne organizacije velikodušno prastaju greške i počinocima pružaju punu podršku i obilatu pomoć, grešnici bi se veoma brzo namnožili – znajući da će ih na kraju dana neko sigurno spasti od nepritika koje su sami sebi stvorili. Krenuli bi da se ponašaju hazardno o neodgovorno, pa nije teško predvideti da u konačnici ni najbogatije organizacije ne bi smogle dovoljno sredstava za spasavanje ovih samosakatilaca. Od izvesnog je značaja i okolnost da onoga koji je sebe urnisao nije lako, možda nije ni moguće, zadovoljiti. Koliko god da mu se pruži, ako to nije potpuno brisanje dugova, pa po mogućstvu da mu se doda i nešto u gotovini, on će, onako okljaštren, biti osujećen i gorak.

Pored sveg tog, ako ćemo mak baš doterivati do konca, u politici međunarodnih finansijskih institucija zastupljen je jedan dovoljno vidljivi element dobrotvornosti. Termin *concessionary loans* javlja se maltene isključivo u vezi sa njihovim delovanjem, a toliko puta su pokazali spremnost da savetodavno i finansijski intervišu u zemljama od kojih je i Bog digao ruke i gde su se izgledi za uspešnu intervenciju opasno približili nuli, a možda se spustili – ako logika tako nešto dozvoljava – i u područje negativnih vrednosti. To jeste jedan, svakako ne savršen i ne definitivno dograđen, vid međunarodne solidarnosti. A šta tek reći o uslovima pod kojima se ovim privredno osakaćenim zemljama odobravaju krediti. Koliko je poznato, ti su uslovi daleko povoljniji od onih kakvi se sreću na međunarodnom finansijskom tržištu. Za jedan broj nas koji smo „liberalno kontaminirani“ tržište je daleko najpouzdaniji (u stvari jedini pouzdan) mehanizam za vrednovanje parametara u ekonomskim transakcijama.

Stoga nismo oduševljeni kad se drugim mehanizmima i postupcima tržište tako često izbacuje iz kruga svojih prirodnih funkcija. Zato bi i ti uslovi koji u *prilog dužnika* vidno odstupaju od tržišnih nekima od nas odistinski mogli da deluju kao manifestacija jednog dobrohotnog stava kakav nadilazi domete i logiku funkcionisanja tržišta. Sigurno da postoje ali nisu dokraja rasvetljeni motivi za ovakvo povlašćeno tretiranje onih koji su same sebe osakatili. Jedno je ipak sigurno: ako je išta postignuto takvom blagonaklonom politikom, onda je to izvesna politička prednost, možda najbolje ispoljena kroz mogućnost da se vrlo efektno demantuju i argumentovano pobiju oni što, popun naših antiliberala, te akcije spasavanja žalosno posrnulih tumače kao finansijsku eksploataciju i političku ucenu.

Najzad, ali ne i najmanje važno, u delovanju nobelovca Stiglica kao da se nezire, a na mahove i jarko pada u oči, jedna nedoslednost. Međunarodne organizacije, posebno one dve koje se najčešće spominju, načela na kojima deluju i stil samog delovanja ne menjaju upadljivo i nenadano. Kod MMF-a se dala primetiti izvesna evolucija u pravcu većeg razumevanja za političke i šire društvene uslovljenosti ekonomske politike, ali se ta evolucija odvija diskretno, stvarno gradualistički i jedva primetno. Stiglicovi stavovi, naprotiv, promenili su se skokovito i gotovo revolucionarno. Vreme promene njegovih gledanja pada otpilike u interval njegovog izlučenja (*ousting*); pre nego što je hteo ili morao da napusti visoko mesto koje je imao kao funkcioner Svetske banke, govorio je daleko mirnije nego nakon tog izlučenja. Promena njegove retorike daje razložan osnov za sumnju u tvrd i stopostotnu doslednost. Jednako je neuverljivo i Stiglicovo mišljenje, kao i Kovačevićovo (s. 182) afirmativno navođenje tog gledišta, da su planovi međunarodnih organizacija „tako razrađeni da programirano urušavaju demokratiju“. Razvijene zemlje koje imaju najveći uticaj na ove organizacije demokratski su uređene, a iz teorije međunarodnih odnosa poznato je da se zemlje na internacionalnoj areni ponašaju tako da nastoje da u svetu prošire i ojačaju *sopstveni* oblik političkog uređenja. Ako išta, te zemlje bi morale da se angažuju u *ekspanziji demokratije*, a ne u potkopavanju

poretka koji njih same civilizacijski definiše. Ovom prilikom se ne gubi iz vida da u svemu tome postoje i dramatične nedoslednosti uslovljene *interesima* koje one bez mnogo obzira ispoljavaju na međunarodnoj pozornici. Osnovni pravac delovanja ne bi ipak trebalo da je sporan: to što je jedan nedemokratski sistem svetskog socijalizma srušen i preveden na demokratski kolosek sigurno se nije dogodilo bez njihove moćne intervencije. Tvrditi da razvijene demokratske zemlje posredstvom međunarodnih organizacija „programirano urušavaju demokratiju“ otprilike je isto što bi bila i eventualna tvrdnja da se Papa intenzivno angažovao u potkopavanju katoličanstva.

U svetu je puno kritika na politiku i delatnost i SB i, naročito, MMF. Protagonisti tih kritika su mahom političari koji se ljute zbog toga što se datoj zemlji ne pruži zaista nasušno potrebna finansijska pomoć – a potreba je utoliko veća ukoliko su veći promašaji (i zloupotrebe!) tih zvaničnika u vođenju ekonomske politike – te što im potom ne ostave određene ruke u krčmenju tih sredstava. Ti zvaničnici zaboravljaju da je o ovim posrnulim zemljama stvoren jak utisak sveopšte razgranatosti teške i duboko urasle korupciji, a isto tako smeću s uma i mogućnost da bi iza tog utiska moglo da se krije i nešto opipljivo. Jedan deo analitičara – profesor Kovačević bi možda dodao atribut *samozvanih* – povodi se za tim političarima i sličnim dužnosnicima, za koje se i po međunarodnim listama iz godine u godinu vuku informacije o zaprepašujućoj korumpiranosti, pa nekritički i sasvim nenaučno prihvata njihove stavove. Tako ne bi trebalo raditi. Eksperti profesionalci morali bi da znaju da je najnormalnija stvar da davalac kredita dobro prouči i pretrese onog ko mu se obraća za kredit, pa i da mu nametne pokoji uslov. Naročito je to preporučljivo, pa i neizbežno, kad je dužnik u lošem položaju i kad je čabar u kome se zaglavio plod njegovog destruktivnog (ne)činjenja. Novac je ozbiljna stvar i retke su prilike u kojima se razdaje nonšalantno i neobavezujuće.

Umesto da, možda i nesvesno, prihvataju stavove tih naših uglednika, ekonomisti profesionalci bi morali da im objašnjavaju da je ta praksa onih koji im finansijski priskaču u pomoć najnormalnija stvar

na svetu. Nije možda zgorega da se ti naši analitičari podsete da su i u ovoj stvari upali u jednu specifičnu protivrečnost. S jedne strane žestoko kritikuju domaće visoke funkcionere, te demijurge naše pečalne ekonomske stvarnosti, a s druge kritikuju i one koji nastoje da ih nekako obuzdaju a čijem delimičnom uspehu u tom delovanju možemo da zahvalimo da nam zemlju (još) nisu baš sasvim uspeli da urnišu. To je važna stvar i pored toga što u tim degenerativnim kretanjima ima mnogo toga što je institucionalno i sistemski uslovljeno i što se sistem ne da prekonoc prestrukturirati. Baš zato što nas sistem pritiska kao kob i grda sudbina, njihov individualni rezultat mora stalno biti pod kritičkom lupom i pod pritiskom da poprave svoj učinak u ekonomskom razvijanju zemlje a smanje ga u zloupotrebama i u proizvodnji privida (a možda i stvarnih vidova) korupcije.

Jako mi je strana sklonost i praksa omalovažavanja međunarodnih institucija. To su, uz ostalo, i veliki rezervoari mnogokratno procedenog i na bezbroj načina istestiranog aplikativnog, a bogme i teorijskog i analitičkog ekonomskog znanja. Kao taložista znanja one su daleko iznad većine svetskih univerziteta, uključujući i neke nesporno elitne. Već sama činjenica da rade pri tim izvoristima znanja čini kadrove iz tih institucija superiornim u odnosu na nas obične koji smo od tih riznica jako udaljeni. Ko god je pažljivo čitao razne studije SB i MMF morao je iz njih mnogo da nauči, a nije mogao da njima ne bude impresioniran. O privredi SFRJ, a potom i o privredi Srbije, naučio sam neke od najzanimljivijih i najvažnijih stvari iz raznih studija koje su o nama takvima kakvi smo pisali ovi stranci. Ne bih olako odbacivao ni njihove pohvale upućene ponekom našem zvaničniku. Koliko god da smo se već umorili kritikujući te vajne položajnike i uglednike, ti stranci mogu, zahvaljujući vrlo širokom uvidu koji je deo ogromne količine informacija akumuliranih u međunarodnim organizacijama, neke elemente naše ekonomskopolitičke pozornice da sagledaju bolje i od nas samih. Kad i pohvale nekoga za koga nam se čini da pohvale ne zaslužuje, ne treba isključiti mogućnost da imaju *uvid u*, a možda i *u vidu*, slučajeve funkcionera u drugim zemljama koji su u povoljnijim okolnostima

ostvarili manje od ovih naših javnih velikomučenika. Ovu mučeničku kvalifikaciju profesor Kovačević verovatno neće prihvatiti, a meni se čini da su oni i to, nezavisno od činjenice da su ogrezli u različitim nestašlucima.

Treba li ovaj odeljak okončati parafrazom nečega što je na drugi način već rečeno? Naše upravljачke institucije, forumi, organi i odgovorni visoko pozicionirani pojedinci ne mogu a da ne budu u stalnoj interakciji sa relevantnim međunarodnim, ponajviše finansijskim, organizacijama. Te interakcije su razlog zbog koga ovdašnji odgovorni ljudi lako padaju u iskušenje da odgovornost za vlastite promašaje svale na te spoljne činioce. *To im ne treba dozvoliti.* Kako god da se stvar postavi, odgovornost je na njima. Ako neke pogrešne korake preduzmu zbog neznanja ili nerazumevanja situacije, očigledno je da su odgovorni. Ako pak takve korake načine ovladavši potrebnim znanjima, tj. *znajući* šta čine, odgovornost im je još i veća.

12. Bliži pogled na neke nesporazume

Profesoru Kovačeviću se mogu uputiti i neke konkretnije, takoreći predmetne zamerke. To možda ne bi bilo potrebno da se nije razvila rasprava o krupnim institucionalnim i razvojnim pitanjima koja je popunila čitavih deset odeljaka. Ne može se izbeći zaključak da celovitosti radi treba obraditi i ova nešto sitnija pitanja koja bi, da se nije zaoralo po onim krupnijim, možda ostala i neprimećena.

Prvo je pitanje skoro neobavezujuće i tiče se smisla koji u tekstu profesora Kovačevića ima termin *model*. Šta je za njega *model*? Ako se, shodno raznim rečnicima, model shvati kao (1) umanjena kopija originalnog *objekta*, (2) nacrt nekog novog *objekta*, (3) pojednostavljena deskripcija nekog sistema na osnovu koga se objašnjava kako sistem funkcioniše i kako bi reagovao na promenu – odnosno šta bi se desilo pri pomeranju – nekih parametara, ostaje unekoliko neodređeno šta se u tekstu tačno ima u vidu. On doduše na s. 125 govori o *modelu reformi*, ali reforma *nije objekt*. Reforma mu dođe kao neki *proces*. Doduše, mogu se konstruisati i modeli procesa, ali

ostaje nedorečeno u kojim je tačno elementima reč o *objektu* a u kojima se radi o *procesu*. Ako misli i na jedno i na drugo, onda bi to trebalo eksplicitno i vrlo precizno specificovati, pa naznačiti gde su greške: da li u modelu kao konstelaciji koju arhitekti institucionalnih promena žele ili treba da ostvare ili u procesu dostizanja te konstelacije, tj. u putanji kojom sistem treba da se prevede iz zatečenog nezadovoljavajućeg u poželjno buduće stanje. Da stvar bude komplikovanija, pa time i manje jasna, Kovačević na sasvim drugom mestu (2010, s. 191) govori o jednom trećem „modelu“, a to je „model/a/ ekonomske politike“. Nije jasno kako bi to moglo da se konceptualizuje i može li ekonomska politika, kao vid upravljanja sistemom, uopšte i da ima svoj model. *Sistem* je jedno, a ekonomska politika koja predstavlja *upravljanje*, pa jedino može da se realizuje u tom *sistemu*, očigledno nešto sasvim drugo. Pa ako bi ekonomskoj politici – koja, razume se, kao upravljanje deluje *unutar sistema* – pokušao pripisati neki „model“, ispalo bi da se radi o nekakvom modelu unutar modela, pri čemu su ti modeli *kvalitativno potpuno različiti*. Izgleda da tako nešto nije moguće; model unutar modela je pojmljiv jedino kad je prvi model nekog podsistema, a drugi model celog sistema sastavljenog od više takvih podsistema. To ovde očigledno nije slučaj.

Na istom mestu (2010, s. 191) govori se i o „privatizaciji i politici valutnog kursa“ kao „*učincima* postojećeg modela ekonomske politike“. Međutim, privatizacija je složeni proces koji je najvažnija komponenta institucionalne transformacije, jednog još složenijeg procesa prevođenja celokupnog sistema iz zatečene u onu buduću, poželjnu konstelaciju. Privatizacija je, drugim rečima, deo *reforme*, a to je nešto mnogo krupnije od ekonomske politike, pa teško da može da bude tretirana kao njen element. Privatizacija je deo *transformacije sistema* u kome tek ima da se vodi ekonomska politika, a od toga kako će se sistem prestrukturirati očevidno zavisi kakva će politika unutar njega uopšte moći da se vodi. Nije privatizacija deo ekonomske politike nego je ekonomska politika deo nečega do čega (ovakva ili onakva) privatizacija tek treba da dovede. Jednako je zbunjujuće kad se kaže (2010, s. 125) da je precenjen dinar konstrukciona greška u *modelu*, a o

toj apreciranosti je ovde zapravo reč. Model ne bi mogao da bude definisan vrednošću jedne njegove instrumentalne promenljive jer se ta promenljiva može pomeriti sa jedne – nezadovoljavajuće – na drugu – zadovoljavajuću – vrednost a da u samom modelu ne dođe ni do kakvih *konstrukcionih* promena.

Variranje deviznog kursa, koliko god da je važno i koliko god da može da bude presudno za izvozni potencijal privrede (neki smatraju da kurs uopšte ne utiče na izvoz, ali ja se tu slažem sa profesorom Kovačevićem da je taj uticaj nesporn i da u nekim situacijama može da bude veoma jak; upravo kurs je deo odgovora na pitanje zašto je kineski izvoz tako nesavladivo konkurentan) – sigurno nije pomeranje koje utiče na strukturu modela, pa tako ne utiče ni na sam model. Ovako ili onako odabran devizni kurs, bez obzira na okolnost da svojim nivoom može da bude pesudan po privredni razvitak, kao i, bukvalno, po opstanak čitavih sektora, *nije element modela niti njegovo pogrešno doziranje* (npr. nezdrava aprecijacija, kako je kod nas slučaj tokom perioda koji već premašuje čitavu deceniju) *može zasnovano da se okvalifikuje kao konstrukciona greška u modelu*. Konstrukciona greška bi, primera radi, bila kad bi jedan broj sektora bio uključen u režim spoljnog trgovanja kakav propisuje EU, dok bi ostatak privrede bio ukopčan u neki sasvim izdvojen režim, npr. specijalno utanačen sa Rusijom i isključen iz trgovine sa ostalim zemljama. Kad govori o „novom modelu“ (2010, s. 191), on govori o nekoj *boljoj* privatizaciji i o drukčijoj politici „valutnog kursa“; privatizacija nije dovoljna da jednoznačno odredi alternativni sistem jer može da bude vrlo različita, a i kad se njena strategija sa pratećim metodima jednoznačno fiksira, ona zbog delovanja drugih činilaca može zatečenu konstelaciju da prevede u posve različite alternativne institucionalne poretke; sama pak politika deviznog kursa vodi se *unutar sistema o čijem je modelu reč* i nije relevantna za identifikaciju modela. Iz ovoga sledi propozicija da *novi model*, za koji bi Kovačević hteo da bude jasno i dokraja specifikovan, ne može da bude određen (niti identifikovan) variranjem kursa, koji i nije *atribut modela*, i nekom drukčijom privatizacijom, za koju nije specifikovano kakva je trebalo da bude, a i da jeste, ona novi model ne

određuje jednoznačno. Šta je, posle svega, *novi model* kojim bi profesor Kovačević hteo da zameni ovo što sastavilo u ekonomski ojađenoj Srbiji? Uz izvinjenje za ovaj epistemološki ekskurs, valja ipak istaći poentu ovog teksta: reči su obavezujuće i potencijalno opasne; treba biti svestan njihovog tačnog značenja i koristiti ih na način koji je dovoljno prozračan da osigura nesmetanu komunikaciju sa čitaocem. Inače bi u punoj meri morao da važi onaj čuveni grafit: *Džabe ste krečili!*

Da ne bi ostalo na ovom suvoparnom epistemološkom pretresanju konceptualnog instrumentarijuma u stručnoj komunikaciji koju je uspostavio profesor Kovačević, neka tome što je rečeno u ovom odeljku bude dodato nešto sasvim opipljivo i takoreći prizemno. Reč je o *pogrešnom* tumačenju naših spoljnoekonomskih bilansa, i to njihovih rezultata koji se u poslednjoj deceniji, kao i u popriličnom nizu decenija pre toga, ispoljavaju kao znatni manjkovi, tj. deficiti. Te deficite smo neopravdano tumačili kao meru neuspeha ovdašnje spoljnotrgovinske politike, pa i šire, kao meru nedostatnosti ekonomske politike uopšte. Tumačenje je teklo poznatom linijom: *celokupan* deficit (spoljnotrgovinskog i bilansa tekućih plaćanja) tretiran je kao znak i mera neravnoteže u odnosima sa svetom, njegova *ukupna* veličina tumačena je kao mera te neravnoteže, uz jasno umplikaciju da bi normalno, tj. uravnoteženo stanje bilo ono u kome bi ti deficiti bili bliski nuli. Izbegnuto je ovde da se kaže da je očekivanje takvo da baš oba osnovna deficita budu jednaka nuli; oni su različiti i računski je nemoguće da, kad se anulira jedan, bude baš anuliran i drugi. Implikacija je, dakle, da *nula* bude ona gravitaciona tačka ka kojoj bi težili krajnji rezultati tih bilansa, tj. razlike između u njih unesenih prihoda i izdataka.

Takvo rezonovanje pokazalo se kao netačno, pa su se i na njemu zasnovana očekivanja pokazala kao neosnovana. Ova tvrdnja je detaljno obrazložena i cifarski ilustrovana u jednom drugom nedavno pripremljenom radu, prezentiranom na tribini o neoliberalizmu i aktuelnoj globalnoj krizi (Madžar 2012a, ss. 59-64), pa će ovde obrazloženje biti dato sasvim sažeto i u vidu krajnje svedenog torza. Završetak argumenata i povezivanje eventualnih nedovoljno ulančanih

opservacija može se naći u upravo citiranom radu. Suština stvari je u tome da Srbija redovno prima znatnu masu doznaka iz inostranstva, i to od raznih kategorija pošiljalaca, još uvek ponajviše od naših radnika „privremeno“ zaposlenih u inostranstvu. Tu su i direktne strane investicije (DSI) koje takođe tvore stalan priliv iako iz godine u godinu variraju daleko više od doznaka. Doznake predstavljaju dohodak koji je generisan u inostranstvu, a u Srbiju samo dostavljen, odnosno *doznačen*. Budući da stižu iz inostranstva, proizvodnja kao fizički i takoreći opipljivi ekvivalent tog dohotka ostvarena je takođe u inostranstvu, pa ni ponuda kao ekvivalent tom novčanom toku posmatranom u svojstvu generatora tražnje *ne može biti locirana niti raspoloživa u domaćem proizvodnom sistemu*. To znači da ponuda kojom može da bude pokrivena tražnja generisana iz doznaka može *jedino* da dođe iz uvoza. Drukčije rečeno, uvoz mora za onoliko da bude veći od izvoza – ili, ekvivalentno, deficit spoljnotrgovinskog bilansa mora da bude jednak taman onoliko – koliko iznose doznake u posmatranoj godini, i to uvećane za zbit svih drugih novčanih tokova koji dolaze izvana i nisu generisani u domaćem proizvodnom sistemu.

Doznake, uvećane za SDI i druge eksterne prilive, jednostavno rečeno, *predodređuju* deo spoljnotrgovinskog deficita u iznosu koji je jednak njihovoj vrednosti. Za taj dohodak, koji dolazi u obliku jednostranih transfera, pokriće u ponudi može da se osigura samo u vidu viška uvoza nad izvozom. Deficit kao mera tog viška može se okvalifikovati kao *nužan, neizbežan i legitiman*. Ta propozicija važi pod uslovom da se doznake (plus pomenuti drugi prilivi) koje stižu iz inostranstva ovde u Srbiji *troše*, tj. da se koriste za finansiranje bilo kakvih *izdataka*. Posve je irelevantno da li se iz tih troškova finansira tekuća (lična) potrošnja ili neke investicije, kao što je gradnja kuća ili stvaranje firmi. Jedini slučaj u kome one ne bi *predodređivale* višak uvoza bio bi onaj u kome bi primaoci doznaka zadržavali ta sredstva u novčanom obliku u kome su ih i primili (akumuliranje gotovine) ili ulaganje u neke finansijske instrumente koji ne podrazumevaju generisanje tražnje za realnim dobrima. Dobro je poznato da se sredstva iz doznaka (uvećanih za druge prilive; u daljem tekstu pojednostavljeno

i skraćeno *doznake*) ovde koriste za finansiranje tražnje za (realnim) dobrima i uslugama, bilo da je to tekuće trošenje za svakodnevne potrebe domaćinstava bilo neki oblik investiranja kojim se uvećava realna imovina. Stoga iz *doznaka* nužno sledi legitiman deficit u spoljnotrgovinskom bilansu, veliki deo ukupnog deficita predvidiv je, nužan i legitiman. On nije nikakav izraz nedozvoljene neravnoteže niti može da se tretira kao pojava koju je ekonomska politika mogla – a o nekakvom imperativu eliminisanja da se i ne govori – da neutrališe ili na bilo kakav način da izbegne. Nije, dakle mogla, pa samim tim nipošto ni morala.

Sledi da se drukčije nego što je to u domaćoj stručnoj literaturi dosad bio slučaj mora tretirati priliv novčanih sredstava koji dolazi iz inostranstva i svoj ponudbeni ekvivalent nema u domaćoj proizvodnji. Neophodnost viška uvoza kao ponudbenog ekvivalenta za novčana sredstva pritekla u domaći sistem iz inostranstva važi čak i sredstva pribavljena putem dodatnog zaduživanja. Samo zaduživanje je mač sa dve oštrici i u normativnoj ravni opravdano je pod stalnim znakom pitanja. To je naročito slučaj kod zaduživanja koje nije namenjeno uvećavanju kapaciteta čime bi se inače u budućnosti generisali neto efekti za servisiranje duga, uz prirodna očekivanja da se pri tom nešto i zaradi. Reč je o onome što od novostvorenog dohotka preostane nakon otplate duga sa kamatama, čime bi ovakvo zaduživanje u krajnjoj liniji jedino moralo i da motivisano. Sve to, dakle, znači da zbir doznaka, SDI, donacija i eventualnih drugih neto priliva, transfernih ili komercijalno uslovljenih, daje iznos do koga može, pa i mora, da ide spoljnotrgovinski deficit, što će reći da predstavlja meru onoga što je ovde terminološki određeno kao *legitimni* deficit. Za deficit tekućih transakcija računica bi bila različita i tražila bi pažljivo razvrstavanje pojedinih stavki. To izlazi van okvira ovoga teksta i za ovu priliku biće jednostavno izostavljeno. Usredsređujući se na zbir svih priliva kao merodavnu veličinu, lako se dolazi do zaključka da je *legitimni deficit* veoma visok i da on silno umanjuje onaj visoki deficit koji smo sa takvom silinom pripisivali ekonomskoj politici kao jedan od njenih drastičnih neuspeha.

Vrlo orijentaciona ilustracija, bez pretenzija na visoku tačnost i držeci se nižih cifara da bi se dobila donja granica legitimnog deficita, mogla bi da izgleda kako sledi. Prema nepotpunim podacima za 2011. godinu SDI bi mogle da iznesu nekih 1,4 milijarde evra; kako otprilike pola te sume otpada na prodaju poznate privatne firme takođe poznatom belgijskom kupcu, taj iznos valja odbiti jer nije u kategoriji koja nužno generiše *ekvivalentan rast tražnje trošenjem toga priliva*. Kad se dobiju jasnije i sigurnije cifre, biće moguća, ako koga bude zanimala, preciznija računica. Držeći se sigurnije strane, tj. nastojeći da se ne preceni ovaj dotok, neka deo koji odgovara prilivu relevantnom za ovu računicu bude (samo) 700 miliona evra. Potonje računice, oslanjajući se na potpunije i tačnije podatke, daće po svoj prilici veću cifru. Priliv doznaka ceni se na nekih 4-5 milijardi evra. Niko neće znati tačno koliki su ti prilivi, ali je, zbog gotovinskih i drugih neregistrovanih tokova, ta procena po svemu sudeći pre potcenjena nego precenjena. Prihvatajući radi ilustracije da doznake iznose 4,5 milijardi evra, dodajući im gornjih 0,7 milijardi SDI, te ignorišući potpuno donacije (koje su još od 2004. pale na nivoe kakvi se za ovu svrhu mogu uzeti kao zanemarljivi), dolazi se do procene legitimnog deficita za 2011. godinu u iznosu od 5,2 milijarde evra. Preliminarna ocena deficita robne razmene za 2011. godinu iznosi 6,0 milijardi evra. Neka taj iznos – opet radi opreznosti a ne radi preciznosti – bude uvećan za (čitavih) 0,5 milijardi radi izbegavanja moguće potcenjenosti zbog neadekvatnog tretmana bilansa usluga. To znači da se za svrhe ove *ilustracije* barata spoljnotrgovinskim deficitom od 6,5 milijardi evra. Sledi da čitavih (5,8/6,5) 89% trgovinskog deficita otpada na legitimni deficit! Ono što bi od deficita moglo da se prihvati kao mera spoljne neravnoteže tvori svega 11% ukopnog deficita ili nekih 700 miliona evra, cifra koja bi mogla da se dodatno smanji pri potpunijem i tačnijem obuhvatanju eksternih priliva. Ne treba trošiti reči na meru i način promene predstave o tome koliko nam je zemlja na spoljnom planu uneravnotežena!

Rečeno je da bi u legitimni deficit, ovoga puta *uslovno*, zbog razloga iznesenih u pasusu koji prethodi prethodnom, morali da se

uključuje i prilivi po osnovu spoljnog zaduživanja. Dug je notorno loš drug, ali zbog proizvodnje legitimnog deficita, on donosi i neke dodatne teškoće kojih se tekuće analize praktično nisu dotakle. U periodu zaduživanja odgovarajući prilivi izazivaju višak uvoza nad izvozom, ali kad dođe vreme servisiranja, taj odnos mora *ceteris paribus* da se promeni, mora se po meri servisiranja (službe duga) postići višak izvoza nad uvozom. To je krupna preorijentacija u funkcionisanju privrede. Ona je sve samo ne jednostavna i brzo ostvariva. Ona očito podrazumeva i posebne troškove, što vidljive što one nevidljive, ali stoga ništa manje realne. Isterivanje izvoznog viška zbog službe duga težak je i mučan poduhvat čije se nepovoljne posledice, uključujući i upravo pomenute troškove, prostiru do u neugodno daleku budućnost. Kad se donose odluke o zaduživanju, moralo bi se voditi računa i o ovom važnom momentu.

Ovo je polemički tekst, pa se može opravdano postaviti pitanje gde je tu mesto za zamerke profesoru Kovačeviću. U ovom odeljku taman je dokazano da je uzimanje spoljnotrgovinskog deficita kao mere spoljne neravnoteže jedne privrede kao što je naša *iz same osnove pogrešno*. Računice će se po godinama pokazati kao različite, ali je jasno da će se veliki delovi tog deficita – a gornja ilustracija je pokazala da će se naći godine u kojima je to *pretežni deo* – pokazati kao *legitimni* i kao veličine koje nipošto ne bi smele da se tumače kao posledica i manifestacija spoljne neravnoteže niti kao dokaz da je na tom planu ekonomska politika načinila *baš tolike promašaje*. Hvatajući se sasvim orijentaciono za gornju ilustraciju, jedna je stvar tvrditi da je mera neravnoteže 6,5 milijardi evra ili nekih dvadesetak procenata BDP-a, a posve druga baratati sa cifrom od 700 miliona evra ili tek nekih 2% BDP-a. Razlika je ogromna i celoj ovoj pogrešnoj analizi daje prisnaku teške stručne promašenosti. Na samom početku ovoga što će biti zamereno profesoru Kovačeviću valja reći ono što je najvažnije: on nije jedini koji je *ceo* deficit u spoljnoj trgovini tretirao kao meru neravnoteže i tumačio ga kao izraz i odraz loše politike vođene na sektoru ekonomskih odnosa zemlje sa inostranstvom. Svi smo se bili

uhvatili za to naopako tumačenje, a velika većina, čak sa možda jednim jedinim izuzetkom, to čini i dalje.

Ni sam profesor Kovačević još nije istupio sa potrebnim samokritičnim osvrtom. No, on je ipak *krivlji* od drugih (kakva bi ovo bila polemika ako na njega ne bih natovario povećanu odgovornost?). *Prvo*, one je specijalista za spoljnoekonomske odnose i međunarodnu ekonomiju i tu je morao da bude mnogo oprezniji i učeniji od nas ostalih; to što se laiku može opravdano zameriti, mnogo više se sme i mora spočitnuti onome ko je u toj oblasti vodeći, da se ne kaže suveren. *Drugo*, on je o toj navodnoj (a nipošto tako krupnoj kako je predstavljena) slabosti ekonomske politike daleko više i pisao i govorio mego drugi, a to je činio vehementnim tonovima koji su nadaleko odjekivali i bivali znatno jači od ostalih. *Treće*, u kontekstu drugih grešaka, pa i promašaja, naše mnogostruko nesrećne ekonomske politke on je spoljnoj neravnoteži pridavao daleko veći relativni značaj, pripisivao joj mnogo teži ponder. *Četvrto*, ni on ni drugi – a on, kao specijalista, i u tome snosi veću odgovornost – nisu primetili da *legitimni deficit* podrazumeva i odgovarajući nivo deviznog kursa, ono što smo bez potrebnog nijansiranja prglašavali za (preteranu) aprecijaciju. Zemlje koje imaju stalan priliv finansijskih sredstava iz inostranstva, pa zbog toga i stalan legitimni deficit, *ne mogu imati kurs kakav bi odgovarao „normalnoj zemlji“*, tj. onoj bez takvog (*stalnog*) priliva. Kao što smo se prevarili u (pr)oceni deficita, tako smo se, potpuno analogno i po istom osnovu, prevarili i u (pr)oceni aprecijacije. Kao specijalisti u ovoj oblasti, i kao čoveku koji je o tome govorio ponajviše i ponajglasnije, Kovačeviću i po tom osnovu pripada veća odgovornost.

Svima nama bi trebalo dati sledeći savet. Kad krenete nekog da kritikujete, zapitajte se da li biste vi sami te kritikovane stvari zasigurno uradili bitno bolje. Imajte pri tom u vidu da mogu da postoje neka ograničenja i neke neugodne prepreke koje se spolja ne vide, kao i neka znanja koja se mogu steći samo unutar sistema, kroz praksu upravljanja i odluke koje se unutar njega donose. Zvaničnici uvek znaju ponešto od onoga što nama nije dostupno. Kad vidim da neko za koga

sam skoro siguran da nije lošiji ekonomista od mene donosi odluke koje me inspirišu na proteste i poražavajuće kritike, ja u poslednje vreme nastojim da malo zastanem i da se priupitam ne postoji li nešto čime su te odluke iznuđene i nema li stvari koje ignorišem a bez kojih se ono što analiziram ne da razumeti. Na kraju, stari Latini nisu bez razloga pre više od dve hiljade godina smislili poznatu poslovicu *Ne iudicate ut non iudicemini* – Ne sudite da vam se ne bi sudilo. A može i *Benigne iudicate, ut benigne iudicemini*.

13. *Alternative ekonomske politike i evaluacija njihovih učinaka*

Ja odranije imam nesporazum sa profesorom Kovačevićem oko procene implikacija pojedinih komponenti spoljnog duga. Taj dug sadrži dve osnovne komponente, javni i privatni. Primera radi, ukupni spoljni dug je krajem 2011. iznosio nepunih 24 milijarde evra ili 72,3% BDP-a. Od toga je javni spoljni dug iznosio 12,4 milijarde evra, tako da je ostatak od nepunih 12 milijardi otpadao na privatni spoljni dug. Izgleda da je velika stopa obaveznih rezervi kojoj su bile podvrgnute poslovne banke mnogo doprinela eksploziji privatnog spoljnog duga: zaduživanje preko banaka bilo je skupo, pa je realni sektor našao načina da mimoide banke i direktno se poveže sa stranim kreditorima. Oko analiza i tumačenja spoljnog duga napravio se sasvim nepotrebno čitav rašomon. Država uporno barata samo sa *javnim spoljnim dugom*, zaboravljajući da nisu nemoguće situacije u kojima i privatni spoljni dug može da se nametne kao krupan *državni* problem. To se može desiti ako dođe do krize devizne likvidnosti i privredni subjekti budu onemogućeni da normalno obavljaju plaćanja na inostranim relacijama. To je slučaj u kom država mora nešto, najčešće krupno, da preduzima, a jednako često sasvim je nejasno šta i, posebno, šta je u domenu ostvarivog i dostupnog. Slične peripetije mogu se javiti prilikom masovne pojave nesolventnosti – kad gubici i topljenje kapitala postanu masovne pojave, ugovori se sve teže i neurednije izvršavaju, napetosti u odnosu na inostranu poslovnu zajednicu povećavaju se i opet se

akumuliraju pritisci na državu, uz neizvesnost može li im ona da odoli i neće li biti primorana da preduzme neke neugodne i skupe mere. Među zaduženim subjektima ima i takvih, po pravilu krupnijih, koji su uzeli kredite uz garancije države, pa se u slučaju nesolventnosti njihov dug automatski pretvara u javni, tj. državni. Privatni dug država, dakle, ni u kom slučaju ne može da ignoriše, utoliko pre što su mnoge njegove implikacije u najneposrednijem vidu stvar ekonomske politike i što je, kako se ceni, dobrim delom i formiran pod njenim uticajem.

Država, dakle, istrajno i upadljivo ignoriše privatni dug. Na drugom ekstremu su analitičari, uključujući i Kovačevića, koji je na taj termin pomalo alergičan, koji privatni i javni dug *nedozvoljeno* sabiraju, implicirajući da su oni ekvivalentni ako ne i istovetni. Profesor Kovačević (2010, s. 140) zamera nekim zvaničnicima što misle i tvrde da privatni i javni dug ne treba jednako tretirati, što znači da ih on tretira jednako. U pravu su zvaničnici a ne profesor Kovačević. Dve komponente duga su u bitno različitim pravnim režimima. Državni dug je u režimu javnog prava, dok je druga komponenta duga u režimu privatnog prava. Dok se državni dug, ukoliko ne dođe do otpisivanja ili bankrotstva države, mora servisirati i na kraju otplatiti, kod privatnog duga to može *ali ne mora* da bude slučaj. Sa popriličnom verovatnoćom može se dogoditi da u slučaju nesolventnosti i pratećeg bankrota stranci mogu da izgube ono što su našima pozajmili, to su pravila igre u režimu privatnog prava, pa bi nas u slučaju većih poremećaja privatni dug mogao da staje ipak manje nego javni. Kovačević je neprimereno poistovetio državno garantovanje dugova sa tzv. suverenizacijom. On (2010, s. 140) kaže da, ukoliko preduzeća za čije je dugove država jemčila dospeju u neprilike i zapnu u službi duga, država uskače po osnovu suverenizacije i preuzima servisiranje. To su, međutim, dva različita osnova i ne treba ih mešati. U slučaju jemčenja, država automatski uskače u servisiranje svih odgovarajućih kredita koje je garantovala. Suverenizacija je nešto sasvim drugo. Do nje može ali ne mora da dođe, a ukoliko dođe, država preuzima servisiranje i onih kredita koje *nije* garantovala. Suverenizacija se ređe javlja – odluka je rezultat međudržavnih pregovora i specijalno se donosi na državnom

nivou – dok je servisiranje po osnovu jemčenja faktički rutinska stvar i automatski se javlja čim onaj za koga je država jemčila postane nesposoban za redovnu otplatu.

Na mestu je nekoliko napomena o ekonomskoj politici u užem smislu. Slažući se sa Kovačevićevom skepsom kad je reč o prelasku sa dinara na evro ovde u Srbiji, ima mesta primedbama ne njegove napomene o promeni karaktera i doseg pojedinih sastavnica ekonomske politike. Prelazak na evro *ne bi*, suprotno onome što stoji u njegovom tekstu (2010, s. 141), imao za posledicu „znatno smanjenje mogućnosti vođenja adekvatne monetarne politike“ nego bi, budući da je privreda Srbije otvorena prema svetu, mogućnost za vođenje monetarne politike bila sasvim eliminisana. S druge strane, na fiskalnu politiku ovakvom promenom ne bi bila nametnuta nikakva dodatna ograničenja. Da se fiskalna politika bez ikakvih ograničenja može voditi i uz evro – najbolje pokazuje primer Grčke: evro je nije omeo da od sebe napravi takav problem da će se i EU i sama Grčka žestoko pomučiti oko njegovog rešavanja, uz veliko pitanje kakve će sve posledice ovaj fiskalni nered proizvoditi do u daleku budućnost. Kovačevićovo podrazumevanje da je za zemlju loše ako izgubi mogućnost vođenja samostalne monetarne politike takođe je problematično. Da li je dobro da zemlja ima sopstveni instrumentarijum i slobodu vođenja monetarne politike zavisi od toga kakav je njen stvarni kapacitet za racionalno obavljanje te delikatne delatnosti i kakva su iskušenja, kao i sklonost da im se podlegne, da se upadne u kojekakve zloupotrebe. Naša vlastita iskustva, sa inflacijom koja se protekla na čitave decenije i sa dve hiperinflacije u razmaku koji nije duži od pet godina, ne govore mnogo u prilog teze da je dobro da i ta grana politike ostane u nadležnosti naših zvaničnika. Profesor Kovačević bi verovatno i sam bio protiv aranžmana unutar koga bi mogla da se vodi vlastita monetarna politika kad bi znao da bi za kormilom ostali oni zvaničnici koje on tako žestoko kritikuje. No, on se ne može izlečiti od iluzije da bi sve to preko noći moglo da se promeni nabolje i da bi na upravljački vrh mogli da se popnu oni koji bi bili po njegovom ukusu. Ako bi takvi uopšte mogli da se nađu.

U kritikovanom tekstu (Kovačević 2010, s. 146) našla se i jedna vrlo interesantna postavka kojom je uobličena ideja da ministar finansija ne bi trebalo da se meša u ekonomsku, čak ne ni u budžetsku politiku! Navodeći afirmativno Đelićeve kritike upućene ekonomskoj politici iz vremena Dinkićevog ministrovanja u resoru finansija, on, zajedno sa Đelićem, konstatuje da je za prekor i „uplitanje u vođenje ekonomske politike, naročito budžetske demagogije ministra za finansije Dinkića“. Demagoški ili ne, za koga se uopšte može očekivati da će se „uplitati“ u vođenje budžetske politike (i širokog područja državnog delovanja koje je sa njom povezano) ako ne ministar finansija?! Unekoliko ostrašćen, u silnom žaru polemike, profesor Kovačević kao da je izgubio iz vida neke elementarne orijentire.

U diskusiji načina obračuna količnika javnog duga i BDP našla se jedna krupnija stvar, koja je ispravna, i jedna sitnija koja je neispravna. Ispravno je da je taj količnik potcenjen jer se u tekućim cenama izraženi i zato brzo rastući BDP deli precenjenim deviznim kursom, tj. jednim brojem koji je manji nego što treba da bude i koji se sporo i retko menja a u nekim intervalima ostaje potpuno nepromenjen. Tako je imenilac u tom količniku precenjen, iskazan je većim nego što treba da bude. To je rezultat koji važi kad se ovaj količnik obračunava u evrima. Analogno potcenjivanje javlja se i kad se taj količnik izražava preko dinarskih vrednosti. U tom se slučaju brojilac, izražen u evrima, množi malim i retko prilagođavanim, sporo rastućim brojem, pa je brojilac nesumnjivo potcenjen. Količnik je, dakle, potcenjen koji god put da se odabere. No, profesor Kovačević (2010, ss. 166-7) *nije* u pravu kad tvrdi da se veličina količnika „veštački smanjuje...po oba ta osnova“, čime očito tvrdi da su ta dva efekta aditivna. To je ona manja stvar u kojoj je pogrešio. Ovi oblici potcenjivanja nisu kumulativni nego alternativni; javljaju se ili pri obračunu u evrima *ili* u obračunu u dinarima, a ne mogu se javiti simultano „po oba ta osnova“.

Kovačević (2010, ss. 174-5) se dao zavesti Polanjičevim tvrdnjama i sasvim neprimereno fascinirati njihovim porukama. Polanji, naime, tvrdi, a naš autor ga afirmativno citira, da samoregulatorno tržište nije moglo da postoji ni u jednom dobu jer bi uništilo „ljudsku i

prirodnu supstancu zajednice (šta god to značilo – Lj.M.) /i/ čoveka /bi/ fizički razorila“ (s. 175). Taman posla, kako bi se reklo preko u Vojvodini. Tržište postoji otkad se zna za čovečanstvo i njegovu nekakvu civilizaciju; biblijski tekstovi ga pominju locirajući ga u ta davna vremena, a nema sumnje da je postojalo i pre njih. O nekakvoj državnoj regulativi, međutim, ili o ekonomskoj politici razvijanja ili stabilizovanja tržišta u tim vremenima ne može biti ni pomisli a kamoli reći. Ostavljajući po strani neumesni i dokazano štetni Dioklecijanov grubi zahvat u kontrolu cena, regulativa i politika su pojave novijeg datuma a tržište je toliko staro da se njegovi počeci ne mogu ni identifikovati. Tržište je najstariji i zadugo jedini alokativni mehanizam, o nekakvoj regulativi koja bi mu prethodila besmisleno je postavljati čak i neobavezujuće radne hipoteze. Kad je već reč o tržištu, lako je složiti se sa Kovačevićem (s. 169) da je konkurencija presudno važna stvar, ali je smetnuo s uma da je za konkurenciju potrebna jaka motivacija i da u naglašeno preovlađujućem broju slučajeva te motivacije nema bez privatnog vlasništva. Jedan svoj fundamentalni, često citirani i kao pravi međaš u ekonomiji odavno prihvaćeni rad W. Nutter je nazvao *Markets Without Property – a Grand Illusion*. Citiranom „poljanovštinom“ profesor Kovačević je otkrio svoj skriveni antitržišni uklon koga možda nije ni svestan a kojim unekoliko produžava tradiciju antitržišnog mišljenja i delanja, kakve u Srbiji nikad nije manjkalo (up. Lakićević 2011, ss. 34-8).

Na 184. strani data je formulacija stava o fiksiranju deviznog kursa, pri čemu je ono okarakterisano kao generalno nepoželjno: to je, kako kaže, suprotno jednoj Mencingerovoj preporuci i odnosi se na čitavu 2001. godinu! To je posve suprotno jednom stavu za koji se čini da je opšteusvojen, a naime da je fiksiranje kursa izvanredna strategija sasecanja inflacionih očekivanja i da u ograničenom interalu treba da ostane fiksna dok se cene ne smire. Ono što mora da se izbegava jeste da taj kurs ostane *zadugo* fiksiran, kao što je kod nas bio slučaj, a istinska mudrost ekonomske politike sastoji se u iznalaženju pravog trenutka u kome fiksni kurs treba napustiti. Kovačević je na 184. strani

o svemu ovome formulisao stanovište po kome fiksni kurs ni u kojoj varijanti nije prihvatljiv. Notorno pogrešno.

U 3. i 4. pasusu odeljka 2 pokazano je da se Kovačevićeva razorna kritika odnosi i na onaj period tokom koga je na čelu izvršne vlasti bio pokojni Đinđić: rekao je (s. 193) da je već 2004. godine u(s)tvrdio da je koncept reformi kreiran pre tri godine, tj. 2001. „potpuno defektan“. Ovo se ne ističe da bi mu se zamerilo što kritikuje i ono iza čega je stajao sam Đinđić; nijedna javna ličnost ne može biti izuzeta od kritike. Istaknuto je ovo, naprotiv, da bi se pokazalo Kovačevićevo ignorisanje sistemskih uslovljenosti i teških upravljačkih ograničenja u samom regulativnom poretku. Ni Đinđić ni bilo ko drugi nije mogao niti da zaobiđe ta ograničenja niti da ih ukloni preko noći. Malo je isticana, a nije ni dovoljno poznata, činjenica da je Đinđić možda imao i veće teškoće sa neefikasnim koalicionim vladama nego oni koji su došli posle njega. Na savetovanju NDEJ u Valjevu 2003. godine Mihailo Crnobrnja je koaliciju na koju se oslanjala Đinđićeva vlada nazvao sedamnaestoglavom hidrom! Kad je reč o kadrovskim postavkama na vrhu vlasti u Srbiji, jedan broj naših ekonomista ima ozbiljan problem, *prvo*, sa nezadovoljstvom brojnim garniturama koje su se u toj deceniji menjale, i, *drugo*, sa utopijskom i sasvim neosnovanom verom da bi, uprkos dugoj sukcesiji „loših“, moglo brzo i bez rizika da se na vrhu ustoliči neko neuporedivo bolje, gotovo idealno rukovodstvo. Ceniti sve garniture, uključujući i onu prvu nakon oktobarskog prevrata iz 2000, kao nezadovoljavajuće a očekivati da se u bilo kom „sadašnjem“ periodu mogu javiti nove, bitno različite i superiorne postavke, znači izgubiti svaki kontakt sa živom stvarnošću, živeti u nekom virtuelnom svetu kakav se u Srbiji za našeg života sigurno neće opredmetiti. Kad se govori o množini „sadašnjih perioda“, ima se u vidu da su ta insistiranja na boljoj državi i boljoj politici opetovano isticana kao veliki društveni imperativ, uz uveravanja da je tako nešto ostvarivo, no taj Godo nikako da se pojavi. Ovo je možda dobro mesto za moj redovni *ceterum censeo*: ako se vlast koja bi nas zadovoljila nije pojavila onog jedinstvenog i, kako mnogi kažu, neponovljivog oktobra iz poslednje godine milenijuma, sigurno se neće

zadugo pojaviti jer se te singularne, okolnosti ne javljaju više nego (tek!) par puta u jednom veku.

Izvesna logička inkongruentnost da se zapaziti i u konstataciji da je netačna tvrdnja jednog citiranog zvaničnika iz 2001. godine da je sa otpisivanjem dugova problem spoljne zaduženosti zemlje u osnovi rešen, a da se to nije ispostavilo kao tačno jer je 2005. dug skočio na oko 15,5 milijardi USD. O tome da li je tokom ili neposredno nakon 2001. godine problem zaduženosti bio *rešen*, sigurno može legitimno da se raspravlja. No iz činjenice da je 2005. dug bio veoma visok, uzeto čisto logički, sigurno ne sledi da nepunih pet godina ranije, oko 2001, nije bio rešen. U tom bezmalo petogodišnjem intervalu mnogo toga je moglo da se desi i što god je postignuto u 2001. godini moglo je da se pokvari. Pitanje duga moglo je da bude rešeno, pa da se u narednih nekoliko godina proizvoljnom i nesmotrenom politikom navuku novi dugovi. Dižući ovo pitanje na sasvim opšti nivo, bilo koji problem može zaista da bude rešen, pa da u narednom petogodištu može da bude iznova stvoren. Baš zato što se i rešen problem može iznova aktualizovati, iz okolnosti da se (možda opet) pojavio u periodu $t+s$ nipošto ne sledi da nije bio razrešen u periodu t .

14. Redosled poteza u građenju institucija i privrede i povezana pitanja

Na živo interesovanje čitalaca naići će tvrdnja (Kovačević 2010, s. 168) da je M. Friedman priznao grešku u svom insistiranju na privatizaciji pre nego što se izgradi pravna država. Velika je šteta što nije naveden originalni izvor u kome bi se našlo to Friedmanovo pokajanje (Kovačević baš i ne poklanja dovoljno pažnje *originalnim izvorima*, a dale su se čuti zamerke upućene na njegov račun da je previše sklon korišćenju informacija i nalaza iz druge ruke). O Friedmanu Kovačević govori jetkim rečima i povišenim tonovima, a u spisku literature nema pozivanja niti na jedan Friedmanov rad! Verujući da je tačno to što je Kovačević naveo bez citiranja originalnog izvora, ovo se može protumačiti i kao znak Friedmanovog velikog ljudskog

integriteta – priznavanje zabluda nije samo visoko vredna karakterna osobina nego i postupak koji ubrzava akumuliranje spoznajno relevantnih i praktično korisnih znanja. Beskompromisna ukopavanja u postignutim, makar naknadno i naučno osporenim pozicijama velika je smetnja u razvoju društvene i svake druge misli. Valja očekivati da bi i profesor Kovačević, uzimajući Friedman za uzor, mogao radikalnije da revidira neka od svojih gledišta (svakako ne samo jedno) i obavesti javnost o pitanjima u kojima u prvim navratima nije uspeo dobro da se orijentiše.

A sada pitanje redosleda oko koga se Friedman, kako se kaže, pokolebao. *Prvo*, šteta je što nije živeo duže, i to ne samo zbog svojih ogromnih doprinosa ekonomskoj nauci nego i zbog mogućnosti da još jednom promeni mišljenje. *Drugo*, za takvu promenu našlo bi se dosta razloga. Reči imaju višestruka značenja, Krleža je svojevremeno rekao da one nose čitavu semantičku auru, pa je jako važno kakvo im se precizno značenje pridaje. I u toj tački je šteta što profesor Kovačević nije išao na citiranje originalnih Friedmanovih radova. Ako se termin *pravna država (Rechtsstaat)* protumači u duhu striktno definisanih zahteva koji se vezuju za tu veliku civilizacijsku tvorevinu, onda do pravne države ne može da se dođe lako i po kratkom postupku. Izgradnja pravne države može da potraje decenijama. Nije valjda da bi toliko trebalo čekati i sa privatizacijom. Ako bi to bila strategija delovanja, političari bi, zajedno sa svojim trabantima, dokraja pojeli to malo supstance što je još ostalo, što je još na raspolaganju posle desetogodišnjeg izjedanja, kao i onog koje se dogodilo u prethodećoj deceniji, onoj na izmaku milenijuma. Privatizacija je nužna već i zbog toga što je potrebno od crnih ptica spasti ovo malo zrnevlja koje bi moglo da ostane makar za seme. *Treće*, redosled poteza u institucionalnoj izgradnji predmet je vrlo ozbiljnih novijih rasprava koje su donele neke značajne uvide i nalaze. Osnovni nalaz je da je zaludno i necelishodno tražiti da se najpre zaokruže i doteraju institucije, a pravna država je svojevrsan vrhunac u institucionalnom razvoju, pa da se tek onda pristupi privatizaciji. To insistiranje se temeljilo na lažnom uverenju da bez celovite i doterane institucionalne armature privatna

svojina ne može pružiti koliko-toliko prihvatljive učinke (makar bolje od kolektivne svojine koja joj prethodi).

Najnovija, zaista monumentalna studija ne tu temu, okrenuta fundamentalnom pitanju zaštite ugovora, alternativama institucionalnog uređivanja finansijskih odnosa i regulisanju odnosa između poverilaca i dužnika, upravo je završena (Schoenfelder 2011, oko 1400 strana, još uvek u štampi). U studiji je kontroverza u vezi sa redosledom poteza u institucionalnom opremanju tržišne privrede delom razvijena u polemičkom tonu, pobijajući upravo ovo gledište za koje je profesor Kovačević rekao da ga je Friedman prigrlio pred smrt, odričući se od onog ranijeg. Schoenfelder zapravo polemše sa velikim brojem autora, ali centralno mesto u razvijanju njegove ideje ima polemika sa Stiglitzom koji takođe zastupa ovu drugu po redu Friedmanovu koncepciju: prvo institucije, pa onda privatizacija. Tokom cele studije, a osobito kroz poente u zaključnom delu (Schoenfelder 2011, ss. 1246-53) dokazuje se da je krajnjaško insistiranje ne prethodnom uobličenju institucionalne mašinerije, kao osnovi na koju tek po njenom dovršetku može da se nasloni privatno vlasništvo a zatim i tržište, neostvarivo i neumesno. Držeći se detaljne empirijske analize ZUT i oslanjajući se na neuobičajeno dokumentovane studije slučajeva, on utvrđuje snažno istaknute pojave razvoja kapitalizma u proučavanim zemljama *bez zaokružene i kompletne institucionalne armature kakva se uzima kao nezaobilazna za tržišne privrede*. Utoliko pre je kapitalizam mogao početi da se razvija pre nego što je ostvarena daleka vizija pravne države.

Institucije ne mogu izolovano da se niti razumeju niti grade bez čvrste i kontinuirane veze sa samom privredom. Ta veza mora da bude uspostavljena u obliku intenzivnih i trajnih interakcija: institucionalno pomeranje – odziv privrede u smislu promene i veličina osnovnih agregata i njihove strukture – dalje korektivno prilagođavanja institucija – ponovni odziv u realnom sektoru...i tako kontinuirano u doslovnom smislu reči. Institucije ne mogu da se izgrade i uobiče obnoć i život traži da se krene sa nekim novinama i pre nego što je kolosalni zadatak izgradnje celog poretka dovršen. Izvesni signal nade

(*ein Signal der Hoffnung*, s. 1247) može se pojaviti samo ako se shvati da se u turbulentni svet tržišne privrede može uploviti i sa nedovršenim, nepotpunim i možda čak nekim pogrešno postavljenim institucijama. Važno je shvatiti da, kad su institucije u pitanju, makar u početku *ništa nije bezuslovno i apsolutno potrebno*. Mnogo toga što je za dosledno institucionalizovanu tržišnu privredu potrebno biće izgrađeno u hodu, možda čak i u nekoj daljoj budućnosti. Tražiti, kako to čini Kovačević (2010, s. 168), da se prvo dovrši institucionalna armatura pa tek onda krene sa privatizacijom i punim aktiviranjem tržišta izgleda – ovde ću ponuditi sopstvenu komparaciju – kao kad bi se od krojača tražilo da na osnovu inicijalno izvršenih merenja sašije odelo bez ikakvih proba u međuvremenu. Ili, još bolje, kao što bi bilo očekivanje da neko nauči da pliva pre nego što uopšte uđe u vodu!

Zanimljiva je Kovačevićeva (2010, ss. 167-8) analiza alternativa i dilema u vezi sa privatizacijom Telekoma. On smatra da je nerasadno privatizovati ga sad kad je inače visoko rentabilan i kad se u ovo krizno vreme ne može postići povoljna, možda ni zadovoljavajuća cena. Njemu izmiču širi politički aspekti ove složene i očito hazardne transakcije. Pored Telekoma, Srbija ima i druga javna preduzeća koja proizvode ogromne gubitke i ovoj privredi cede dušu na pamuk, opstajući istrajno kao prave rupe bez dna. Smetnuo je s uma da u našem političkom sistemu izopačene vertikalne podele vlasti odluke o privatizaciji, kao i jedan drugi broj strateški značajnih odluka, *nisu nezavisne*. Odbijanje ili prosto nemogućnost da se proda Telekom moglo bi da bude povod da se ne prodaju i druga, mnogo manje atraktivna javna preduzeća. Zašto bi stranka koja se u raspodeli izbornog plena dokopala najatraktivnijeg preduzeća pristala da joj privatizacijom bude jednostavno istrgnuto, a da drugi zadrže svoje materijalne baze, ta privlačna pribežišta za sopstvene kadrove i partijske aktiviste. Te krupne privatizacione odluke kod nas su međuzavisne, pa odustajanje od prodaje nekog preduzeća, makar i visoko rentabilnog, može da ima za posledicu da dovoljno brojna *druga* javna preduzeća, slabo vođena i opterećena gubicima, ostanu na grbači ovog naroda. Osim toga, šta znače jaja koja nosi ova'zlatna koka'? Ne

bi smelo da se zaboravi da Telekom ne posluje u nekoj dovoljno konkurentnoj tržišnoj strukturi, da mu je donedavno položaj bio blizak monopolskom i da takav u osnovi i ostaje. Sad je to zapravo jako izražena *oligopolska* struktura koja, pored toga što ne omogućava racionalnu alokaciju resursa (Milovanović 2011, ss. 179-93, 207-13), na dobro poznati način (može da) vrši monoposku *eksploataciju*. Školovani ekonomisti ne bi smeli visoku rentabilnost monopoliste ili oligopoliste da uzmu kao znak odgovarajuće visoke društvene korisnosti. Doduše, alternativa privatnog monopola može da bude još i gora, pa stoga sledi zaključak da se oko te krupne privatizacione odluke ukršta veliki broj teško sagledivih činilaca i uticajnih sila, zbog čega su tvrdi, pojednostavljeni zaključci krajnje nepreporučljivi. Svet nije tako jednostavan kao što bismo želeli da bude ili kako bi nam odgovaralo. Najzad, to što su profiti Telekoma veoma visoki ne znači – baš zbog nagoveštene *moćnosti* monopolskog prisvajanja – da neki niži profiti, ostvareni u bitno drukčijem režimu tržišnog poslovanja, ne bi u višem stepenu bili na liniji autentičnog društvenog interesa. Takođe je od značaja da, kad kažemo da su ti profiti visoki, valja specificovati *visoki u odnosu na šta*. To što su visoki u odnosu na većinu javnih preduzeća notornih gubitaša nije baš neka stvar o kojoj bi moglo sa ushićenjem da se piše kući. Da li su visoki u odnosu na slične firme, *sa sličnim tržišnim položajem*, negde u razvijenom ili čak bilo kom inostranstvu? Možda i jesu, ali je ta važna komponenta u Kovačevićevim inače apodiktičnim i tvrdim konstatacijama izostala ne samo kao informacija nego i kao legitimno postavljeno pitanje.

Navodeći afirmativno Prašnikara, moj oponent (ss. 183-4) se priljučuje onima koji veruju u potrebu i mogućnost traganja za *kvalitetnim* kupcima u procesu privatizacije i u šanse da se taj plemeniti sloj kupaca i pronađe. Za razliku od dobrog broja svojih kolega, a upavši sa nekima od njih u žustru polemiku (Madžar 2012b, ss. 7-8), ja u tu hokus-pokus kominatoriku ne verujem. Kvalitetan kupac je onaj koji ponudi najpovoljniju cenu. Onaj koji sumnja u to da će on biti motivisan da to što je u prvatizaciji pribavio dobro i upotrebiti, te veruje da država, sa sve činovništvom i političkim uglednicima, bolje zna i

celishodnije bira alternative upotrebe resursa, taj po svoj prilici nije razumeo karakter privatne svojine i bolje bi valjda bilo da se u politiku privatizacije i ne pača. Uvođenje kategorije *kvaliteta kupca* otvara Pandorinu kutiju nerešivih problema u čije se razmatranje ovde ne može ulaziti. Kad se u cilju obezbeđivanja *kvaliteta kupca* u privatizaciju, pored cene, unesu i drugi uslovi, javlja se nerešiv problem zadovoljavajućeg određivanja supstitucionih odnosa (*trade-offs*) između kupoprodajne cene i tih dodajnih kriterijuma. A zatim, ako se uvažavaju ti kriterijumi, mora se po logici stvari dozvoliti da neko preduzeće bude prodato kupcu koji je ponudio *nižu cenu* nego neki drugi. To je, međutim, administrativno neizvodivo: koja bi agencija mogla da se opere pred javnošću kad bi se saznalo da je preduzeće prodala kupcu *A* po nižoj ceni i pored toga što je kupac *B* ponudio višu?!

Najzad, šta je tačno za Prašnikara i Kovačevića *špekulativni kapital* i kako on može da načini štetu? Ako poštujući ugovor u punoj meri isplati ono što je utanačeno, tu bi trebalo da bude kraj priče. Ako administracija koliko-toliko valjano radi svoj posao – ukoliko ne radi kako valja, to je odgovornost države - država je dobila ekvivalent vrednosti privatizovane firme i, budući da uvek ima na raspolaganju opciju *uzdržavanja od prodaje*, ne može pri zdravoj pameti biti na gubitku. Onaj koji veruje da i kupac koji isplati ugovorenu cenu može antisocijalno i „antisistemski“ da se ponaša, taj je u stvari protiv privatizacije iako toga možda nije ni svestan. A država koja veruje da, i pored toga što kroz privatizaciju prodaje preduzeća, bolje sagledava alternative upotrebe odgovarajućih resursa u teškoj je protivrečnosti. Ako bolje od privatnog vlasnika zna šta valja činiti sa resursima, onda je jedini logičan zaključak da ne treba da privatizuje i da pusti svoje činovnike (i političare!) da gazduju onim žalosno okljašćenim sredstvima koja su još preostala posle politički inspirisanog masovnog izjedanja.

15. *Projekcije, prognoze i koncept sloma: ima li propasti sveta?*

Već se na prvi pogled da zapaziti da profesor Kovačević (2010, s. 179, a i na velikom broju mesta u njegovim drugim radovima) ima problema sa *projekcijama i prognozama*. On *najpre* projekcije tumači kao predviđanje stvarnih vrednosti pojedinih promenljivih u nekom trenutku ili periodu u budućnosti. A to uopšte nije priroda niti svrha projekcija. Projekcije su uvek uslovljene odgovarajućim merama ekonomske politike, a neretko i određenim institucionalnim prilagođavanjima. Projekcije ne daju informacije o onome što će se zbiti nego o onome šta bi bilo ako bi bile preduzete izvesne, obično precizno specifikovane, društvene mere i akcije. Projekcije *nisu predviđanje* i zbog dodatnog razloga što se ne zasnivaju na prognoziranim nego na *preporučenim* merama i akcijama. Projekcije su zapravo poziv na preduzimanje određenih mera, one su preporuka za izvođenje izvesnih akcija.

Prognoze su bliže predviđanjima, ali – ovde će se Kovačević možda iznenaditi ako ne i zaprepastiti – čak ni one u izvesnom broju reprezentativnih slučajeva *nisu* predviđanja u striktnom smislu reči. Svoja predviđanja o rastu svetske privrede MMF koriguje i po nekoliko puta godišnje i, koliko je poznato, niko u tome ne nalazi ništa sablažnjivo. Naročito su česte korekcije tih prognoza u vremenima jačih turbulencija u privredama na koje se prognoze odnose. I kod nas su u intervalu manjem od pola godine prognoze stope rasta BDP-a nekoliko puta korigovane. To su konteksti u kojima svrha prognoze uopšte i nije samo predviđanje. Prognoze se uvek prave na osnovu nekih elemenata za koje se u vidu radne pretpostavke prihvata da će u relevantnoj budućnosti ostati nepromenjeni. No, u turbulentnim kolebanjima u razmerama sistema kao celine, zna se da ni ti elementi, za koje je uslovno pretpostavljeno da ostaju nepromenljivi, neće ostati postojani. Prognoze u tom slučaju odražavaju datu konstelaciju tih oslonih elemenata, sa podrazumevanjem da će se oni u relevantnoj budućnosti

promeniti i da će to biti imperativan povod za pravljenje novih prognoza.

Ovakvo baratanje prognozama svodi se na stanje stvari koje će mnogima izgledati čudno. Ni same prognoze – bar neke među njima – nisu napravljene sa pretenzijama na obnarodovanje onoga što će se stvarno dogoditi. U nekim situacijama pouzdano se zna da će se pretpostavke ne kojima se temelje promeniti i da će to biti povod za izradu novih prognoza, koje opet mogu da budu pravljene bez pretenzija da informišu o tome kako će definitivno izgledati neki segment ekonomske budućnosti zemlje. Pa kakva je onda svrha izrade *ovakvih* prognoza, zapitaće se mnogi. Svrha im je da poslovnu i najširu javnost informišu o tekućem stanju privrede i o tendencijama za koje je javnost zainteresovana a za koje se ne da utvrditi da u nekoj budućnosti vode dokraja specifikovanoj konstelaciji makroekonomskih agregata. Tako je kod nas bivalo da je stopa rasta prognozirana čak na preko 3%, pa se to smanjilo na 1,5%, zatim još jednom, u izvedbi NBS, na 0,5%, a već se uveliko zapažaju nagoveštaji prognozirane stope od 0%, sa napomenom da će biti dobro ako se i to obistini. U Hrvatskoj su već duže vreme u opticaju prognoze negativnih stopa rasta.

Svrha prognoza u ovakvim situacijama *nije* da informišu kako će se neki agregat formirati ili menjati u budućnosti nego da obaveste o stanju tekuće konjunktura, a uvid u tu konjunkturu od ogromne je važnosti za poslovnu javnost, za donošenje tekućih i planiranje nekih razvojnih odluka. Neprijatna je situacija i neugodan osećaj kad se nekome, makar i na čisto stručnom planu, sukobe dva prijatelja. Ja sam sada u situaciji da jednog prijatelja branim od drugog. Profesor Kovačević je potrošio dosta reči (v. opet 2010, s. 179) dokazujući kako se projekcije koje je, sa saradnicima, pravio S. Stamenković nisu obistinile. A one nisu ni pravljene sa namerom da budu informacija o onome šta će se dogoditi, nego su napor da se istraže razvojne mogućnosti koje bi, uz određene pretpostavke, ekonomska politika mogla da iskoristi, ali koje, nažalost i redovno, propušta da realizuje. No, zašto ekonomska politika propušta da ostvari opcije koje su

resursno i tehnološki dostupne, pitanje je koje već ne spada u Stamenkovićev domen nego – pre ili baš – u moj.

A evo sad prilike da baš na istoj liniji – a to je neostvarivanje prognoziranog – zamerim ponešto profesoru Kovačeviću, ne toliko da bih ga pobio – toga već ima podosta u ovom opširnom spisu – nego da načinim jedan humorni efekat. Profesor Kovačević dugi niz godina predviđa *slom sistema* zbog „konstrukcionih grešaka“ i drugih *promašaja* u ekonomskoj politici. Odmah dodajem da ni sam u crtanju tih katastrofičnih scenarija nisam posve nevin; no u toj sam aktivnosti dovoljno „oladio“ da ga u šali već duže vremena nazivam dežurnim katastrofičarom, a one mene ipak ne. U slikanju apokaliptičnih scenarija on ne posustaje. Tako mi se zgodno postavio i u ovom svom spisu (2010, ss. 190-1) gde kaže da je još 2002. godine predvideo *slom*. Prođe čitava decenija, a taj krah nikako da se dogodi. Nije li to slučaj neispunjene prognoze? Moglo bi se, doduše, uzvratiti da vreme još uvek teče (!) i da još uvek ima šanse da se taj krah i dogodi. No, i tu ima šta da se uzvрати. Ekonomska znanost i prateća analitika ne daju instrumente i mogućnosti za pravljenje prognoza sa proizvoljno dugim horizontom, a što je duži horizont to su prognoze nepouzdanije. Za horizonte određene dužine naučno zasnovane prognoze su nemoguće.

Ekonomisti se uzdržavaju od pravljenja prognoza sa nedozvoljeno ili pak rizično dugim horizontom. Uostalom, prognoza ima smisla samo ako se, makar u nekim granicama, specifikuje vreme na koje se odnosi. Profesor Kovačević je – kao i mnogi od nas, ali većina nas znatno manje nego on – redovno propuštao da precizira vreme kad će se prognozirani slom dogoditi. To je i sadržinska i tehnička manjkavost njegove prognoze. Iz konteksta se, doduše, dalo razabrati da je u vidu imao dosta blisku budućnost, par godina ili najviše jedno petogodište (ovo je *osećaj*, jedna ocena koja se ne bi dala dokazati ali koja odražava stil i ton Kovačevićevog teksta). No, utoliko gore po profesora Kovačevića, jer iz toga sledi da je i sam pravio prognoze koje se u primerenom roku *nisu ostvarile*. U kraju iz koga potičem postoji jedna efektna poslovice: *Rugao se kotao loncu, a obadva crni*.

Prevedeno na latinski, izgledalo bi otprilike kako sledi: *In alio pediculum vides, in te ricinium non vides.*

Poveliki problem je i u tome što ne samo da nije navedeno (buduće) vreme na koje se prognoza odnosi, nego nije definisana ni sama stvar koja je predmet prognoze. Šta je to *sлом* i na osnovu čega se da prepoznati? Ako je to neka vrsta smrti privrede jedne zemlje, onda *sлом* prosto nije moguć. D. Cvjetičanin je mnogo puta naglašavao da privreda mora (nekako) da preživi i najveće udare, ona ne umire, ona sa naše smrtničke tačke gledišta ima večiti život. Slično *sломu*, stvar postaje neočekivano komplikovana i u vezi sa predviđenjem (platnobilansne) krize. Oni koje Kovačević (ss. 192-3) žestoko kritikuje bar su dali svoju definiciju krize – ona nastaje kad prestane da važi uslov da zemlja dobija „više novih kredita nego što će iznositi anuiteti po osnovu korišćenih“ (s. 193) – koja, doduše, ne mora da bude ekvivalentna *sломu* (pored ostalog i zato što nas Kovačević nije obavestio o tome šta je za njega *sлом*), ali mu je svakako na izvestan način analogna. A čini se da ta definicija toliko kritikovanih autora i nije tako loša: (1) sve dok je u stanju da digne nove kredite u iznosu većem ili jednakom dospelim anuitetima, zemlja ne upada u nelikvidnost koja bi je sprečila da ispunjava svoje kreditne obaveze, i (2) dok je u stanju da se na opisani način dodatno zadužuje, moralo bi da sledi da i međunarodni kreditori procenjuju da joj stanje nije dramatično, a to bi istovremeno moralo da znači i da po njihovoj proceni *nema krize*. Može li uopšte da bude krize ako to ne misle oni kojih se kriza najviše tiče, tj. oni kojii te finansiraju?

Silno me je razočarao profesor Kovačević (2010, ss. 193-4) svojim isticanjem pohlepe poslovnih banaka prilikom formiranja njihovog portfelja, uvek na način koji im obećava najveći profit. Mikroekonomija je kraljica ekonomskih nauka i svi bismo morali, nezavisno od uže specijalnosti koju smo u karijeri odabrali, da ovladamo nekim njenim bitnim teorijskim rezultatima. Profesor Kovačević kao da je mikroekonomiju mimoišao ili kao da je rešen da je, kad mu to odgovara za „dokazivanje“ izvesnih tvrdnji, jednostavno ignoriše. Mikroekonomija se temelji na postulatu maksimiziranja, a na

tome se u daljem sledu zasniva cela ekonomska nauka. Kako da se subjekti uopšte ponašaju sem da nešto maksimiziraju i kako bi se bez te fundamentalne pretpostavke uopšte mogla graditi bilo kakva ekonomska teorija.? Maksimiziranje profita je ne samo najprirodnija nego i jedina dostupna pretpostavka u izučavanju ponašanja ne samo banaka i ne samo privrednih subjekata nego i širokih klasa drugih aktera, uključujući kriminalce, učesnike u pravnim sporovima, tragače za potonulim blagom, učesnike sportskih takmičenja, kandidate za ženidbu i udadbu i pojedince koji odlučuju da li će se u svom preostalom životu latiti trošenja nekih prijatnih ali za zdravlje štetnih artikala (duvan, alkohol...). Ako se maksimiziranje profita prihvati, kako i nameću kanoni struke, kao operativno pravilo na osnovu koga se proučava ponašanje privrednih subjekata, divan o pohlepi je besmislen. Ako se ne prihvati, postaje – bar na osnovu postojećih saznanja – nemoguća mikroekonomska teorija, a zajedno s njom i cela ekonomska nauka. Pretpostavljajući da Kovačević baš ne misli da banke treba sasvim da zanemare i batale profit, nego tek da se malo umere zarad isterivanja drugih, mahom širih društvenih ciljeva, pa da takoreći i vuk bude sit i ovce na broju, morali bi se precizirati neki dodatni kriteriji optimizacije. No, to tek nije moguće. Nema tog boga koji će nedvosmisleno i opšteprihvatljivo utvrditi te druge, neprofitne ciljeve, a još manje će se naći takav koji bi bio u stanju da između njih ustanovi neizbežno potrebne supstitucione odnose (*trade-offs*). Ovo je stvar koju, čini se, razumeju i oni natprosečno vispreni novinari. No, Kovačević, izgleda, nije najsrećniji u izboru novinara koje prati. Umesto da čita onakve kao što je Hazlit, koji je i samog Hajeka oduševio, on se uhvatio za Naomi Klajn, koju bi trebalo izbegavati na puškomet. Ne bi trebalo da je sporno da u načelu treba mi da utičemo na novinare a ne da sami potpadamo pod njihov uticaj.

Pored ovog pitanja koje zadire u najdublje temelje ekonomske nauke, iskršava još jedno ne baš mnogo manje važno. To je mehanizam i učinak konkurencije. Banke (i ostali privredni subjekti) koje hoće da opstanu, a to se valjda podrazumeva za sve banke i ostale aktere u privredi, moraju da budu *uspešne*. Uspeh se ne može postići ako se na

njemu kontinuirano i intenzivno ne radi. A poslovni uspeh se meri poglavito, ako ne i isključivo, kroz profit; biti uspešan znači ostvariti po jedinici uloženi sredstava više profita nego većina konkurenata. Ko ima nameru da opstane u konkurentskoj borbi mora žestoko da se angažuje u isterivanju *profita*, što više to bolje, i to bez postavljanja ili uvažavanja gornje granice. Još je Marks duboko sagledao i dobro razumeo da kapitalisti nisu akciono slobodni ljudi nego su instrumenti sistema profita koji ih uslovljava i opredeljuje. Oni su po Marksu isto toliko zarobljenici sistema kao i sama radnička klasa. Poper se nije nametnuo kao nekakav marksista – naprotiv – ali u toj važnoj stvari on Marksa afirmativno citira! Na isterivanje što većih profita banke, kao i sve ostale, goni surova konkurencija. Uzgred rečeno, to je mehanizam koji uslovljava i nameće ugovaranje fantastičnih plata vrhunskim svetskim bankarima. Neupućeni i površni u tome vide *pohlepu*, a oni koji razumeju konkurenciju i funkcionisanje tržišta u tome vide prirodnu – zakonitu i predvidivu – pravilnost koju nikakvi apeli i moralna zgražanja ne mogu otkloniti. Jer, niti visoki profiti banaka kod nas niti fantastične plate bankarskih izvršnih direktora u SAD i drugde, nisu ni pitanje ni posledica morala, nego predvidiv, dakle objektivni rezultat jednog *mehanizma* koji u posmatranom sektoru ima centralno mesto i opredeljuje njegovu prirodu i akcionu usmerenost. Neko bi mogao da pomisli da konkurencija ne može biti društveno korisna kad produkuje tako nedopadljive učinke, ali ga treba podsetiti na ogromne koristi koje ona generiše po osnovu uvećavanja efikasnosti; malo je stvari u privredi, pa i u životu uopšte, koje produkuju samo povoljne efekte ili daju koristi bez pratećih troškova.

Da je precenjenost nacionalne valute opasna i mnogostruko štetna stvar – to je jedan od krupnih uvida oko koga smo se Kovačević i ja usaglasili pre više od deset godina, ako je u pogledu toga i imalo bilo šta da se usaglašava. To u osnovi ostaje tačno iako sam, a možda baš i zato što sam, u odeljku 3 (v. 1. pasus) pokazao da stepen aprecijacije i nije baš toliko velik kako se nama i većini drugih znanstvenika činilo. Sud o štetnosti aprecijacije ostaje i dalje validan, ali me je profesor Kovačević donekle ipak razočarao kad je u te štete ubrojio „olako

zaduživanje građana koji nisu ozbiljno shvatili rizik tzv. devizne klauzule“ (s. 197). Pretpostavljajući da smo saglasni u stavu da u savremenom demokratskom društvu pojedinci treba da budu slobodne ličnosti, odmah dodajem da uz *slobodu* nerazdvojno ide i *odgovornost*. Slobodni ljudi odluke donose na sopstveni rizik, inače sloboda gubi mnogo od svoga smisla. Kad pojedinci slobodu ne iskoriste razborito, onda je to šteta koju su *sami sebi* naneli i deo je odgovornosti koja im pripada jednako kao i sloboda. Ovde ne bi trebalo da bude mesta nikakvoj empatiji; sledeći put će pažljivo čitati i one delove ugovora koji su negle pri dnu odštampani sitnim slovima. Paternalistički nadahnuta „briga o čoveku“ pripada nekim minulim vremenima za koja valjda svi verujemo da ni u našim stranama neće imati svoju reprizu. Uz sve, nije baš dokraja jasno da iz olakog zaduživanja građana rezultuje u neto smislu čista društvena šteta. U ovome su građani stekli dragocena iskustva, što će reći da su *naučili* nešto što će ih spasti od sličnih budućih grešaka. Bolja obaveštenost i jača pamet građana znači, uz ostalo, da će se bolje snalaziti i kvalitetnije odlučivati u budućim tržišnim transakcijama, a to dalje znači da se zahvaljujući i takvom njihovom učenju povećava efikasnost tržišta. Efikasnije tržište podrazumeva *ceteris paribus* da će iz raspoloživih resursa biti i na nivou društva dobijani (sve veći i) veći poslovni rezultati.

Zaključne napomene: alternaive prevladavanja i konceptijske razlike u sagledavanju tekućeg bezizlaza

Profesor Kovačević mi je mnogo toga zamerio, a čini se ponajviše to što se podosta razlikujemo u mišljenju o našim mlađim kolegama. Ja osećam da je došlo njihovo vreme kao što je i naše bilo dolazilo pre četiri decenije. Treba ih pratiti i podržavati. Naše je da u skladu sa svojim mogućnostima delujemo u struci i da eventualno dopunimo, ali bez prevelikog dociranja, ono što oni u svom mladalačkom zoru previde ili zanemare. Moram da priznam svoju sklonost da ih – ali samo kadikad i sasvim retko – pohvalim i kad možda nisu zablistali, ali za to nalazim opravdanje u činjenici da je

naučna karijera pred njima, da im tek predstoji da pokažu šta sve mogu i da sama ta pohvala može da ih podstakne i nadahne za bolje učinke. No, procena ličnosti je više stvar nekog neartikulisano osećaja i možda simpatija kojih čak ne moramo da budemo svesni. To je jedno od onih područja na kojima se ne može razviti čvrsta argumentacija niti rigorozno dokazati ono što se tvrdi. Pa, neka na tome i oстане: kad neke mlađe ekonomiste neko proglasi za najbolje naučnike iz ove oblasti, moja prva reakcija jeste da se zapitam ne bi li to moglo da bude i tačno, a druga reakcija je zadovoljstvo povodom eventualnog napretka struke i srećna anticipacija da bi od njih moglo nešto i da se nauči.

No, ono što profesoru Kovačeviću i njegovim istomišljenicima ne mogu da oprostim jeste nj(eg)(ih)ov odnos prema državi. Mnogo sam toga Kovačeviću zamerio, ali sa ovim sve to želim takoreći da „overim“. Kovačević i njegovi istomišljenici su u teškoj *kontradikciji*. To nije prvi put da im ja spočitavam, kao što sasvim tačno primećuje i profesor Kovačević (2010, ss. 205-6). Stvar je toliko važna da trpi ponavljanje i, čini se, treba je ponavljati sve dotle dok ti korifeji državnog intervencionizma i sami ne uvide u kakvoj su teškoj protivrečnosti.

A protivrečnost je više nego očigledna; ona je zapravo drastična. Ceo njegov (2010) tekst može da se shvati kao jedna opširna dijabrija, kao jedna velika filipika protiv države i zvaničnika koji su je okupirali i koji je zloupotrebljavaju (ss. 150, 155.8, 159-61, 162-3...). Prirodno bi bilo očekivati da se iz tog obilnog materijala o promašajima i zloupotrebama države izvede sasvim *radikalan* zaključak o potrebi frontalnog povlačenja države iz svih aktivnosti neposrednog upravljanja resursima, iz svega što znači ili podrazumeva uplitanje političara i činovnika u privredne procese. Ali o tome nema ni govora. Umesto toga zagovara se potpunije i snažnije uključivanje države u „rešavanje“ teških problema kojima je uglavnom ona kumovala i kojima se ne vidi kraj. To je pitanje na kome dolazi do fundamentalnog, nepomirljivog neslaganja: Kovačević hoće više države, a ja što manje. Za ovu državu suženog domena delovanja ja bih hteo da bude što jača i što efikasnija: kad bi se povukla sa širokog fronta delovanja (treba se samo setiti sile

javnih preduzeća za koje se ne da ni naslutiti kad će biti privatizovana), ostao bi daleko veći kapacitet za ono što je njen pravi posao i što bez nje ne može valjano da se oposl: građenje pravnog poretka, jačanje i razvijanje vlasništva, zaštita ugovora i uspostavljanje finansijske discipline, sređivanje sudstva, otklanjanje korupcije...Ovde može da bude tek pomenuto još jedno krupno neslaganje. Kovačević grmi protiv zvaničnika kao pojedinaca i redovno ih i poimenično pominje. Ja, naprotiv, ne poričući da ima dosta prostora i za personalizovanu (ne nužno nominalizovanu) kritiku, insistiram na teškim upravljačkim ograničenjima i na sistemskoj uslovljenosti degenerativnih tendencija u ekonomskoj i svakoj drugoj politici. Politički sistem je postavljen tako da su stranke *prinudene da u konkurentskoj borbi za glasove čine mnogo toga što je pogubno za ekonomsku snagu i razvojni potencijal ove privrede*. Tako se dolazi do nečega što zvuči apsurdno a u visokom stepenu zaista i jeste. Kovačević valja drvlje i kamenje na državu i njene institucije, a traži više države; ja, naprotiv, ističem sistemsku uslovljenost njenog delovanja i skoro nesavladiva upravljačka ograničenja, te tako nalazeći i delimično opravdanje za počinjene greške (M. Sekulović je to nazvao *indulgencijom*), ipak zagovaram što manju državu, tj. državu koja će se povući na daleko uže (od sadašnjeg) područje delovanja, a na njemu biti jaka, efikasna i, koliko je moguće, nekorumpirana.

Bilo kako bilo, protivrečnost je upadljiva ako ne i zaslepljujuća: moji oponenti, na čelu sa Kovačevićem kritikuju državu iz petnih žila, *ungibus et rostro*, a traže više njenog angažovanja; ja takođe, iako manje, kritikujem državu, nalazeći za njena skretanja objektivizirana opravdanja u sistemskim ograničenjima, a tražim da se iz privrede i naših života povuče u najvećoj mogućoj meri. Paradoks je golem ali i lako objašnjiv. Moji oponenti skoro ceo problem vide u izboru ličnosti na upravljačkom vrhu, smećući s uma da je i taj izbor dobrim delom sistemski opredeljen, pa zaključuju da je dovoljna jednostavna operacija zamene tih ličnosti; treba samo na upravljački vrh dovesti pametne i čestite, pa će sve doći na svoje mesto i „smješkaće se zemlja sva“. Ko veruje u duboke sistemske determinante

ekonomskopolitičkih deformacija i otvorenih promašaja, ne može verovati da se celokupno to zlo može otkloniti prostom personalnom zamenom. Uostalom, skoro kataklizmično stanje naše privrede krupna je i privredna i društvena pojava. Krupne pojave ne mogu imati tako sitne, bolje rečeno trivijalne uzročnike kao što je nasumičan izbor ličnosti na upravljačkom vrhu, izbor za koji ovi intervencionisti veruju da može da bude obnoć i bez prepreka i društvenih troškova jednostavno izmenjen.

Govoreći o skućenim mogućnostima kontrole nad izvršnom vlašću, profesor Kovačević kao da se čudi ignorisanju nezavisnih kontrolnih institucija i bahatom odnosu prema njima, uz odbijanje da im se čak i u okviru notorno skromnih fizičkih mogućnosti pruže makar i skromni uslovi za uzpešniji rad. U vertikalnoj podeli vlasti učesnici su nekontrolisani i moćni. Oni sasvim prirodno *nisu zainteresovani* za nezavisnu kontrolu, a pošto im je vertikalni isečak vlasti dat na isključivo i neometano upravljanje, jasno je da su i dovoljno *moćni* da takvu kontrolu onemoguće. Kad se interes i moć na takav način udruže, zna se kakav mora da bude ishod. Jedini činilac koji tim gospodarima vertikalno omeđenih segmenata vlasti može unekoliko da pomrsi račune jeste neka paralelna politička organizacija koja je u odnosu na upravljačku kontrolu u simetričnoj poziciji. Međutim, to se dešava vrlo retko (afera Bodrum, rušenje nekoliko vlada tokom protekle decenije...), kao što i treba očekivati: nije u interesu organizacija uključenih u koalicionu vlast da partnerima nanose štetu po cenu sopstvenih gubitaka, i to štetu od koje nema neposredne ili bar ne dovoljne koristi. Ako bi veliki partneri u koalicionim kombinacijama i hteli da isprave poneku krivu Drinu, u tome bi često i lako mogli da budu sprečeni ucenama manjih partnera, sposobnih da *sruše* koalicionu vladu ukoliko takvi potezi velikih zadiru u neke krupnije interese malih.

Jedan broj potencijalnih a u obostranom ili višestranom interesu zataških sukoba postojao je bez sumnje i u domenu privatizacije. Kovačević (2010, ss. 135-6, 167-8, 184) i sam kritikuje strategiju privatizacije, ali nažalost ne ulazi u njene bitne sastavnice; isticanje tvrdnje da se nepotrebno prodaje „zlatna koka“ i da se to čini u

krizno vreme kad ne može da se postigne povoljna cena nije zadovoljavajuće i ne zadire u strukturne elemente te strategije. Kritiku za koju verujem da seže do u duboke strukturne slabosti te strategije dao sam na drugom mestu (Madžar 2011b i 2012b, ss. 7-8). Legitimno je, inače, tvrditi da je koncept privatizacije defektan, jer je teško zamisliti neku ljudsku intelektualnu tvorevinu, proisteklu iz ekspertize za koju je dobro poznato da je oskudna, a da ne bi bilo moguće koncipirati nešto podesnije. Začuđuje je, međutim, da moj oponent, toliko opredeljen da bude realističan i objektivan, ne nalazi za shodno da pomene da je razmatrani koncept ipak bolji od onog prethodnog, koji se u tolikoj meri oslanjano na besplatnu podelu one crkavice od preostalog kapitala, u državi za koju je i nestručno lice moglo da proceni da je odista siromašna i da bi već u dogledno vreme mogla da se nađe u teško savladivim finansijskim problemima. Strategija možda i nije dobra (iako to Kovačević za moje kriterije *nije* ubedljivo pokazao), ali je sigurno korak napred u odnosu na prethodne pristupe privatizaciji.

Deo evaluacije privatizacione strategije i operacionalizacije jeste i odnos prema bankarskom sektoru, u čemu se naši stavovi po svemu sudeći razlikuju više nego u drugim pitanjima. Dok Kovačević tuži za velikim propalim socijalističkim bankama (poznati *gang of four*), ja naprotiv mislim da je hrabra odluka tadašnjeg guvernera jedna od najkorisnijih za zemlju (to je i ocena Svetske banke), da je time raščišćen teren za osnivanje novih banaka, mahom filijala velikih stranih finansijskih kuća i da nam je, upravo zahvaljujući prilivu stranog kapitala, taj sektor jedan od najmodernijih, ako ne i jedini potpuno transformisan i shodno međunarodnim standardima organizovan deo privrede. Ne mogu, najzad, da odolim iskušenju a da ne navedem da su i neki drugi pokušavali da kritikuju iste one uglednike koje u svojim tekstovima tako žestoko kritikuje i profesor Kovačević, ali da su ti položajnici znali tako žestoko da uzvrate, da su odgovarajući tekstovi – bar kako to ceni *mea parvitas* – među najboljim i najbritkijim tekstovima koji su ikada prezentirani na savetovanjima NDEJ, a potom NDES (Cvetković i Vlahović 2004). Ni

dometi kritike ne mogu valjano da se sagledaju dok se ne stekne uvid i u eventualni odgovor i argumenti s obeju strana pažljivo ne odvagaju.

Dobro je poznat odgovor koji intervencionisti jedino mogu da daju na napred upućenu primedbu o dubokoj protivrečnosti. Mi hoćemo da se država angažuje u raščišćavanju ovog nereda, reći će oni, ali mi nemamo u vidu *ovu i ovakvu* državu, nego jednu bitno drukčiju – *kompetentnu, prosvećenu i poštenu državu*, kakvu ovaj narod sigurno zaslužuje. Tu je sadržana njihova druga krupna greška. Ne samo da traže čisto količinski više od onog što žestoko kritikuju, nego sasvim utopijski i bez neophodnog, makar i minimalnog kontakta sa stvarnošću veruju da država tek tako može da se preobrazi. Deo te njihove utopije jeste vera u determinišući karakter personalnog činioca, tj. subjektivnih elemenata. No, oni idu i dalje od te naivne vere; znajući da postojeći sistemski mehanizmi nisu odgovarajući, oni uvažavaju potrebu njihove dalekosežne prepravke. Međutim, oni se i tu varaju kad misle da to može da se uradi brzo i bez naročitih teškoća. Zaboravljaju ono na čemu je toliko insistirao Hegel, a to je da je država jedna od najkrupnijih civilizacijskih tvorevina i da se do dobre države stiže dugim i sistematskim razvitkom koji može da se protegne na duge decenije, pa i vekove. U svom oživotvorenju „apslutni um“ može da uzme čitave eone. U razvijanju institucionalnog poretka krupnu prepreku predstavljaju upravo *institucionalna* ograničenja. Drugim rečima, u razvijanju sistema sam sistem je jedna od najkrupnijih i teško savladivih prepreka. Jer, ako bi ti utopisti makar za trenutak dozvolili, što bi moglo i da se desi, da se u vođenju ekonomske politike nameću ozbiljna sistemski ograničenja, utoliko pre bi morali dozvoliti da se ista ograničenja, samo u većem stepenu, nameću u razvijanju samog sistema. Očigledan razlog je u tome što su sistemski prilagođavanja mnogo kompleksniji i većem broju raznih rizika izložen proces nego vođenje tekućih politika, pa ako bi se ograničenja uvažila u ovom potonjem, utoliko pre bi morala da budu priznata u onom prethodnom. Broj i doseg komplikacija u kojima se topi i rastače argumentacija zagovornika jačanja države i širenja njene intervencije toliki je da se

one ne mogu iscrpsti. Ipak, trebalo bi da i ovo što je ovde obrazloženo bude bar zasada dovoljno.

*

Imponit finem sapiens et rebus honestis. To bi na šumadijskom bilo da valja i zasvirati i za pojas zadenuti. Jedno je sigurno: razlike između dvaju tabora zasad su duboke i nepremostive. Kad je reč o statusu i ugledu profesije, to nije laskava opaska. Često zbog usredsređivanja na različite aspekte komplikovane i protivrečne stvarnosti mogu istovremeno da budu uslovno istiniti i protivrečni iskazi i ocene. Međutim, verovatnoća te simultane istinitosti protivrečnih sudova opadajuća je funkcija distance na kojoj su se oformile njihove koncepcijske tvorevine. Sva je prilika da će se u dogledno vreme pokazati koja je od tih paradigmski definisanih oprečnih konstrukcija valjana. Ostaje, dakle, da se vidi koja će od ovih doktrinarno suprotstavljenih slika privrede i društva bolje izdržati teret iskustvenih svedočanstava koja će se u međuvremenu akumulirati. Dve sukobljene koncepcije ne mogu dovoljno brzo da se domognu spoznajne čistine kako bi se najzad videlo koja je prava. To raščišćavanja nije za neko vreme moguće u smislu da jedna od suprotstavljenih strana i sama vidi da joj je pozicija neodrživa, te da položi oružje. Ishod sukoba ostaje nerazrešen ponajviše zato što su se sukobljene paradigmske tvorevine našle u uzburkanim vodama vrlo složene ekonomske realnosti. *Biće bolja koja ne potone.*

Literatura

1. Begović, Boris (2007), *Ekonomska analiza korupcije*, Beograd: Centar za liberalno-demokratske studije.
2. Cvetković, Mirko i Aleksandar Vlahović (2004), „Iskustva procesa privatizacije u Srbiji“, referat na savetovanju *Strategija i efekti reformi u Srbiji*, održanom 15. i 16. aprila 2004. u Beogradu u organizaciji Naučnog društva ekonomista i Ekonomskog fakulteta u Beogradu objavljen u istoimenom zborniku, *Ekonomski anali XLVIII*, tematski broj, april, 33-43.
3. De Soto, Hernando (1989), *The Other Path – The Invisible Revolution in the Third World*, New York: Harper&Row, Publishers.
4. Dušanić, Jovan (2008), *Bećarska ekonomija*, Beograd: Beogradska poslovna škola.
5. Hanke, Steve (2007), „On the Fall of Rupiah and Suharto“, *GlobeAsia*, February, 100-101.
6. Hajek, Fridrih A. (2002/1973/), *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*, Beograd i Podgorica: Službeni list SRJ i CID, preveo Branimir Gligorić.
7. Hayek, Friedrich A. (1998/1960/), *Poredak slobode*, Novi Sad: Global Book, preveo Ilija Vujačić.
8. Kovačević, Mladen (2002), „Holandski virus i među nama“, intervju, *Privredni Pregled*, novembar, br. 2-4.
9. _____ (2004), „Efekti reformskog koncepta ekonomske politike u protekle tri i po godine“ referat na savetovanju Naučnog društva ekonomista i Ekonomskog fakulteta u Beogradu *Strategija i efekti reformi u Srbiji*, objavljeno u istoimenom zborniku, *op. Cit.*, 133-8,
10. _____ (2010), „Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji“, *Glasnik za društvene nauke*, br. 2, 109-217.
11. Lakićević, Mijat (2011), *Ispred vremena*, Beograd: Fond za otvoreno društvo, Beograd.
12. Lendis, Dejvid (2004/1998/), *Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Beograd: Stubovi Kulture, prevela Ana Ješić.
13. Madžar, Ljubomir (2004), „Neoliberalizam i alternative“, *Ekonomika preduzetništva XL*, br. 5, 242-56.
14. _____ (2009), „Dometi ekonomske politike u spletu institucionalnih ograničenja: Kritički osvrt na kritička viđenja

- ekonomske zbilje u Srbiji“, Glasnik za društvene nauke, br. 1, 13-73.
15. _____ (2011a), *Iskušenja ekonomske politike u Srbiji*, Beograd: Službeni glasnik.
  16. _____ (2011b), „Strateške stranputice privatizacije: zakonodavac protiv tržišta – Jedan neortodoksan pogled na tranziciju u Srbiji“, referat na savetovanju *Kontroverze ekonomskog razvoja u tranziciji* održanog 7. maja 2011. u Beogradu u organizaciji Naučnog društva ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu, objavljeno u istoimenom zborniku, red. B. Cerović i M. Uvalić, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 231-50.
  17. _____ (2012a), *Antiliberalizam u 22 slike*, referat prezentiran na tribini Akademije ekonomskih nauka o neoliberalizmu, 16. marta 2012.
  18. _____ (2012b), „In Search for the Ways Out of Nowhere: The Critical State of the Serbian Economy and the Alternatives Before Us“, *Ekonomika preduzeća* LX, No. 1-2, January-February, 1-11.
  19. Milovanović, Milić (2011), *Mikroekonomska analiza*, Beograd: Izdavački centar Ekonomskog fakulteta.
  20. Pejovich, Svetozar (2008), *Law, Informal Rules and Economic Performance – The Case for Common Law*, Cheltenham, UK*Northampton, MA, USA: Edward Elgar.
  21. Perović, Latinka (2010), *Činjenice i tumačenja*, dva razgovora koje je vodila O. Milosavljević, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
  22. Poper, Karl R. (2002/1963/), *Pretpostavke i pobijanja*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, preveo Dragan Lakićević.
  23. Prokopijević, Miroslav (2012), „Liberalizam“, referat prezentiran na tribini Akademije ekonomskih nauka o neoliberalizmu, 16. marta 2012.
  24. Rose-Ackerman, Susan (2001), „Trust, Honesty, and Corruption: Theories and Survey Evidence from Post-Socialist Societies – Toward a Research Agenda for a Project of the Collegium Budapest“, *Ekonomski anali* XLIV, br. 149-150, april-septembar, 5-86.

25. Salvatore, Dominik (2009/1988/), *Međunarodna ekonomija*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta, preveli Stojan Babić i Danica Popović.
26. Savet stranih investitora (*Foreign Investors Council – FIC*), *White Book – Proposals for Improvement of the Business Environment in Serbia*, co-edited by Mihailo Crnobrnja, Beograd: FIC.
27. Schoenfelder, Bruno (2005), „Postkomunistički sudski sistemi: dubokokorenjene teškoće prevazilaženja socijalističkog nasleđa, sa posebnim osvrtom na Hrvatsku“, *Ekonomski anali* L, br. 165. april-jun, 9-31, preveo s engleskog Lj.Madžar.
28. _____ (2011), *Vom Spaetsozialismus zur Privatrechtsordnung. Eine Untersuchung zur Wechselwirkung von Wirtschafts- und Rechtsordnung am Beispiel von Glaebigerschutz und Kredit*, u štampi.
29. Sekulović, Marko (2004), *Ogledi o tranziciji*, Niš: Ekonomski fakultet u Nišu.
30. Winiecki, Jan (2001), *An Inquiry Into the Composition of the Private Sector in Selected Post-Communist Countries*, Warsaw: Earhart Foundation-Sponsored Research Project.

Ljubomir Mađzar

**From the Present Despair Towards a Utopian Dream: To
and From**

– Between Hopeless Reality and an Imagined Arcadia –

Abstract

The paper is an extended polemic with economists advocating a broader and more intensive state intervention as a way of overcoming the present dramatic economic position of Serbia. While there is a broad and easily reached agreement concerning the diagnostic picture of the economy, far-reaching and indeed fundamental controversies arise when it comes down to identifying instruments, institutional

arrangements and strategies of consolidating the economy and launching it on a path of sustainable long run development. A major issue is the extent to which the institutional constraints prevent the government from pursuing an efficient set of policies as opposed to subjective weaknesses embodied through the incompetent and insufficiently devoted personnel occupying the key positions in the governing directorate. Particular emphasis is placed on combating the view that all difficulties stem from the wrong people holding high posts in the political set-up and implementing perilous policies leading to economic collapse. The behavior of the political agents and organizations is seen as institutionally conditioned and the room for their discretionary decision making correspondingly reduced. It is also pointed out that the choice itself of the people who are to be placed on the top of the governing hierarchy is institutionally conditioned and in large measure beyond the arbitrary choice of anyone. The predictable and for the time being unavoidable weaknesses and biases of the coalition governments relying on very broad alliances of rather heterogeneous parties is underlined as a major difficulty and an inhibiting constraint not to be eliminated in the foreseeable future. Controversies have also arisen regarding the quality of the people at high political and public service positions, with present author attempting to demonstrate that (1) academic credentials are not particularly important for ministers and other highly placed political personalities, and (2) the representation of academically proven personnel in Serbia seems to be far above relevant international averages, with economists being particularly well represented in the governing hierarchy.

A number of technical errors are identified in the works of economists pleading for more widespread and more energetic state intervention. Their exaggerated complaints about foreign trade deficits are seen as misplaced in view of the fact that the country enjoys a significant amount of remittances sent regularly from abroad, as well as a steady flow of foreign direct investments and a number of other flows; all of these components imply a significant surplus of imports

over exports which under regular circumstances cannot and should not be avoided. A sort of a dual counterpart to this misbalance in quantities is the resulting unavoidable appreciation of the national currency; it is true that the currency has been and still is unduly appreciated, but the proponents of the strong government's intervention have failed to ascertain the right degree of appreciation and have urged to depreciate much more than appropriate. Somewhat overemphasized is also the degree of the country's foreign indebtedness whereby is the private foreign debt simply added to the public one; while both are potentially and even actually relevant from the economic policy point of view, the difference in legal regimes through which they are regulated and disbursed should duly be honored. In particular, while private foreign debt could become a major challenge for economic policy in the case of the souverenization of the debt, that doesn't have to happen and the private contractual regime makes it less of a public burden under most realistically foreseeable scenarios. A major disagreement arose in connection with the influence exerted on Serbian policies by the IMF and other international institutions; while the advocates of the state intervention see it as a substantial damaging force, it is argued in this paper that their influence is beneficial in view of the systemic deformations and institutional constraints upon domestic economic policy. Particularly beneficial was their influence in limiting overdosed public consumption and producing favorable impact upon its structure.

The paper is closed with the demonstration of a grave contradiction of the entire conceptual structure of the proponents of enhanced state intervention in the functioning of the economy. On the one hand, these interventionists are extremely unhappy with the way policies have been conducted in the course of the last decade, pointing to grave policy failures and analyzing to considerable detail the corresponding poor results. On the other hand, they recommend more governmental interference into the economy than heretofore. Their stands are directly opposite to what is suggested in this paper. They criticize the government much more vehemently and ask for a lot more of it; the serious constraints on the government's actions are recognized

in this paper and the high functionaries along with the associated agencies are accordingly, albeit conditionally, granted a partial amnesty, and yet a far-reaching withdrawal of the state from the economy's current functioning is forcefully proposed. Abstaining from direct meddling into economic affairs and business issues is the only way of freeing the limited capacities for what only the government can properly do – developing and regulating property, protecting contracts, ensuring the financial discipline and reconstructing and further developing the judicial system.

The key words: institutions, economic policies, macroeconomic stability, foreign trade balance, foreign indebtedness, public consumption, liberalization of the economy, the influence of international institutions.